

УДК 910; 911; 193
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88>
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.89>

Висвітлено актуальні питання теорії та практики природничої географії, суспільної географії й картографії.
Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Запотоцький Сергій, д-р геогр. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Беднар Павло, канд. геогр. наук (Чехія); Герасименко Наталія, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Даценко Людмила, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Довгань Наталія, канд. геогр. наук (відп. ред.) (Україна); Карачоні Давід, канд. геогр. наук (Австралія); Мадленак Тібор, канд. природн. наук, доц. (Словаччина); Мезенцев Костянтин, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Ободовський Олександр, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Рейман Март, канд. геогр. наук (Естонія); Савчук Іван, канд. геогр. наук (Україна); Самойленко Віктор, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Сарmento Жоао, канд. геогр. наук, доц. (Португалія); Смекалова Ленка, канд. геогр. наук (Чехія); Сніжко Сергій, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Суван-ашарія Чіннаасак, доц. (Тайланд); Шевченко Ольга, д-р геогр. наук, доц. (заст. гол. ред.) (Україна)
Адреса редколегії	географічний факультет просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03022 ☎ (38044) 521 32 70 e-mail: geography.bulletin@knu.ua web: https://geography.bulletin.knu.ua
Затверджено	вченою радою географічного факультету 25.06.24 (протокол № 16)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03794
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 409 від 17.03.20
Індексування	Cross-Ref Database, Index Copernicus International, Google Scholar
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2721 (Print), ISSN 2521-1935 (Online)

GEOGRAPHY

1/2(88/89)/2024

Foundation year 1958 roky

UDC 910; 911; 193

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88>

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.89>

In this bulletin the actual problems of theory and practice of natural geography, public geography and cartography are lighted up.

For scientists, professors, PhD students and students.

RESPONSIBLE EDITOR	Zapototskyi Serhiy, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Bednar Pavel, PhD (Geogr.) (Czech Republic); Datsenko Liudmyla, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Gerasimenko Natalia, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Karacsonyi David, PhD (Geogr.) (Australia); Dovhan Nataliia, PhD (Geogr.) (executive editor) (Ukraine); Madleňák Tibor, PhD (natural) (Slovakia); Mezentsev Kostyantyn, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Obodovskyi Oleksandr, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Reimann Mart, PhD (Geogr.) (Estonia); Savchuk Ivan, PhD (Geogr.) (Ukraine); Samoilenko Victor, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Sarmento João, PhD (Geogr.), Assoc. Prof. (Portugal); Smekalova Lenka, PhD (Geogr.) (Czech Republic); Snizhko Serhii, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Suwan-achariya Chinnasak, Assoc. Prof. (Thailand); Shevchenko Olga, DSc (Geogr.), Assoc. Prof. (chief editor) (Ukraine)
Address	the Faculty of Geography 2, Glushkov ave., Kyiv, 03022 ☎ (38044) 521 32 70 e-mail: geography.bulletin@knu.ua web: https://geography.bulletin.knu.ua
Approved by	the Academic Council of the Faculty of Geography 25.06.24 (protocol № 16)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03794
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 409 dated 17.03.20
Indexing	Cross-Ref Database, Index Copernicus International, Google Scholar
Founder, publishing and printing centre	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address of centre	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**КОРОГОДА Наталія**

Індикатори та розрахункові параметри в оцінці екосистемних послуг зі збереження біорізноманіття 7

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**ЗАПОТОЦЬКИЙ Сергій, РИНДІЧ Людмила**Соціально-культурні трансформації прикордонних територій України у воєнний та післявоєнний період:
дослідницький екскурс 13**III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ****СМИРНОВ Ігор, ЛЮБИЦЕВА Ольга**

"Лемківська ватра" як ресурс для розвитку етноекзогенного туризму в Україні 19

МИХАЙЛЕНКО Тетяна, СІЧКА Андрій

Екокомплекс "Перлина дзвінкова": можливості реабілітації та оздоровлення дітей-переселенців 34

CONTENTS

ISSUE 1(88)

I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INVESTIGATION

KOROHODA Nataliia

Indicators and calculation parameters in the assessment of ecosystem services for biodiversity conservation 7

II. SOCIO-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

ZAPOTOTSKYI Serhii, RYNDICH Liudmyla

Socio-cultural transformations of Ukrainian borderlands in the war and post-war period: a research review 13

III. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM

SMYRNOV Ihor, LUBITSEVA Olga

"Lemkivska vatra" as a resource for the development of ethno-exogenic tourism in Ukraine 19

MYKHAILENKO Tetiana, SICHKA Andriy

Eco-complex "Perlyna dzvinkova": possibilities of children-displacements in rehabilitation and recovery 34

ЗМІСТ

ВИПУСК 2(89)

IV . КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ГРИНЮК Олег, ЮР'ЄВА Антоніна

Створення спортивних карт для закладів середньої освіти..... 40

V. МОЛОДІ НАУКОВЦІ

ТЕПЛЮК Олександр

Теоретико-методологічні засади логістики палацово-замкового туризму 46

VI. РЕЦЕНЗІЇ

ЗАПОТОЦЬКИЙ Сергій

РЕЦЕНЗІЯ на навчальний посібник авторства професора Ігоря Смирнова
та професорки Ольги Любіцевої у 3-х томах:

Том 1. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі. Книга 1. Міжнародний туристичний бізнес.

Том 2. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі. Логістика в туризмі

Том 3. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі. Логістика в гостинності..... 50

CONTENTS

ISSUE 2(89)

IV . CARTOGRAPHIC INVESTIGATION

GRYNIUK Oleg, YURIEVA Antonina

Creating of sports maps for secondary school..... 40

V. YOUNG SCIENTISTS

TEPLIUK Oleksandr

Theoretical and methodological principles of the logistics of palace and castle tourism 46

VI. REVIEWS

ZAPOTOTSKY Serhii

REVIEW of the textbook authored by Professor Igor Smirnov and Professor Olga Lyubitseva in 3 volumes:

Volume 1. International tourist business and logistics in tourism. Book 1. International tourist business.

Volume 2. International tourist business and logistics in tourism. Logistics in tourism.

Volume 3. International tourist business and logistics in tourism. Logistics in hospitality 50

І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 910.3:502

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.1>

Nataliia KOROHODA, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-1518-2997

e-mail: nkorogoda@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INDICATORS AND CALCULATION PARAMETERS IN THE ASSESSMENT OF ECOSYSTEM SERVICES FOR BIODIVERSITY CONSERVATION

Background. The concept of ecosystem services (ES) is closely related to the concept of biodiversity conservation. Urban green spaces (UGS) are areas of importance for urban biodiversity conservation. UGSs can effectively provide biodiversity services if they form an ecological network. The issue of assessing ecosystem services for biodiversity conservation in cities, where the assessment of ES is based on the "ecological network" approach, is currently not sufficiently covered. The development of a set of assessment indicators, calculation parameters, and a methodology for assessing ecosystem services for biodiversity conservation in the city has become the goal of this work.

Methods. In this paper, we have developed an assessment methodology based on determining the effectiveness of the UGSs performance of "eco-network" functions. Differences in the indicators of biodiversity conservation are caused by a number of factors. The natural factors include the presence of rare and endangered species within the UGS; landscape diversity; metric and qualitative characteristics of green spaces. Anthropogenic factors include the degree of landscape transformation.

Results. Accordingly, these factors have become indicators for assessing: biopopulation, landscape diversity, nature conservation, territorial, phase-anthropisation and phase-ethological sustainability. The calculated parameters are: biopopulation potential indicator, integral indicator of landscape diversity, indicator of conservation status, sufficient dimensionality, phase-anthropisation sustainability index, etc. These parameters make it possible to implement the assessment methodology at two territorial levels (citywide and local) and determine the effectiveness of the urban blue-green infrastructure (BGI) or a particular UGS in performing the biodiversity conservation function. The effectiveness of UGSs is determined depending on their condition. At the city-wide level, the effectiveness is determined through the interconnectedness of the elements of the GIS.

Conclusions. Effectiveness indicators, based on the Harrington's desirability function, allow to establish the scope of biodiversity conservation ES. The assessment based on this methodology can be a useful tool in urban planning decision-making, as it allows identifying green spaces that require priority action to create conditions for biodiversity conservation.

Keywords: Urban green spaces, ecosystem services, biodiversity conservation.

Background

According to the Convention on Biological Diversity (CBD), biodiversity loss is currently recognised as one of the most pressing global environmental problems (The Convention on Biological Diversity, 2011). The concept of ecosystem services (ES) is closely related to the concept of biodiversity conservation. The Global Biodiversity and Ecosystem Services Assessment Report concludes that, despite insufficient action, it is not too late for biodiversity conservation, but transformative action at all levels is needed (Brondizio et al., 2019). Accordingly, EU Member States have insisted on focusing on the proper functioning of ecosystems and the role of biodiversity in maintaining ecosystem services (Maes et al., 2016). According to the Edinburgh Declaration, city and local governments recognized that biodiversity loss is ongoing and expressed deep concern about the significant impacts of urban biodiversity loss on societal well-being (Edinburgh Declaration..., 2020). Areas of importance for the conservation of urban biodiversity include areas with remnants of natural vegetation, parks and gardens, small gardens, etc. i.e. urban green spaces (UGS) (Urbanization..., 2013). On the one hand, biodiversity plays a key role in the ecosystems of urban green spaces in providing ecosystem services (Maes et al., 2016). For example, urban biodiversity is important for providing cultural ecosystem services, such as restoring the physical and psychological health and well-being of citizens. Loss of biodiversity reduces the resilience of urban ecosystems and reduces the amount of, for example, cooling services (mitigation of the urban heat island) (Zari, 2018). On the other hand, green urban spaces, among other ES, create opportunities for biodiversity conservation. Urban green

spaces are actually centers of biodiversity and provide ecosystem services for its conservation. After all, they are the totality of ecosystems that provide natural or artificial habitats for plants, animals, fungi and microorganisms in urban areas (Martens et al., 2022). Given the degree of disruption of the ecological balance due to anthropogenic impact, one of the priorities for the sustainable development of cities and surrounding areas is to address the issue of biodiversity conservation. In this regard, UGSs are the objects that require special attention of scientists and city planners in terms of supporting their capacity to conserve biodiversity in general and urban biodiversity in particular. Therefore, the assessment of urban green spaces in terms of their biodiversity conservation services is currently one of the most pressing issues in the framework of CBD implementation and sustainable urban development.

This paper is based on the following studies:

- development of the concept of ES. This issue has been covered in many publications, in particular, a detailed historical description and analysis of the history of ES development in economic theory and practice is presented in (Gómez-Baggethun et al., 2009).

- Study of urban green areas as providers of ES. Since cities are home to a concentration of conditions that have a negative impact on the environment, they are perhaps the most difficult object to assess in terms of ES. Therefore, there is a growing body of work on the assessment of various ES provided by urban green spaces (Korohoda, Kovtoniuk, & Halahan, 2023; Korohoda, & Kupach, 2023; Korohoda, 2023).

- Research on biodiversity conservation through the creation of ecological networks. After all, an ecological network is an integral territorial system, the sustainable

functioning of which naturally leads to the conservation of biological diversity (Conservation and Monitoring..., 2000; Development of the Ecological Network..., 1999).

It is quite obvious that UGSs are able to perform the function of biodiversity conservation and provide relevant ecosystem services most effectively if they form an ecological network of the territory. Risks to the ecological network will fully correspond to the risks of not receiving (losing) the relevant ecosystem services today or in the future. However, despite all of the above, the issue of assessing ecosystem services for biodiversity conservation in cities is currently insufficiently covered in scientific and applied research. In particular, we are currently unaware of any studies that assess ES based on the "ecological network" approach. Thus, the development of a set of indicators on the basis of which the assessment should be carried out and their corresponding calculation parameters, as well as the actual methodology for assessing ecosystem services for biodiversity conservation in UGSs, has become the main task of this paper. The volumes of ES in this assessment are fully consistent with the effectiveness of the UGS's performance of "ecological network" functions. It is also important to focus on a comprehensive assessment of the state of UGS as ecological network objects, taking into account a large number of factors that determine changes in this state, primarily in terms of biodiversity threats.

Methods

The methodology for assessing the volume of ecosystem services is based on determining the effectiveness of UGS in performing the function of biodiversity conservation. This function will be most efficiently performed if the urban BGI facilities form an ecological network. After all, the main purpose of an ecological network is to connect ecologically valuable areas. Such an association will create conditions for the dispersal and migration of species and ensure the survival of populations and the preservation of their habitats. Only in this case will biodiversity conservation ESs be provided in the maximum amount.

The processes that affect the volume of biodiversity conservation ES through self-development and self-preservation also underlie the allocation of the biocentric network landscape territorial structure (LTS). The elements of this LTS are biocentres – territories that play the function of preserving the gene pool in anthropogenic space. This function is only effectively performed if the area of biocentres provides conditions for self-reproduction of populations. At the same time, reducing the likelihood of population extinction, increasing their genetic variability and ability to adapt is only possible if biocentres are connected by corridors along which species and individuals can exchange. Thus, it is obvious that the assessment of the current state and formation of the biocentric network LTS is the methodological step that will allow for a reasonable assessment of ecosystem services for biodiversity conservation. At the same time, it is clear that the connection of biocentres by a system of corridors should be based on the similarity of the edaphic conditions of individual populations, so the assessment of these ecosystem services should also take into account the genetic and morphological LTS (Grodzinsky, 1993). In order to objectively assess the spatial location of the "indicators" that determine the "value" of a particular biodiversity conservation region, it is necessary to cluster the study area and use the "sliding window" method. In previous studies, it was found that hexagonal polygons (hexagons) are the most effective "floating territorial unit" for GIS modelling (Samoylenko, & Korogoda, 2006). They will be used in this paper.

Results

In order to assess the actual scope of ES for biodiversity conservation, both for individual green spaces and for the city's BGI, one should take into account their potential for ES implementation, on the one hand, and their condition and the strength of anthropogenic pressure that limits this potential, on the other. Therefore, the methodological basis for the assessment is to substantiate a set of indicators, according to which it is advisable to develop the estimated parameters of the assessment. The solution to this problem is based on our previous research on geographic information modelling of ecological networks (Samoylenko, & Korogoda, 2006). The first step is to identify the most valuable areas. Such identification takes on its own special features in cities. Firstly, due to the high degree of anthropogenic transformation of urban areas, any area with vegetation close to the natural one can be considered as an ecological network object. However, given their current state and the level of anthropogenic pressure, urban green areas may almost completely lose their potential for providing ES. Thus, the main identification indicators should be chosen (Samoylenko, & Korogoda, 2006):

- biopopulation, which is indicated by the presence of rare, endemic and relict species. This will help identify areas where the most valuable species can be preserved.
- Landscape diversity, according to which there is a significant variation in the choric-typical LTS within the territory (Samoylenko, & Korogoda, 2006). That is, such territories can potentially become habitats for, and therefore conserve, a greater number of biospecies requiring diverse edaphic conditions.
- Nature protection, according to which, in accordance with the current legislation, the green area should be classified as an element of the ecological network.
- Territorial, including: sufficient size of the objects; ecocorridor "gaps" that do not limit the necessary biomigration and dispersal and/or gene exchange functions; typical correspondence – similarity of edaphic conditions or similarity of cores and ecocorridors that connect them.

Those green areas that meet the above indicators can be identified as having the highest potential for providing ES for biodiversity conservation. The condition of the sites and their sustainability in providing ES depends primarily on the surrounding natural and anthropogenic conditions. In this case, the objects should be assessed in accordance with the following indicators: phase-anthropisation sustainability, which will determine the acceptability of the degree of anthropogenisation of territories as a necessary measure of their "residual" ability to self-regulate and will be determined by the degree of anthropogenisation of the region where the green zone is located; phase-ethological sustainability, according to which it is advisable to assess the city's SPI as an ecological network as a whole.

Compliance with these indicators will determine the efficiency of functioning of both individual green areas in providing ES and the entire urban green space, and hence the amount of ecosystem services provided for biodiversity conservation.

Calculations in accordance with the presented indicators should be carried out using the set of calculation parameters proposed by us. In accordance with the indicators indicating the biopopulation value of the territory, it is proposed to choose the indicator of biopopulation potential – the density of all "Red Book" species – as an "input" calculation parameter in the assessment of the potential for the implementation of the EP on biodiversity conservation (Samoylenko, & Korogoda, 2006).

According to the indicators of landscape diversity, taking into account the spatial scale of the study, the most appropriate parameters were chosen: for choric diversity, the number of all geosystems in each hexagon, for typical diversity, the number of geosystem types in each hexagon (Samoylenko, & Korogoda, 2006). They became the basis for the development of the calculated integral indicator of landscape diversity, which is proposed as an "input" parameter.

The next group of calculated indicators takes into account the status, metric and topological characteristics of

UGSs that determine their potential for providing ES. Among them is the indicator of environmental protection status, which is included in the assessment in accordance with environmental indicators. The indicator of sufficient size in accordance with territorial indicators. These indicators identify green areas that, by their metric characteristics (sufficient size (Table 1)) and topological characteristics (those located at distances sufficient for effective migration and exchange of genetic material (Table 2)), currently correspond to the elements of the ecological network.

Table 1

Type of natural core of the ecological network by area in urban areas, based on (Shelyag-Sosonko, Grodzinsky, & Romanenko, 2004; Forman, 1995)

Core type	Area (hectares)
Miniature	Less than 0.5
Little	0,5–1
Small	1–5
Medium	5–30
Relatively large	30–100
Large	Over 100

Table 2

Critical distances between natural ecological network cores, based on (Shelyag-Sosonko, Grodzinsky, & Romanenko, 2004; Hoppes, 1988)

Edaphic core type/ method of distribution of seeds	Critical distance (m)
Subhydromorphic / hydrochoric	More than 2000–3000
Hydromorphic / vegetative reproduction	Up to 5000
Subhydromorphic / anemochorous	500–600
Subhydromorphic / zoochoric	200–300
Semixeromorphic and subxeromorphic / anemochorous	300–500

To assess the "real" rather than potential volumes of ES, the indicators should be used, which were introduced in accordance with the indicators of phase-anthropisation sustainability. The "input" calculation parameter in this case is the phase-anthropisation sustainability index. Its value indicates the "individual" efficiency of functioning for each green space, taking into account the nature and strength of anthropogenic pressure. The value of this index is calculated within a hexagon as the inverse of the anthropogenisation index (Samoylenko, & Korogoda, 2006).

Based on these parameters, it is possible to implement an algorithm for assessing the volume of biodiversity conservation ES. The implementation consists in the sequential fulfilment of the following tasks.

1. Identify green spaces with the highest biodiversity conservation potential.

2. Determine the effectiveness of the biodiversity conservation function, depending on the current state of individual green spaces and the entire urban BGI and the strength of anthropogenic pressure.

3. Translate the value of the function's efficiency into the volume of ecosystem services for each UGS and the city's BGI.

The first step is to identify green spaces with the highest potential for biodiversity conservation. Firstly, using the "eco-network approach", the most valuable areas with the highest potential for conservation of rare and endangered species should be identified. This identification should be done by calculating biopopulation potential indicators in the defined polygons. Given the accuracy of the spatial information in the Red Book of Ukraine (Electronic database..., 2023), this indicator should be determined not in individual green spaces, but within hexagonal polygons (hexagons). Polygons with the presence of Red Book species will correspond to biopopulation indicators. Secondly, the highest potential for conservation of the

largest number of species, since the most diverse areas in terms of landscape can naturally provide conditions for their existence. This identification should be done through the calculation of an integral indicator of landscape diversity in the designated polygons (Davydchuk et al., 2021). Those polygons with the highest values correspond to landscape diversity indicators. Green areas that fall entirely or more than half of their area within such identified polygons potentially have the best natural properties for biodiversity conservation.

The green areas selected in this way should be supplemented by those with nature conservation status. The determination should be made by overlaying geodata sets of existing green areas (Open Street Map, 2022) and nature reserve fund (NRF) objects (State cadastre..., 2023). Green areas that include NRFs or are NRFs themselves should be included in the ecological network elements.

The green areas of the city identified in this way have the highest potential for biodiversity conservation. However, as noted in (Development of the Ecological Network..., 1999), in urban areas, almost any area of sufficient size can be included in the ecological network, so other green areas with appropriate metric and topological characteristics (Tables 1, 2), although not having high potential, play a significant role in biodiversity conservation in a highly fragmented landscape. Therefore, the next step is to "add" to the already identified green areas those that meet the territorial indicators.

Since biodiversity conservation can only take place in the case of a connection between individual green areas, its effectiveness should be assessed at two levels: local (individual effectiveness of the UGS in biodiversity conservation) and city-wide (effectiveness of the BGI). In other words, the second task of the methodology – determining the effectiveness of the biodiversity conservation function – should be based on the assessment of external anthropogenic pressure, on the one hand, and on the

sustainability of the green space (or BGI) itself, as a measure of their "residual" ability to self-regulate, on the other.

Thus, the determination of individual effectiveness should consist of the following: first, the degree of anthropogenic transformation of landscapes should be determined in the polygons selected for modelling according

to (Havrylenko, 2003). This will allow us to establish the level of compliance of the green zone with the indicators of phase-anthropisation sustainability according to the relevant index. The values of this indicator allow us to determine the effectiveness (in %) of each green area in conserving biodiversity ($E_{\text{biodiversity(g_a)}}$) (Table 3).

Table 3

Effectiveness of green areas in conserving biodiversity ($E_{\text{biodiversity(g_a)}}$) based on their ability to self-regulate based on the index of phase-anthropisation sustainability

$E_{\text{biodiversity(g_a)}} (\%)$	Ability to self-regulation
[0–20)	very poor
[20–37)	poor
[37–63)	medium
[63–80)	strong
[80–100]	very strong

Determination of the effectiveness of the entire BGI functioning at the city-wide level should be carried out in accordance with the criteria of phase-ethological sustainability of ecological network elements (Samoylenko, & Korogoda, 2006). The principle of determining such sustainability is based on the fact that ecological network elements with similar edaphic conditions should be located at such a distance that there are no obstacles to free migration (and settlement). Thus, the identified green areas

should be analysed according to the predominant vegetation type for the presence of similarly situated green areas within 300 m (Forman, 1995). Those green areas that do not have opportunities for such exchange cannot currently effectively perform the function of biodiversity conservation. The percentage of such green areas will determine the effectiveness of the BGI. The values of the BGI effectiveness ($E_{\text{biodiversity(BGI)}}$) as a category of the degree of formation of its structure are presented in Table 4.

Table 4

Effectiveness of the urban BGI ($E_{\text{biodiversity(BGI)}}$) by signs of its phase-ethological sustainability (connectivity)

$E_{\text{biodiversity(BGI)}}$	Formation (connectivity) of the territorial structure
[0–20)	poor
[20–37)	unsatisfactory
[37–63)	average
[63–80)	satisfactory
[80–100]	good

The third task – the conversion of function performance values into volumes of ecosystem services for biodiversity conservation – should be performed similarly to other ESs (Korohoda, Kovtoniuk, & Halahan, 2023; Korohoda, & Kupach, 2023; Korohoda, 2023) on the basis of the empirical generalised scale of desirability E. Harrington (1965), which is based on the transformation (normalisation) of all parameters of the object under study (in this case, indicators of the effectiveness of the biodiversity conservation function

of individual green areas ($E_{\text{biodiversity(g_a)}}$) and the effectiveness of the functioning of BGI ($E_{\text{biodiversity(BGI)}}$) – into dimensionless indicators. In this case, a one-sided increasing function was applied (quality increases with the indicator), where 0 reflects the worst quality of UGSs (BGI) and the minimum volumes of ecosystem services ($ES_{\text{biodiversity(g_a)}}$) and ($ES_{\text{biodiversity(BGI)}}$), and 1 reflects the highest (maximum volumes) (Table 5).

Table 5

Ranking of indicators of effectiveness of the function and scope of ecosystem services for biodiversity conservation according to Harrington's desirability function

$E_{\text{biodiversity(g_a)}} / E_{\text{biodiversity(BGI)}}$	Normalised value on the Harrington desirability scale	Assessment score	Volumes of ESs $ES_{\text{biodiversity(g_a)}} / ES_{\text{biodiversity(BGI)}}$
[80–100]	[0,8–1]	5	Maximum
[63–80)	[0,63–0,8)	4	Above average
[37–63)	[0,37–0,63)	3	Average
[20–37)	[0,2–0,37)	2	Below average
[0–20)	[0–0,2)	1	Minimum

Thus, based on the performance indicators $E_{\text{biodiversity(g_a)}} / E_{\text{biodiversity(BGI)}}$ and Harrington's desirability function, it becomes possible to determine the scope of biodiversity conservation ES provision for the entire urban BGI and each individual green area, which is necessary for the implementation of the methodology.

Discussion and conclusions

In accordance with the aim of the study, we have developed a methodology for assessing ecosystem services

for biodiversity conservation in urban green spaces. Such an assessment is based on determining the efficiency of the performance of "ecological network" functions in urban green areas, taking into account natural and anthropogenic factors. In particular, it was determined that differences in the indicators of biodiversity conservation are due to a number of factors. The natural factors include the presence of rare and endangered species within the UGS; landscape diversity; metric and qualitative characteristics of green

areas. Anthropogenic factors include the degree of landscape transformation, etc. Accordingly, they were used as the main assessment indicators: biopopulation, landscape diversity, nature protection, territorial, phase-anthropisation and phase-ethological sustainability.

In accordance with the leading factors (indicators), the paper proposes a number of calculated indicators (parameters) for the assessment. These include the biopopulation potential indicator, an integral indicator of landscape diversity, an indicator of conservation status, sufficient dimensionality, the phase-anthropisation sustainability index, etc. These indicators are not only effective, but also well mapped, in particular by GIS tools.

These parameters make it possible to implement the assessment methodology. Its peculiarity is that the assessment should be carried out at two territorial levels: citywide and local. This makes it possible to determine the amount of ES that citizens receive from the urban blue-green infrastructure (BGI) and each individual urban green space (UGS). In the process of GIS modelling, the proposed methodology determines the effectiveness of the biodiversity conservation function, depending on the condition of individual green areas ($E_{biodiversity(g_a)}$), according to the proposed calculation indicators. At the city-wide level, performance indicators ($E_{biodiversity(BGI)}$) were determined, in particular, through the interconnectedness of the elements of the green infrastructure.

Effectiveness indicators, based on the Harrington's desirability function, allow determining the volume of biodiversity conservation ESs at both territorial levels ($ES_{biodiversity(g_a)}$ and $ES_{biodiversity(BGI)}$).

The assessment based on this methodology can be a useful tool in urban planning decision-making, as it allows identifying green areas that require priority action to identify green areas that require priority action when combined into an ecological network to create conditions for biodiversity conservation.

Acknowledgements. This work was carried out within the framework of the project "Technology for geoinformation assessment of ecosystem services providing by urban green areas", funded by the European Union's external assistance instrument to fulfil Ukraine's commitments under the European Union's Framework Programme for Research and Innovation Horizon 2020.

References

- Brondizio, E. S., Settele, J., Díaz, S., & Ngo, H. T. (2019). *IPBES: Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. IPBES secretariat. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>
- Conservation and Monitoring of Biological and Landscape Diversity in Ukraine. (2000). National Ecological Centre of Ukraine [in Ukrainian]. [Збереження моніторингу біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. (2000). Національний екологічний центр України].
- Davydchuk, V. S., Zarudna, R. F., Mikheli, S. V., Istomina, G. P., & Sorokina, L. Yu. (2021). *Collection of geographic maps with the description "Kyiv region. Landscape map" (in digital format, base scales 1:100 000, 1:200 000, 1:400 000)* ("Landscape map of Kyiv region"). Certificate of copyright registration for the work No. 104563. State Enterprise "Ukrainian Intellectual Property Institute". Date of registration: 14.05.2021. Copyright and related rights. Official Bulletin, 65, 50–51. [in Ukrainian]. [Давидчук, В. С., Зарудна, Р. Ф., Міхелі, С. В., Істоміна, Г. П., Сорокіна, Л. Ю. (2021). Збірка географічних карт з описом "Київська область. Ландшафтна карта" (у цифровому форматі, базові масштаби 1:100 000, 1:200 000, 1:400 000) ("Ландшафтна карта Київської області"). Свідчення про реєстрацію авторського права на твір № 104563. Державне підприємство "Український

інститут інтелектуальної власності". Дата реєстрації 14.05.2021. Авторське право і суміжні права. Офіц. бюл. 65, 50–51. <https://ukrpatent.org/uk/articles/bulletin-copyright/>

Development of the Ecological Network of Ukraine. (1999). In Y. R. Sheliag-Sosonko (Ed.). United Nations Development Programme. Project "Ecological Networks" [in Ukrainian]. [Розбудова екомережі України. (1999). У Ю. Р. Шел'яг-Сосонко (Ред.), Програма розвитку ООН. Проєкт "Екомережі" (с. 127)]

Edinburgh Declaration on post-2020 global biodiversity framework. (2020). <https://cor.europa.eu/en/events/pages/edinburgh-declaration.aspx>

Electronic database "Red Book of Ukraine". (2023). [in Ukrainian]. [Електронна база даних "Червона книга України". (2023). <https://nature.land.kiev.ua/red-book.html>]

Forman, R.T.T. (1995). *Land mosaics: The ecology of landscapes and regions*. University Press.

Gómez-Baggethun, E., Groot, R., Lomas, P.L., & Montes, C. (2009). The history of ecosystem services in economic theory and practice: from early notions to markets and payment schemes. *Ecological Economics*, 69, 1209–1218.

Grodzinsky, M.D. (1993). *Basics of landscape ecology*. Lybid [in Ukrainian]. [Гродзинський, М. Д. (1993). Основи ландшафтної екології. Либідь].

Harrington, E.C. (1965). The desirable function. *Industrial Quality Control*, 21(10), 124–131.

Havrylenko, O.P. (2003). *Geoeological substantiation of nature management projects*. Nika-Center [in Ukrainian]. [Гавриленко, О. П. (2003). Геоекологічне обґрунтування проєктів природокористування. Ніка-Центр].

Hoppes, W.G. (1988). Seedfall patterns of several species of bird-dispersed plant in an Illinois woodland. *Ecology*, 2 (69), 320–329.

Korohoda, N., Kovtoniuk, O., & Halahan, O. (2023). Kyiv green areas: assessment of the functioning efficiency and volumes of ecosystem services for erosion control. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32(3), 516–524. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112346>

Korohoda, N., & Kupach, T. (2023). Assessment of the volume of provision of cultural ecosystem services by Kyiv green zones. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Geology. Geography. Ecology*, 58, 159–170 [in Ukrainian]. [Корогода, Н., Купач, Т. (2023). Оцінка обсягів надання культурних екосистемних послуг зеленими зонами міста Києва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія "Геологія. Географія. Екологія"*, 58, 159–170. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-13>]

Korohoda, N. P. (2023). Assessment of ecosystem traffic noise reduction service in the urban landscapes. *Landscape science*, 3(1), 56–67. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-3-56-67> [in Ukrainian]. [Корогода, Н. П. (2023). Оцінка екосистемних послуг зі зниження рівня шуму від дорожнього руху у міських ландшафтах. *Ландшафтознавство*, 3(1), 56–67. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2023-3-56-67>]

Maes, J., Lique, C., Teller, A., Erhard, M., Paracchini, M.L., Barredo, J. I., Grizzetti, B., Cardoso, A., Somma, F., Petersen, J.-E., Meiner, A., Gelabert, E. R., Zal, N., Kristensen, P., Bastrup-Birk, A., Biala, K., Piroddi, C., Egoh, B., Degeorges, P., Fiorina, C., Santos-Martín, F., Naruševičius, V., Verboven, J., Pereira, H. M., Bengtsson, J., Gocheva, K., Marta-Pedroso, C., Snäll, T., Estreguil, C., San-Miguel-Ayán, J., Pérez-Soba, M., Grêt-Regamey, A., Lillebø, A. I., Abdul Malak, D., Condé, S., Moen, J., Czúcz, B., Drakou, E. G., Zulian, G., & Lavalle, C. (2016). An indicator framework for assessing ecosystem services in support of the EU Biodiversity Strategy to 2020. *Ecosystem Services*, 17, 14–23. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2015.10.023>

Martens, D., Öztürk, Ö., Rindt, L., Twarok, J., Steinhart, U., & Molitor, H. (2022). Supporting biodiversity: Structures of participatory actions in urban green spaces. *Frontiers in Sustainable Cities*, 4, 952–790. <https://doi.org/10.3389/frsc.2022.952790>

Open Street Map contributors. (2022). www.openstreetmap.org

Samoylenko, V. M., & Korogoda, N. P. (2006). *Geo-informative modeling of ecological network*. Nika-Center [in Ukrainian]. [Самойленко, В. М., Корогода, Н. П. (2006). *Геоінформаційне моделювання екомережі*. Ніка-Центр].

State cadastre of territories and objects of the nature reserve fund. (2023) [in Ukrainian]. [Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду. (2023)]. https://data.gov.ua/dataset/mepr_05

The Convention on Biological Diversity. (2011). <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>

Urbanization, Biodiversity and Ecosystem Services: Challenges and Opportunities (eBook). (2013). Springer Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-7088-1>

Zari, M.P. (2018). The importance of urban biodiversity – an ecosystem services approach. *Biodiversity International Journal*, 2(4), 357–360. <https://doi.org/10.15406/bij.2018.02.00087>

Отримано редакцію журналу / Received: 21.11.23

Прорецензовано / Revised: 27.03.24

Схвалено до друку / Accepted: 25.06.24

Наталія КОРОГОДА, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0003-1518-2997

e-mail: pkorogoda@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІНДИКАТОРИ ТА РОЗРАХУНКОВІ ПАРАМЕТРИ В ОЦІНЦІ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Вступ. Втрата біорізноманіття є однією з найгостріших глобальних екологічних проблем. Концепція екосистемних послуг (ЕП) тісно пов'язана з концепцією збереження біорізноманіття. Враховуючи міру порушення екологічної рівноваги внаслідок антропогенного впливу, одним зі шляхів стійкого розвитку міст є розв'язання проблеми збереження міського біорізноманіття. Міські зелені зони (МЗЗ) є територіями, що мають значення для збереження міського біорізноманіття. МЗЗ здатні найефективніше виконувати функцію збереження біорізноманіття та надавати відповідні екосистемні послуги у тому випадку, якщо утворюватимуть екомережу. Ризики ж для екомережі є ризиками недоотримання (втрати) відповідних екосистемних послуг. Питання оцінювання екосистемних послуг зі збереження біорізноманіття в містах, де б оцінка ЕП базувалась на "екомережному" підході, наразі висвітлено недостатньо.

Методи. Розробка набору індикаторів, на основі яких має проводитись оцінювання, та відповідних їм розрахункових параметрів, а також власне методики оцінки екосистемних послуг зі збереження біорізноманіття у містах, стала завданням даної роботи. Було розроблено методику такого оцінювання. Вона базується на визначенні ефективності виконання МЗЗ "екомережних" функцій. Відмінності в показниках ЕП зі збереження біорізноманіття обумовлено низкою чинників. Серед природних факторів: наявність рідких і зникаючих видів у межах МЗЗ; ландшафтне різноманіття; метричні та якісні характеристики зелених зон. Серед антропогенних – ступінь перетвореності ландшафтів тощо.

Результати. Названі чинники стали індикаторами оцінки (біопопуляційними, ландшафтного різноманіття, природоохоронними, територіальними, фазово-антропоїзаційної та фазово-етологічної стійкості). Адекватно до провідних факторів (індикаторів) запропоновано низку параметрів для проведення оцінювання. Серед них: показник біопопуляційного потенціалу, інтегральний показник ландшафтного різноманіття, показник природоохоронного статусу, достатньої розмірності, індекс фазово-антропоїзаційної стійкості тощо.

Висновки. Ці параметри дозволяють реалізувати методику оцінювання на двох територіальних рівнях (загальноміському й локальному) і визначити ефективність міської синьо-зеленої інфраструктури (СЗІ) або окремої МЗЗ у виконанні функції збереження біорізноманіття. На локальному рівні за запропонованими розрахунковими показниками ефективність виконання функції в МЗЗ ($E_{biodiversity(g_a)}$) визначається в процесі ГС-моделювання залежно від їхнього стану. На загальноміському рівні показники ефективності ($E_{biodiversity(BGI)}$) визначаються через зв'язаність між собою елементів СЗІ. Показники ефективності, на основі функції бажаності Харрінгтона, дозволяють визначити обсяги ЕП зі збереження біорізноманіття на обох територіальних рівнях ($ES_{biodiversity(g_a)}$) та ($ES_{biodiversity(BGI)}$). Оцінка, що відбувається за такою методикою, може стати корисним інструментом у прийнятті містопланувальних рішень, адже дозволяє ідентифікувати зелені зони, що потребують першочергових дій при об'єднанні їх у екомережу для створення умов збереження біорізноманіття.

Ключові слова: Міські зелені простори, екосистемні послуги, збереження біорізноманіття.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

UDC 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.2>

Serhii ZAPOTOTSKYI, DSc (Geogr.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Liudmyla RYNDICH, PhD Student

e-mail: lyndich@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Hlib MATYUNIN

e-mail: yqzv@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN BORDERLANDS IN THE WAR AND POST-WAR PERIOD: A RESEARCH REVIEW

Background. The transformation processes taking place in Ukraine as a result of the full-scale invasion are changing the vector of development of its territories, including the social and cultural spheres. The study of the body of scientific works on social and cultural transformations in the life of the population, border areas and the impact of military armed aggression on the life of the population and the development of the territories, including the border, is relevant for the creation of a theoretical framework, a research basis for future studies of socio-cultural transformations of Ukraine's border areas in the war and post-war period. Such studies should be based on the works of Ukrainian and foreign scholars, which will allow for a comprehensive understanding of the theoretical aspects of these transformation processes.

Methods. The study used mostly general scientific methods, as well as identified methods for potential research, including questionnaires and spatial perception.

Results. The study analyses the scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars in the field of social and cultural studies, studies of socio-cultural transformations, especially in the war and post-war period, as well as the impact of military armed aggression on socio-cultural transformations. The main patterns and trends of these studies are identified, in particular their focus on the study of certain socio-cultural aspects of population development, as well as certain post-war transformation processes taking place in the territories of military operations (usually using the example of international experience). The author outlines possible prospects for the development of research on the socio-cultural transformation of border areas during and after the war, in particular research aimed at developing recommendations for improving the social and cultural situation of the population of border areas in the post-war period, as these studies are particularly valuable for the local governments of these areas.

Conclusions. The importance of the research on the given topic for future socio-geographical researches can be outlined in several directions, including the identification of processes, causes and characteristics of socio-cultural transformations taking place in certain territories, highlighting the main problems of borderland development, determining the peculiarities of post-war reconstruction, regional differences, etc.

Keywords: Socio-cultural transformations, borderlands, border areas, development of territories, impact of military operations on the development of territories, post-war reconstruction, post-war development of territories, research excursion.

Background

The events taking place in Ukraine today are changing the vector of development of its territories. Changes are taking place at all levels and in all spheres of life: economic, social, political, cultural, etc. The territories that were considered depressed yesterday are being transformed by the impact of external armed aggression and the consolidation of internal state processes. This impact is not limited to the central regions of the country, but is also evident in the border areas (especially the northern and north-eastern parts of Ukraine), which have undergone significant changes since the beginning of the armed aggression. Against the background of all these changes, the socio-cultural life of the population in these areas is also changing, as is the territorial identity of the population. From the point of view of the scalability of all changes, transformations in the socio-cultural sphere of the life of the population during the war period and the need for post-war reconstruction, it is important and relevant to study the socio-cultural aspect of the life of the population, trends and prospects for the development of the border areas. Given the availability of relevant foreign experience, the similarity of problems, the similarity of conditions and the multilevel transformations experienced by the population of the border

regions of certain European countries where armed military actions took place, on the one hand, a research excursion to the works of foreign authors is relevant. On the other hand, the outbreak of armed aggression against Ukraine in 2014, the peculiarities of the socio-cultural life of the border population, as well as the ambiguity and multidimensionality of the development of the Ukrainian border regions require a research excursion into the works of Ukrainian scientists. Finally, the relevance of the chosen study is formed against the background of two parallel levels: international and Ukrainian experience.

The aim of the study is to conduct a research excursion into the scientific works of Ukrainian and foreign scholars, which will become the theoretical and applied basis for conducting socio-geographical studies of the socio-cultural transformations of the border areas of Ukraine in the war and post-war period and related to this research topic. In accordance with the purpose of the study, the following tasks were defined:

- to study the scientific work of Ukrainian and foreign scholars in the field of social and cultural studies, studies of socio-cultural transformations, especially in the war and post-war period, the influence of armed military aggression on socio-cultural transformations, border areas, as well as

© Zapototskyi Serhii, Ryndich Liudmyla, Matyunin Hlib, 2024

socio-cultural transformations of border areas under the influence of armed aggression;

- identify the main patterns and trends of these studies, and analyse the sources of the relevant topics;
- to outline possible perspectives for the development of research on the topic of socio-cultural transformations of border areas in the war and post-war period, especially topics related to the main theme;
- identify the key importance of research on a particular topic for social and geographical studies.

In general, many thorough works by Ukrainian and foreign authors have been devoted to the study of the social and cultural sphere of the population, the peculiarities of the development of the border areas of Ukraine and other countries, the military and post-war impact on the activities of the population, and the transformations in the development of the territories as a result of armed aggression, as will be described in detail below. However, there are only a few comprehensive studies of scientific works, researches, practices and international experiences on the socio-cultural transformations of the population of the border areas during the war and post-war period, which deal only with specific aspects of the topic. Nevertheless, it is possible to identify a number of works in which the authors provide a comprehensive overview of the existing works on the development of border and peripheral territories and the socio-cultural transformations taking place in these areas (it should be noted that the influence of armed aggression as a specific determinant is not considered in all works).

The concept of peripherality is associated with a number of Ukrainian border areas. A comprehensive study of scientific works devoted to peripheral territories as an object of study in social geography was conducted by V. Bielikov in his dissertation "Socio-demographic transformations of peripheral areas of the northern part of Luhansk region". In this study, the author not only provides a definition of the periphery based on a number of sources, but also, on the basis of the works analysed, considers the relationship between the concepts of "periphery", "peripherality", "peripheralisation", mechanisms of formation of socio-geographical peripheries, the continuous interconnection of "centre" – "semi-periphery" – "periphery", the dependence of the periphery on the centre, as well as depressed territories as a special type of peripheral territories. This study of scientific articles can be seen as one of the examples of such research, complementing it with several areas within the framework of this topic (Bielikov, 2018).

H. Kuleshova in her doctoral thesis "Socio-geographical features of border socio-geosystems (case of Kharkiv region)" studied the general issues of development of border territories in the context of theoretical, methodological, methodical and practical questions. The study is valuable from the point of view of general ideas about border territories formed on the basis of a number of scientific works of Ukrainian and foreign authors, peculiarities of formation of such territories, life of the population in them, specifics and opportunities for development (Kuleshova, 2010).

The study of scientific works on the peculiarities of the formation of the cultural aspect of regional development was carried out in her dissertation "Territorial organization of the culture of the regional socio-geosystem (case of the Luhansk region)". N. Moshtakova. This study is valuable from the point of view of presenting an example of how to conduct research on works devoted to or partially affecting the cultural aspect of the population's life in one's own scientific work (Moshtakova, 2011).

It should be noted that in the main part of this article, examples of the research of these authors are also considered, but with due regard to the main theme of the study. In general, the research excursion is an important part of the study of authors whose works touch on the research areas of the main topic of this article (K. Mezentssev, N. Provotar, L. Nemets, K. Nemets, I. Rovenchak, T. Vasylytsiv, D. Muggleton, A. Mouncastle, D. Danon, O. Zila and others).

Due to the current trends and events in Ukraine, the number of researches, practices (Ukrainian and international) and studies on the socio-cultural transformations of war and post-war border areas and related topics will increase in the near future.

Methods

During the research excursion, which consisted in analysing the available Ukrainian and foreign works on the topic of socio-cultural transformations of the border areas during the war and post-war period and related to this research topic, general scientific research methods were mostly used. However, it is worth mentioning the potential for the use of special and modern methods for further research, which opens up due to the creation of a database of scientific works. Among the general scientific methods, we can distinguish the literature method and the methods of analysis and synthesis. These methods are used at every stage of the work and consist in researching sources of Ukrainian and foreign authors on the given topics, analysing the relevance of the received information and its importance for future studies of socio-cultural transformations of the border areas in the war and post-war period, identifying the main questions, research areas, and schematising the key ideas. In order to optimise the work with the theoretical, methodological, theoretical-methodological and applied framework for further research on socio-cultural transformations, particularly in the context of the borderland and the factor of armed military aggression, it is advisable to use the method of data visualisation.

The creation of a scientific research base on the subject of this article contributes to the study of socio-cultural transformations of the border areas of Ukraine in the war and post-war period, especially taking into account certain regional aspects. Further studies based on the research excursion will be based on the following special and modern research methods: questionnaires (in-depth interviews with the inhabitants of these territories), cartographic (creation of maps showing trends of socio-cultural changes in border areas), perception of space (construction of mental maps), etc.

Results

The study of the scientific heritage of works by Ukrainian and foreign scholars devoted to or related to the topic of socio-cultural transformations of Ukraine's borderlands in the wartime and post-war period can be approached from several directions. We propose to summarise these areas as follows:

- research on social and cultural aspects of the life of the population and socio-cultural transformations;
- research of border areas;
- research on the impact of armed military aggression on the life of the population and the development of territories, as well as research on post-war reconstruction.

For the sake of simplicity, we propose a list of these areas and their importance for research on the basis of Fig. 1.

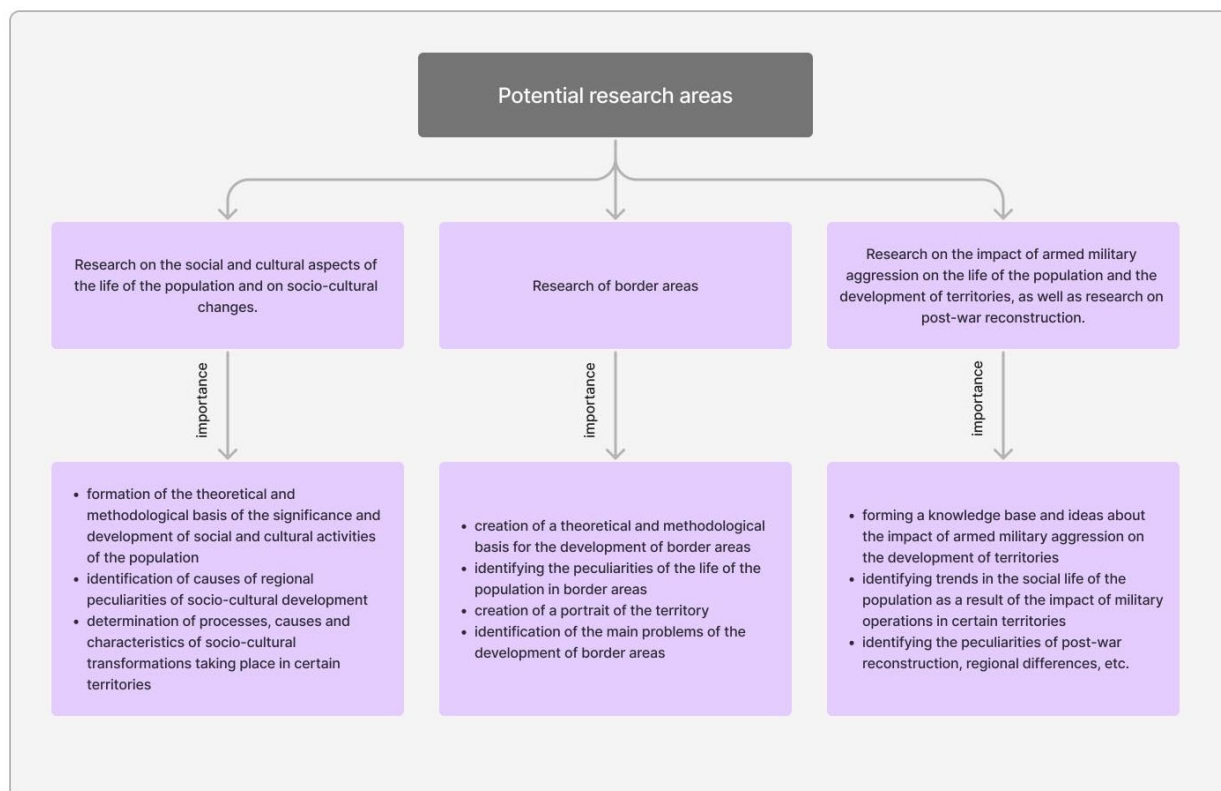

Fig. 1. Potential research areas for scientific work in the field of socio-cultural transformations of the borderlands of Ukraine in the war and post-war period (created by the authors)

For each of these areas, it is advisable to cite the works of Ukrainian and foreign scholars that are relevant for further scientific work in the field of studying the socio-cultural transformations of border areas in the war and post-war period.

Examples of studies of social and cultural aspects of the life of the population, as well as socio-cultural transformation processes, include the following works N. Moshtakova "Territorial organization of the culture of the regional socio-geosystem (case of the Luhansk region)", Y. Kohatko "The socio-geographical study of religious activity and sacred spaces in the Chernihiv region", K. Mezentsev, N. Mezentseva, G. Pidhrushnyi "Regional development in Ukraine: Socio-spatial Inequality and Polarisation", I. Rovenchak "Geography of Culture: Problems of Theory, Methodology and Research Methods", O. Kopievska "Transformation processes in the culture of modern Ukraine". In particular, the work "Regional Development in Ukraine: Socio-Spatial Inequality and Polarisation" presents the concepts of spatial aspects of social exclusion, the spread of social problems and social security of regions. These studies are relevant in terms of identifying the social conditions in which the population of border regions was formed and developed, as the work takes into account the difference in the conditions of development of central, border and peripheral regions, which correlates with the topics of further research on socio-cultural transformations (Mezentsev, Mezentseva, & Pidhrushnyi, 2014). From the point of view of transformational processes in the field of culture, the work "Transformational Processes in the Culture of Modern Ukraine" is relevant for review, which thoroughly examines the current processes of cultural formation in Ukraine, local features of modern Ukrainian culture. Also of particular importance for further research on cultural transformations in the borderlands is the work

that considers and describes in detail the cultural needs of a person in the context of the transformational processes of the early XXI century. These studies can serve as a basis for identifying the links between the cultural needs of the borderland population before the armed aggression and the changes in needs forced by the impact of the hostilities (Kopievska, 2014).

The following works are devoted to the study of border and peripheral territories: V. Bielikov "Socio-demographic transformations of the peripheral territories of the northern part of the Luhansk region", K. Nemets, L. Nemets, H. Kulieshova "Border socio-geosystems: trends and features of development", O. Kryvytska "Identity of Ukrainian borderland: Donbas". This article has already mentioned the work of V. Bielikov "Socio-demographic transformations of the peripheral territories of the northern part of the Luhansk region", but in the context of a scientific excursion and research review. In addition, I would like to consider the work from the point of view of the value of research on the peculiarities of the transformation of the peripheral territories of Ukraine, in particular, the study of social transformations. The paper also discusses the ways of optimising the social development of the peripheral territories (on the example of the Luhansk region), the development of which can be considered and compared with the ways of optimising the social aspects of the development of the border areas in the war and post-war period in order to find the best solutions (Bielikov, 2018). For further research in the field of socio-cultural transformations of the borderland in the war and post-war period, the concept of identity, in particular, its problems and peculiarities of formation, is relevant. In this context, the work "Identity of Ukrainian borderland: Donbas", which thoroughly examines the issues of identity of the population of the borderlands

and the processes of formation of a common Ukrainian identity (Kryvytska, 2017).

The following works are devoted to the study of the impact of armed military aggression on the life of the population, socio-cultural processes and post-war reconstruction: D. Muggleton "From Classlessness to Club Culture: A genealogy of post-war British youth cultural analysis", A. Mouncastle, D. Danon "Coming 'home': Identity and place in post-war Croatia", S. Kijewski, M. Freitag "Civil War and the formation of social trust in Kosovo: posttraumatic growth or war-related distress?", O. Zila "The Myth of Return: Bosnian Refugees and the Perception of 'Home'", "Social and Humanitarian Challenges of War and Tools for Overcoming Them (Carpathian Region of Ukraine)" (ed. T. Vasylytsiv). Of particular interest from this list is the work "Coming 'home': identity and place in post-war Croatia", which examines the problems of social identity of multi-ethnic settlements in eastern Croatia in the post-war period. The study also raises the issues of restoring the social aspect of the life of the population in the post-war period, returning the population to their homes and rethinking the concept of 'home'. This work gives a new

impetus to the study of social transformations of the population of the border areas of Ukraine in the post-war period in terms of human cognitive orientations and sense of place (Mountcastle, & Danon, 2001). Another paper, "Civil War and the Formation of Social Trust in Kosovo: Posttraumatic Growth or War-related Distress?" provides a vision of the concept of social trust and the importance of this aspect for the future social development of the population of these territories for future studies of border areas. The same work expands the methodological aspect of future research by focusing not only on general population surveys, but also on the collection of individual experiences (Kijewski, & Freitag, 2016). The work "Social and humanitarian challenges of war and tools for overcoming them (Carpathian Region of Ukraine)" presents developments in the field of reducing the social vulnerability of the population (ed. Vasylytsiv, 2022). In order to facilitate the recording of the issues addressed in individual studies and to optimise the creation of a theoretical and methodological basis for future research, we propose to record the key aspects of the studies in tabular form. See for example Table 1.

Table 1

Issues covered in the research (created by the authors)

Research topics	Title of work, author	Issues for future research
Social and cultural aspects of the life of the population and socio-cultural changes	"Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization" (K. Mezentsev, N. Mezentseva, G. Pidhrushnyi)	Spatial aspects of social exclusion and the spread of social problems (taking into account peripherality and border areas)
	"Transformation processes in the culture of modern Ukraine" (O. Kopilevska)	Modern processes of cultural creation, local peculiarities of Ukrainian culture
Border areas	"Socio-demographic transformations of peripheral areas of the northern part of Luhansk region" (V. Bielikov)	Characteristics of the social transformation of peripheral areas, optimisation of the social development of peripheral areas
	"Identity of Ukrainian borderland: Donbas" (O. Kryvytska)	Identity of the population of border areas, formation of a common Ukrainian identity
The impact of armed military aggression on the life of the population and the development of territories, post-war reconstruction	"Coming 'home': identity and place in post-war Croatia" (A. Mouncastle, D. Danon)	Social identity, restoration of the social aspect of the life of the population in the post-war period
	"Civil war and the formation of social trust in Kosovo: posttraumatic growth or war-related distress" (S. Kijewski, M. Freitag)	Social trust and social development of territories
	"Social and humanitarian challenges of war and tools of overcoming them (Carpathian region of Ukraine)" (ed. by T. Vasylytsiv)	Social vulnerability of the population, social support for the unemployed

In general, these and similar works are important for future research on the socio-cultural transformations of the Ukrainian borderlands during and after the war. Combining all areas of research, the following aspects can be identified that will help in the implementation of potential studies:

- theoretical foundations of the study;
- developing a methodological framework;
- finding common/different features in the multi-level processes of the research objects;
- finding a unique vector of research on the transformation processes of the border area, based on many years of experience;
- to validate the recommendations and find the best solutions to improve the socio-cultural situation of the border areas.

This list is not exhaustive and may be extended according to the specificities of the research on particular border areas, taking into account the local aspect and development characteristics.

Despite the existence of quite extensive developments in issues related to the social and cultural aspects of the

population's life, socio-cultural transformations, border areas, as well as issues related to the factor of influence of armed military aggression on the development of territories and post-war reconstruction, a number of promising areas of research can be identified that will be valuable for the experience of Ukraine and the world. These perspective areas include:

- studies aimed at developing recommendations for improving the social and cultural situation of the population of border areas in the post-war period – these studies are particularly valuable for the local governments of these areas;
- study of socio-cultural transformations of territories (including border areas) during the war period – it should be noted that there are a number of difficulties and limitations in conducting these studies, but it is impossible to assess how important they are for describing the environment in which the vector of future socio-cultural development of the population is formed;
- study of socio-cultural transformations of territories (especially border areas) in the war and post-war period;

- study of transformations in the processes of regional identity and self-identification of the population of the border areas in the war and post-war period;
- study of social and cultural problems of the population during the period of armed military aggression;
- study of the impact of armed military aggression on the social and cultural life of the population, especially in border areas.

Discussion and conclusions

Having conducted a research excursion into the scientific works of foreign and Ukrainian scholars on social and cultural aspects of the population's life and socio-cultural transformations, border areas and the impact of armed military aggression on the population's life and the development of territories, as well as studies on post-war reconstruction, the necessary conclusions were drawn in accordance with the tasks set. First of all, it is necessary to establish a solid theoretical and methodological basis in order to carry out possible studies on socio-cultural transformations in the war and post-war period. In order to achieve these goals, the scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the above-mentioned topics were studied and analysed. In addition, the main patterns and trends of these studies are identified. In general, the sources show a tendency to study certain socio-cultural aspects of the development of territories, as well as certain post-war transformation processes taking place in the territories of military operations (usually using international experience as an example). In the course of the study and the scientific excursion, the authors identified possible prospects for the development of research on the topic of socio-cultural transformations of border areas in the war and post-war period. It was noted that there are several such promising areas, and the most important ones, according to the authors, are studies aimed at developing recommendations for improving the social and cultural situation of the borderland population in the post-war period, studies of socio-cultural transformations of the borderlands in the war period, and studies of transformations in the processes of regional identity and self-identification of the borderland population in the war and post-war periods. Research aimed at developing recommendations for improving the social and cultural situation of the population of border regions in the post-war period is valuable for the local government of these territories in the processes of future comprehensive post-war reconstruction. Despite their complexity, studies of the socio-cultural transformations of the border regions in the wartime period are particularly valuable in terms of identifying the fundamental processes that will shape the vector of further post-war development of these territories. The study of transformations in the processes of regional identity and self-identification of the population of the border areas, taking into account the factor of influence of armed military aggression, is valuable in terms of studying the processes of changing the perception of the population of their place of residence, which influence the fundamental processes of forming a new social and cultural vector of development of the territories. In addition, the review identified the key importance of research on the given topic for socio-geographical studies, which consists in the formation of theoretical foundations of the study, methodological framework, highlighting common and distinctive features in the relevant processes, determining

the vector of research on socio-cultural transformation processes of the borderland, based on many years of experience and relevant results of similar areas of research, as well as finding the best solutions, developing appropriate recommendations for improvement. In order to optimise the work with scientific research and to record the key issues and results that are relevant for further research, it is recommended to create appropriate diagrams and tables, examples of which are presented in the main materials of this article.

Authors contributions. Serhii Zapotskyi – conceptualisation; methodology; writing (review and editing); Liudmyla Ryndich – source analysis, literature review, writing (original draft); Hlib Matyunin – source analysis, literature review, empirical research.

References

- Bielikov, V. A. (2018). *Socio-demographic transformations of peripheral areas of the northern part of Luhansk region*. [Unpublished PhD (Geogr.) dissertation]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- [Беліков, В.А. (2018). *Соціально-демографічні трансформації периферійних територій північної частини Луганської області*. [Неопубл. дис. канд. геогр. наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Kijewski, S., & Freitag, M. (2016). Civil war and the formation of social trust in Kosovo: posttraumatic growth or war-related distress? *Journal of Conflict Resolution*, 62(4). <http://doi.org/10.1177/0022002716666324>.
- Kohatko, Y. L. (2011). *The socio-geographical study of religious activity and sacred spaces in the Chernihiv region*. [Abstract of the thesis PhD. (Geogr.)]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- [Когатько, Ю. Л. (2011). *Суспільно-географічне дослідження релігійної діяльності та сакральних просторів Чернігівської області* [Автореф. дис. канд. геогр. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Kopilevska, O. R. (2014). *Transformation processes in the culture of modern Ukraine*. Electronic National Academy of Ukraine on Culture And Arts Management Staff Institutional Repository [in Ukrainian]. [Копієвська, О.Р. (2014). *Трансформаційні процеси в культурі сучасної України*. Репозитарій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України. <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4436>].
- Kryvytska, O. V. (2017). Identity of Ukrainian borderland: Donbas. *Scientific Notes of Ivan Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1, 293–313 [in Ukrainian]. [Кривіцька, О.В. (2017). Ідентичність українського пограниччя: Донбас. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 1, 293–313].
- Kulieshova, H.O. (2010). *Socio-geographical features of border socio-geosystems (case of Kharkiv region)*. [Unpublished PhD (Geogr.) dissertation]. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]. [Кулешова, Г.О. (2010). *Суспільно-географічні особливості прикордонних соціогеосистем (на прикладі Харківського регіону)*. [Неопубл. дис. канд. геогр. наук]. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна].
- Mezentsev, K. V., Mezentseva, N. I., & Pidhrushnyi, G. P. (2014). *Regional development in Ukraine: socio-spatial inequality and polarization*. Print Service [in Ukrainian]. [Мезенцев, К.В., Мезенцева, Н.І., & Підгрудний, Г.П. (2014). *Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація*. Прінт Сервіс].
- Mountcastle, A., & Danon, D. (2001). "Coming 'home': identity and place in post-war Croatia". *Narodna Umjetnost*, 38(1), 105–119.
- Moshtakova, N. V. (2011). *Territorial organization of the culture of the regional socio-geosystem (case of the Luhansk region)*. [Abstract of the thesis PhD. (Geogr.)]. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]. [Моштаківа, Н.В. (2011). *Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області)* [Автореф. дис. канд. геогр. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. <https://ekhnur.karazin.ua/handle/123456789/5604>].
- Muggleton, D. (2005). From classlessness to clubculture: A genealogy of post-war British youth cultural analysis. *Young*, 13(2), 205–219. <https://doi.org/10.1177/1103308805051322>.
- Nemets, K. A., Nemets, L. M., & Kulieshova, H. O. (2012). *Border socio-geosystems: trends and features of development*. Ekograph [in Ukrainian]. [Немець, К.А., Немець, Л.М., & Кулешова, Г.О. (2012). *Прикордонні соціо-геосистеми: тенденції та особливості розвитку*. Екограф].
- Rovenchak, I. I. (2010). *Geography of Culture: problems of theory, methodology and research methods*. [Unpublished PhD (Geogr.) dissertation]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian]. [Ровенчак, І.І. (2010). *Географія культури: проблеми теорії, методології та методики*

дослідження. [Неопубл. дис. канд. геогр. наук]. Львівський національний університет імені Івана Франка].

Vasylytsiv, T. G. (Ed.). *Social and Humanitarian Challenges of War and Tools for Overcoming Them (Carpathian region of Ukraine)*. (2022). State University "Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian]. [Васильців, Т. Г. (Ред.). Соціально-гуманітарні виклики війни та інструментарій їх подолання

(Карпатський регіон України). (2022). ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України". <https://ird.gov.ua/irdp/p20220032.pdf>.

Zila, O. (2015). The Myth of Return: Bosnian Refugees and the Perception of "Home". *Geographica Pannonica*, 19(3), 130–145.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.04.24

Прорецензовано / Revised: 27.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 25.06.24

Сергій ЗАПОТОЦЬКИЙ, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Людмила РИНДИЧ, асп.

e-mail: lyndich@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Гліб МАТЮНІН

e-mail: yqzv@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЕКСКУРС

Вступ. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення, змінюють вектор розвитку її територій, включаючи соціальну та культурну сфери. Дослідження доробку наукових праць, присвячених соціальним і культурним трансформаціям життєдіяльності населення, прикордонним територіям та впливу військової збройної агресії на життєдіяльність населення й розвиток територій, зокрема прикордоння, є актуальним для створення теоретичної бази, дослідницької основи для проведення майбутніх розвідок соціально-культурних трансформацій прикордонних територій України у воєнний та післявоєнний період. Подібні дослідження актуально проводити на прикладі праць українських і зарубіжних учених, що дозволяє отримати комплексне бачення теоретичних аспектів зазначених трансформаційних процесів.

Методи. У межах дослідження було використано в більшості загальнонаукові методи, а також визначено методи потенційних розвідок, зокрема анкетування, перцепції простору.

Результати. У результаті дослідження проведено аналіз наукового доробку українських та зарубіжних учених стосовно соціальних, культурних розвідок, соціально-культурних трансформацій, зокрема у воєнний та післявоєнний період, а також впливу військової збройної агресії на соціально-культурні трансформації. Визначено основні закономірності й тенденції зазначених досліджень, зокрема їхню націленість на вивчення окремих соціально-культурних аспектів розвитку населення, а також деякі післявоєнні трансформаційні процеси, що відбуваються на територіях проведення військових дій (як правило, на прикладі міжнародного досвіду). Окреслено можливі перспективи в розвитку питань, присвячених тематиці соціально-культурних трансформацій прикордонних територій у воєнний та післявоєнний період, зокрема розвідки, направлені на розроблення рекомендацій щодо покращення соціального та культурного становища населення прикордонних територій у післявоєнний період, оскільки дані дослідження є особливо цінними для місцевого управління зазначених територій.

Висновки. Значення розвідок наукових праць на задану тематику для майбутніх суспільно-географічних досліджень можна окреслити в декількох напрямках, а саме: визначення процесів, причин та особливостей соціально-культурних трансформацій, що відбуваються на окремих територіях, виокремлення основних проблем розвитку прикордоння й визначення особливостей післявоєнної відбудови, регіональних відмінностей тощо.

Ключові слова: Соціально-культурні трансформації, прикордонні території, розвиток територій, вплив військових дій на розвиток територій, післявоєнна відбудова, післявоєнний розвиток територій, дослідницький екскурс.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

УДК 613.74

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.3>

Ігор СМІРНОВ, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-6395-7251

Scopus ID: 57221337545

e-mail: smyrnov.ig@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ольга ЛЮБИЦЕВА, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8508-9395

Scopus ID: 57204772778

e-mail: olgaliubitseva@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ЛЕМКІВСЬКА ВАТРА" ЯК РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕТНОЕКСОГЕННОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розкрито географічні та історичні особливості лемків як найзахіднішої етнічної групи українського народу. На прикладі Міжнародного етнографічного фестивалю "Лемківська ватра", який щорічно проводиться у містечку Ждиня Малопольського воєводства Польщі, показано можливості посилення туристичної співпраці між польськими й українськими лемками в сучасних непростих умовах повномасштабної війни Росії проти України. Починаючи з 2022 р., фестиваль "Лемківська ватра" послідовно проводить лінію на підтримку України у цій війні, що відбилася в його гаслі: "Ватра солідарна з Україною". Проаналізовано мовно-культурні та географічно-історичні особливості Лемківщини і на цій підставі підкреслено тісний зв'язок лемків з Великою Україною, який вони постійно підтримували й підтримують за різних історичних передумов. Активізація туристичних зв'язків між лемками в Польщі та Україні сприятиме не тільки подальшому поширенню україномовного простору, але й зміцненню українсько-польських відносин. Наведено та охарактеризовано профілі видатних представників лемків, які набули всесвітньої популярності й тому цікаві для розвитку туризму. Деякі з них добре відомі в Україні; більше того, їхня діяльність сприяла формуванню національно-патріотичної свідомості української нації. Ідеться, передусім, про Михайла Вербицького, лемка за походженням, автора музики до Державного гімну України. Наступне прізвище лемківського походження, яке нині відоме в усьому світі – Енді Воргол (Андрій Варгола) – американець лемківського родоводу, який створив цілий напрям сучасного культурно-художнього розвитку під назвою "поп-арт". Також лемківське коріння має представник "наївного" народного мистецтва польських Карпат Никитро Дровняк. Нарешті, не можна не згадати про Богдана-Ігора Антонича – українсько-лемківського поета та письменника. Усі вони мають зв'язок з туризмом, оскільки відповідні пам'ятки та пам'ятники створені як в Україні, так і в інших країнах (США, Польща, Словаччина), але, на жаль, недостатньо відомі. Ця стаття заповнює цю прогалину.

Ключові слова: Лемки, Лемківщина, фестиваль "Лемківська ватра" (Польща), фестивалі лемківської культури в Україні, "Ватра солідарна з Україною", М. Вербицький, А. Варгола, Н. Дровняк, Б.-І. Антонич.

Вступ

"Треба би нам треба стільця широкого
Жеби ся нам зійшла родина до нього..."

Такі пісні у "лемківській мові" звучать під час Міжнародного етнографічного фестивалю "Лемківська ватра", який щорічно (від 1982 р.) відбувається у м. Ждиня (Zdynia) Малопольського воєводства Польщі. Ватра – це слово, яке означає "вогнище" на цілій дузі Карпатських гір: від польських "гуралів" (на північному заході Великих Карпат) до жителів Південної Румунії (на південному заході), включаючи й Українські Карпати (займають Схід системи Карпатських гір). Отже на сьогодні Карпатські гори, що знаходяться у Східній Європі, поділені між країнами-сусідами – Україною, Польщею, Румунією та Словаччиною. Населення Карпат, хоча і належить до різних держав з різними мовами й культурами, зберігає історичні традиції давніх часів. Зокрема, це стосується лемків – найзахіднішої етнічної групи українського народу, яка розселена по обох схилах Західних Карпат від річок Боржави, Ужа і Солинок з р. Сяном на сході до Попаду з Дунайцем на заході. Про це наголошує "Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні" (Етнічний довідник, 1996). Аналіз останніх досліджень і публікацій полягав в опрацюванні наявної літератури та публікацій з питання лемків і Лемківщини українською, лемківською та польською мовами, що є в інтернеті та поточній пресі.

Приміром, звертають на себе увагу напрацювання етномузикологів В. Л. Гошовського й Я. А. Бодака, які підкреслюють тісний зв'язок музичних традицій лемківської та української культур. Мета статті – розкрити недооцінений туристичний потенціал співпраці фестивалів лемківської культури в Польщі та в Україні та взагалі лемків у Польщі й лемків в Україні, а також визначити шляхи інтенсифікації етноекзогенного туризму в Україні на прикладі Лемківщини.

Результати

Назва "лемки" імовірно походить від прислівника "лем", який лемки вживають замість "лише", "тільки". Лемки визнають свою належність до Київської Русі й найдовше зберегли подекуди на Лемківщині давні означення "руський", "русак", "русин". Назва "українець", яка виникла у XII ст. і поширилася на українських землях, проникла у найвіддаленіші на заході закутки зі значним запізненням. Через те, що Лемківщина розташована в трикутнику серед поляків, словаків, угорців, лемки упродовж вікової історії зазнавали помітних впливів з їхнього боку (ідеться, насамперед, про мову та культуру). Лемківська говірка, однак, зберегла всі ознаки української мови, за винятком наголосу, який тут завжди ставиться на першому складі (словацький вплив). Свої хати лемки будували вздовж річок, фасадом до дороги. Типовими для східної та центральної Лемківщини були довгі споруди, де під одним дахом містилися житлова й

господарська частини (хата, сіни, комора, стайня, сто-дола (боїще). На західній Лемківщині через брак житньої соломи житлові та господарські споруди вкривали гонтом. Однак у несхожих повітах хати будували по-різному. Цінними пам'ятками народної монументальної архітектури Лемківщини є дерев'яні зрубно-каркасні конструкції, передільні та трибанні церкви. До середини XIX ст. доволі поширеним було позасадибне будівництво: кошари ("буди") для випасу худоби й овець, стаєнки на літній час за селами, на пасовищах. Заслужують на увагу малі архітектурні форми культового характеру – каплички та придорожні хрести, а також іконопис невідомих лемківських майстрів XV–XVII ст. Неоціненними є родинні звичаї та традиції Лемківщини – своєрідні й водночас подібні до давньоруських і загальноукраїнських. Ліричні,

побутові, весільні пісні лемків збирали й опрацьовували українські композитори. Головним заняттям лемків було землеробство та випас худоби. Основні сільськогосподарські культури: картопля, овес, ячмінь, жито. Лемки займалися також дрібним промислом, виробляли з дерева різні предмети побуту (ложки, мисники, діжки, кошики, вози, сопілки тощо), які продавали на ярмарках. Важкі матеріально-побутові умови, національний і соціальний притиск спонукали лемків до пошуку притулку й заробітку в інших країнах. Напередодні Першої світової війни та після закінчення Другої лемки масово емігрували до США, Канади, Австралії, Аргентини, Югославії. Трагічні сторінки історії лемків (1944–1947) пов'язані з brutальним виселенням із Польщі до УРСР та на західні й північні землі Польщі (акція "Вісла") (рис. 1).

Рис. 1. Пам'ятний дзвін, присвячений операції "Вісла"
(Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

В еміграції лемки об'єднуються у товариства. У Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Києві створено товариства "Лемківщина". У США засновано Організацію оборони Лемківщини, Фондацію дослідження Лемківщини, Всесвітню федерацію лемків, у Канаді – Об'єднання лемків, у Польщі – Об'єднання лемків Польщі тощо. За даними "Етнічного довідника" (Етнічний довідник, 1996) усіх лемків у світі нараховується приблизно 1 млн осіб, із них закарпатських – близько 200 тис., лемків-переселенців із Польщі у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Дніпропетровській, Одеській, Харківській та інших областях України – 230–250 тис., у Польщі – 100 тис., Словаччині – 120 тис., країнах колишньої Югославії – 60 тис., у США й Канаді – 200 тис., в Аргентині та країнах Західної Європи – 40 тис. осіб.

Одним із найактивніших товариств лемків за межами України є Об'єднання лемків Польщі, яке представляє українське населення в Республіці Польщі, сприяє зміцненню добросусідських і партнерських відносин між нашими країнами та веде активну діяльність з метою збереження автентичності та самобутності лемківської культури, тим самим підтримуючи збереження україномовного простору. Як зазначалося на початку статті, це товариство проводить щорічний фестиваль лемківської культури

під назвою "Лемківська ватра" у м. Ждиня (Zdunya) Мало-польського воєводства, починаючи з 1982 р. Засновником цього фестивалю і організатором перших 10-ти Ватр був відомий лемківський поет, культурний діяч Володислав Ґрабан. Отже, нинішнього року це буде XLII (42-га) за ліком "Лемківська ватра". Традиційно цей фестиваль лемківської культури з польського боку схвалює президент Польщі, з українського – Президент України.

"За горами і за лісами" – у такий спосіб старші люди зачинили свої оповістки, свої історії. Перші Ватри були зустрічами Лемковини, тобто спілкуванням поколінь, родин і друзів. Із самого початку вони були у форматі фестивалю і являли собою нагоду з'єднатися під час виконання спільної пісні довкола того, що є близьким для серця кожного лемка. "Лемківська ватра" мандрувала Лемківщиною: спочатку вона відбулася у с. Чарна (1983, 1984), потім у с. Ганчова (1985), далі – у с. Бортне (1986–1989). Таким чином поступово "Лемківська ватра" з неформальних зустрічей перетворилася у Свято лемківської культури і така метаморфоза була результатом сумлінної й багаторічної праці багатьох людей. Від 1990 р. "Лемківську ватру" щорічно у липні організовує Об'єднання лемків у с. Ждиня, яке є невеликим селом – одним із багатьох лемківських селищ у рідних для лемків

Бескидах (Польських Карпатах). На сьогодні воно перетворилося у туристичний магніт, який щорічно на три дні притягує до себе лемків (і не тільки) з цілого світу. Початково під фестиваль було виділено територію площею 2,5 га, де споруджено амфітеатр, сцену, гастрономічно-санітарну інфраструктуру, відкрито невеликий музей (нині фестивальний ареал охоплює 9,5 га). Крім важливої ролі Ватри для репрезентації інтересів лемківської громади, розпорощеної по території Польщі, України та цілого світу, фестиваль став платформою діалогу між трьома державами – Польщею, Україною та Словаччиною. Наявність на святі лемківської культури політиків, представників державної адміністрації, лідерів лемківсько-українського суспільства має позитивний вплив на формування добросусідських відносин між нашими народами. Традиційно гостями фестивалю є лідери лемківських організацій із Польщі та діаспори з України, Канади, США, Німеччини, Словаччини, Сербії, Хорватії. Також фестиваль відвідували науковці й митці з Польщі та України, зокрема українські та польські письменники Юрій Андрухович, Анджей Стасюк, Лідія Штефанівська, Павел Лауфер, Станіслав Лубенський, Павел Смоленські, Бартомеї Курась, Мартін Поллак.

"Лемківська ватра" на сьогодні перетворилася у потужну туристичну подію в Польщі, яка приваблює багатьох туристів з України, що мають лемківське (і не тільки) походження. Програма її проведення відгукується на актуальні політичні події в Україні, зокрема на російсько-українську війну. Приміром, програма XXXIX (39-тої) Лемківської ватри, що відбулася 16–18 липня 2021 р., передбачала: урочисте запалення Ватри у Ждині з головним концертом і лемківським диско; ушанування пам'яті жертв акції "Вісла", урочисте привітання гостей, простір слова (авторські й тематичні зустрічі); покладення квітів біля пам'ятників Єпіфанія (Никифора) Дровняка у Криниці (рис. 2), Богдана Ігоря Антонича в Новиці (рис. 3), жертв німецького й комуністичного терорів в Усті Руській і Ждині, покази й виставки народної майстерності та ремесла з приготуванням традиційними лемківськими стравами; а насамкінець – Греко-католицьку та Православну Божественні Літургії (39 Лемківська Ватра у Ждині, 2020).

Коротко про видатних постатей лемківського походження. Розпочнемо з Михайла Вербицького, священника греко-католицької церкви, композитора, автора музики до Державного гімну України. Ця урочиста пісня, створена уродженцем Наддніпрянщини Павлом Чубинським (текст) і уродженцем Лемківщини Михайлом Вербицьким (музика), стала символом соборності українських земель. "Ще не вмерла Україна ..." була виконана вперше для публіки на Шевченковому концерті в Перемишлі. Автор віршів Павло Чубинський співав її багато разів з часу написання у 1863 р., але це були студентські зібрання. На публічній прем'єрі в хорі її виконав Михайло Вербицький. Завдяки своїй мелодійності й патріотичності пісня стала близька українцям і 1917 р. була офіційно визнана гімном Української держави. Потім були роки забуття, але зі здобуттям незалежності України 1992 р. йому повернули цей статус. У 2025 р. виповниться 160 років з першого публічного виконання гімну, 210 років з дня народження композитора Михайла Вербицького та 155 років – із дня його смерті. Народився композитор у селі Яворник Руський на Лемківщині, у родині греко-католицького священника. Коли Михайлу виповнилося 10 років, помер батько і його разом із двома братами забрав до Перемишля їхній родич – греко-католицький єпископ Іван Снігурський (один із видатних діячів Української греко-католицької церкви). Саме завдяки

йому в Перемишлі було створено українську друкарню, що видавала фольклорні збірники й посібники з української мови, а також було відкрито Дяко-вчительський інститут, сформовано кафедральний хор і музичну школу тощо. У Дяко-вчительському інституті Михайло Вербицький і отримав музичну освіту, співав у хорі перемишльської катедрі. Хоровий колектив особливо цінував творчість композитора Дмитра Бортнянського, якого Вербицький називав "українським Моцартом". Саме духовні концерти Бортнянського найбільше вплинули на подальшу творчість Вербицького: тоді в церквах домінувало одноголосся і просте двоголосся, а музика Бортнянського являла собою високопрофесійне багатоголосся. Під час навчання у Львівській духовній семінарії, куди Вербицький поступив 1833 р., він через тяжку хворобу потрапив на 11 тижнів у семінарський шпиталь, де ... навчився грати на гітарі. Як наслідок, написав багато творів для гітари і створив перший в Україні посібник для навчання гри на шестиструнці "Почутіє гітари". Михайла два рази виключали із семінарії "через веселі пісні, гру на гітарі та просипання ранкових молитов". У третій раз Вербицькому довелося залишити навчальний заклад, оскільки він оженився і повинен був забезпечувати родину. Михайло був одружений два рази: його перша дружина померла через рік після весілля, друга теж передчасно померла. У нього було два сини – Іван (після першого шлюбу) і Андрій (від другого). У другій половині 40-х рр. XIX ст. Михайло Вербицький захоплюється релігійною музикою і пише повну літургію для змішаного хору, яка і сьогодні виконується у багатьох православних і греко-католицьких церквах України. У кінці 1840-х композитор складає музику для українських вистав, що ставилися у театрах Львова та інших міст Галичини. У цілому він написав музику до більш ніж 20-ти п'єс, а також був автором багатьох романсів, оркестрових і хорових творів. Отримавши духовну освіту та ставши священником, Вербицький декілька років переїжджав із однієї сільської парафії до іншої, а з 1852 р. став настоятелем церкви в с. Млини Яворівського повіту на Львівщині (нині Ярославський повіт Підкарпатського воєводства Польщі), де і служив до самої смерті у 1870 р. (помер у 55 років). Дерев'яна церква в с. Млини, де звучав прекрасний голос Вербицького, збереглася до сьогодні. Вона має назву Покрова Пресв. Богородиці (1733), парохом якої і був Михайло Вербицький. Автор вірша, який став згодом Державним гімном України, – український юрист і етнограф Павло Чубинський, уродженець хутора Чубинка поблизу містечка (а нині міста) Бориспілля, яке тоді належало до Переяславського повіту. Однак Вербицький спочатку думав, що створив музику на вірші улюбленого поета Тараса Шевченка, через те, що 1863 р. "Ще не вмерла ..." була опублікована у львівському журналі "Мета" разом із трьома іншими творами поета. Внизу під усіма чотирма віршами стояв підпис – Т. Г. Шевченко. Первинно "Ще не вмерла ..." була піснею для сольного виконання під акомпанемент гітари, але композиція швидко завоювала популярність. Хоровий варіант пісні Вербицький написав пізніше – саме він був урочисто виконаний у Перемишлі в день святкування св. Івана Хрестителя – у червні 1864 р. За словами його сучасників, Михайло Вербицький був веселою, доброзичливою та безпосередньою вдачею. Ось які спомини про нього залишив український письменник і композитор Сидор Воробкевич: "Був вельми симпатичний і поважний. Гарного лиця, веселою вдачею та вірцевого характеру. Хоч у глибині його серця ховалася не одна скорб-печаль, око його завжди дивилося весело на людей і світ Божий".

Після проголошення незалежності України стало можливим відвідування могили Михайла Вербицького та її впорядкування. 2004 р. на склепі було споруджено каплицю-пантеон, який був урочисто відкритий 12 квітня 2005-го за участю президента України. На фронтоні пантеону – тризуб і напис "Михайло Вербицький – композитор, автор гімну України". На стародавньому пам'ятнику в центрі пантеону – напис "Піоніру української пісні. Громадськість". Неподалік розташоване село Павлокома – один із символів українського мучеництва у Польщі. Тут від рук шовіністів загинуло 266 місцевих жителів – українців. У заходах із ушанування пам'яті Михайла Вербицького в Явірнику Руському та у Млинах регулярно беруть участь українці Польщі й України, передусім – члени

організацій вигнанців з українських етнічних земель "Надсяння" та "Любачівщина", які входять у ширше об'єднання "Закерзоння". За радянських часів гімн "Ще не вмерла ..." було заборонено, за його виконання можна було отримати тюремний термін. Але 1966 р. популярний тоді Кубанський хор заспівав його на київській сцені як давню козацьку пісню. У Києві вперше після багаторічної заборони гімн прозвучав 10 вересня 1989 р. на першому з'їзді Народного Руху України в актовій залі Київського політехнічного інституту у виконанні хору "Гомін" Леопольда Яценка. Імена й зображення авторів слів і музики Українського державного гімну П. Чубинського та М. Вербицького наведено на будинку міської адміністрації м. Бориспіль (рис. 2).

Рис. 2. Будинок міської адміністрації м. Бориспіль із портретами авторів слів та музики Українського державного гімну (Бориспільська міська рада. Офіційний сайт. Взято з: <https://borispol-rada.gov.ua/>)

Никифор Дровняк (Никифор Криницький) був відомим лемківським художником-примітивістом (1895–1968) (Никифор Дровняк, 2024), мав свою виставку в передвоєнному Львові, залишився у Львові назавжди – пам'ятником, повз який щодня проходять львів'яни й сотні туристів. Пам'ятник йому встановлено у сквері біля Домініканського собору (рис. 3). У Польщі 2004 р. було знято художній фільм "Мій Никифор", головну роль в якому (самого Никифора) зіграла жінка, відома польська акторка Кристина Фельдман (1915–2007). Виконання цієї функції принесло акторці кілька нагород на міжнародних кінофестивалях у Гдині (Польща), Карлових Варах (Чехія), українському фестивалі "Стожари" (2005), де їй

вручили Гран-прі "За найвищу майстерність у мистецтві перевтілення". Між іншим, Кристина Фельдман народилася у Львові. Її батько – Фердинанд Фельдман – уважався театральною зіркою початку ХХ ст. і спеціалізувався на шекспірівських ролях, мати (Катажина Фельдман) була оперною співачкою. Родина Фельдманів мешкала на вул. Паркова, 10. Пам'ятник Никифору у Львові є дуже популярним серед туристів. Цим навіть скористалися спритні ділки: хтось просвердлив у капелюсі митця дірку, куди можна кинути копійчину. Вона пролітає через "тіло" Никифора і котиться у тарілку. Нині "підприємці" урізноманітнили дійство: поставили волохату мавпу (мавпу-жебракку), а біля неї бутель, куди туристи кидають гривні.

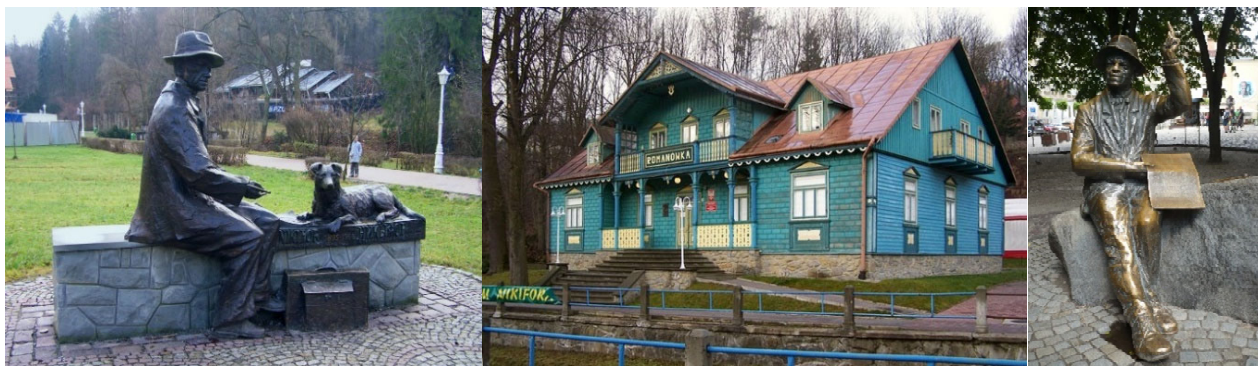

Рис. 3. Пам'ятник і музей Епіфанія Дровняка (Никифора) у Криниці, Польща; у Львові, Україна (Никифор Дровняк, 2024)

Богдан-Ігор Анто́ніч (1909–1937) – український поет, прозаїк, перекладач, літературознавець. Через офіційну заборону ширше знаний в Україні лише із середини

1960-х рр.; справив значний вплив на сучасну українську поезію: філософська лірика, релігійні, космічні мотиви, відгомін лемківського фольклору та язичницької симво-

ліки; ефект праць Омари Хаями, Волта Вітмена; прозові твори; переклади; статті літературно-критичного й теоретико-літературного характерів. Народився на Лемківщині в родині греко-католицького священника Василя Антонича. Мати майбутнього письменника – Ольга Волошинович – походила із с. Липовець Сяноцького повіту. Початкову освіту майбутній поет здобував під наглядом приватної вчительки. Коли 1919 р. Олександр Волошинович – дядька Богдана-Ігоря – за заклик до об'єднання польської та словацької часток Лемківщини режим Ю. Пілсудського засудив заочно до смерті, родина Антоничів з десятилітнім сином проживала певний час на Пряшівщині. Упродовж 1920–1928 рр. навчався у гімназії гуманітарного типу імені Королеви Софії у Сяноку. "На цілу Лемківщину це була одинока гімназія, де вчили також і української" (Михайло Кудлик, однокласник Антонича). З першого і до останнього класу Антонич уважався найкращим учнем. Із середини 1920-х батьки Богдана-Ігоря Антонича жили в селі Бортятин (на сьогодні – Мостиського району Львівської області), де отець Василь був місцевим парохом. Б.-І. Антонич часто приїжджав сюди, тут написав низку своїх творів. Протягом 1928–1933 рр. Антонич – студент Львівського університету ім. Яна Казимира (нині імені Івана Франка), де навчався на філософському факультеті (спеціальність – польська філологія). У 1934 р. одержав диплом магістра філософії. Та навіть для високоосвіченого українця в тодішній Польщі державної роботи не було, тож поет заробляв пером: друкував у журналах і газетах вірші, статті про літературу й мистецтво. Ще під час навчання в університеті Антонич пристрасно долучився до літера-

турного та громадського життя Львова(був членом гуртка студентів-україністів при Науковій секції Товариства прихильників освіти, наполегливо вивчав нюанси української мови, вчитуючись не тільки у словники та граматично-лінгвістичні підручники, але також у твори поетів радянської України). Перший свій вірш поет опублікував 1931 р. у пластовому журналі "Вогні". Потім розміщував поезії в багатьох періодичних виданнях. Незважаючи на велику поетичну творчість і важкий процес засвоєння літературної української мови, поет усе-таки знаходив час на працю в інших жанрах та на публіцистику. Він виступав з доповідями про українську й чужу літератури; робив переклади; писав рецензії; публікував сатиричні фейлетони та пародії, в яких виявив гостру дотепність. Вів літературну хроніку в часопису "Дажбог". Крім того, він випробовував свої сили у прозі та драматургії. Залишилася незакінчена новела "Три мандоліни" та великий фрагмент повісті, що мала називатися "На другому березі". Він написав лібрето до опери "Довбуш", що її мав створити Антін Рудницький. Займався редакторською діяльністю: деякий час редагував журнал "Дажбог" і разом з Володимиром Гаврилюком журнал "Карби". Антонич також малював, грав на скрипці й komponував музику. Ці галузі мистецтва, особливо малювання, дуже сильно вплинули на його лірику. За спогадами сучасників, був короткозорим, невисокого зросту, темне волосся зачісував наверх (відповідно до тодішньої моди), одягався елегантно, модно. Проживав у Львові на вул. Городоцька, 50 (рис. 4). Помер Антонич на 28-му році життя. Похований у Львові на Янівському цвинтарі (Богдан Антонич, 2024).

Рис. 4. Богдан-Ігор Антонич (1909–1937), прижиттєва світлина; пам'ятний знак на батьківщині поета у с. Новиця (Польща); меморіальна дошка на вул. Городоцька, 50 у Львові (Україна), де проживав поет (Богдан Антонич, 2024)

До вшанування відомих особистостей лемківського походження можна додати ще американського "короля поп-арту" Енді Воргола, справжнє ім'я якого було Андрій Варгола (1928–1987). Один із засновників поп-арту та культова постать в історії сучасного мистецтва в цілому, художник, ілюстратор, дизайнер, скульптор, письменник, продюсер, кінорежисер, видавець, колекціонер, він залишив по собі величезний творчий спадок. "Нашого цвіту – по всьому світу", – кажуть українці про таких, як він. Менший син у багатодітній лемківській родині, що емігрувала до Штатів, Андрійко Варгола змалку знав, що таке фінансова скрута й мистецтво виживання. Мабуть, не дарма уже в дорослому віці не міг стриматися від безупинного поїдання солодощів. Саме так "заїдають" гіркоту життя та брак любові. Відомо, що в дитинстві з ровесниками не знаходив спільної мови, мав хворобу, що спотворила дитинство. Напади "танку святого Вітта", що спіткали у вісім, дев'ять та десять років, він запам'ятав

назавжди. Чи була фізична недуга наслідком психологічних травм? Що відбувалося в житті малого Андрія? Правда просочується скупими краплинами крізь його слова у дорослому віці: "Знав, що ніколи не одружусь, бо не хочу мати дітей, не хочу, щоб у них були такі самі проблеми, як у мене. Я не думаю, що хто-небудь іще на це заслуговує". Злігши надовго в тяжкій хворобі, хлопчина спробував розважитися першими малюнками. Один із них на сьогодні став дорогоцінним раритетом для колекціонерів, ладних віддати за неспівимі мистецькі спроби свого кумира мільйони доларів. Але тоді ніхто не уявляв такого розвитку подій. Він був гидким каченям; ледь ставши на ноги, намагався злетіти з рідної провінції в омріяну височину – Нью-Йорк. Для цього працював день і ніч, не покладаючи рук, і як справжній американець – він "це зробив". "Займайся тим, що любиш, і можеш це продати" – таким був рецепт успіху Андрія Варголи – художника-графіка, який несамоовито штурмував мистецький Олімп

і після численних спроб досяг омріяного результату. Молодий дизайнер і журнальний ілюстратор послав влучний постріл у саму "десятку" – у серце суспільства споживання 1960-х рр. Відчув дух епохи та сформулював її візуальну концепцію. У цьому допоміг випадок: коли ламав голову над новим сюжетом для картини, подруга

порадила: намалюй те, що найбільше любиш. До нього прийшло раптове осяяння: найбільше він любить гроші. Таким чином і вийшов з його пензля "портрет" доларової купюри, потім – багато інших аналогічних "полотен", прирізом 200 однодоларових купюр. А ще він любив консервований суп "Кемпбел" (рис. 5).

Рис. 5. Суп Campbell's. Одна з найвідоміших робіт Енді Воргола (Енді Воргол, 20220)

Чому і його не намалювати? І от уже на картинах ряснюють ряди консервів, як на полицях супермаркету. За таким самим принципом згодом було увічнено пляшки "Кока-коли" й інші споживчі символи часу. Цікаво читати міркування критиків: одні казали те, що бачили: відвертий кітч, інші вихваляли, мовляв, це показ прекрасного у буденному. Але найекстравагантнішими, імовірно, можна назвати покупки поціновувачів новомодних творів Енді Воргола (саме під цим ім'ям світ пізнав Андрія Варголу). Шанувальники його таланту і тепер готові платити астрономічні суми за те, що сам художник називав арт-бізнесом: він винайшов спосіб із найменшими витратами сил тиражувати те, за що люди готові платити. Адже картини можна буквально штампувати методом трафаретного друку. Він створив студію з промовистою назвою "Фабрика", де на нього працювали менш успішні колеги, клонуючи продукцію Енді. Частиною його бізнесу став створений ним імідж загадкового й ексцентричного "Папи Римського поп-арту", як його називали друзі. При цьому для когось студія Енді була едемським садом нью-йоркської богемі, а для когось – вульгарним кублом наркоманів і розпусників. Хтось уважав твори Воргола елітарними та сповненими прихованого змісту, а хтось не сприймав кислотних кольорів із гами "вирви око".

Продукуючи "Ніщо" для загалу (приміром, інсталяції з відвертого мотлоху зі смітника), власне помешкання, замість того наповнював шедеврами класичного мистецтва, цінним антикваріатом і коштовностями. Воргол не "дотягнув" до XXI ст. і не побачив українських "золотих унітазів", тому в себе у студії користувався "срібним" і геть усе вималював у срібний колір. Навіть перуки такі завів. Без них був "сивим" десь із 23-х років: узявши собі в голову думку, що проблеми людей похилого віку не такі складні, як проблеми молоді, – пофарбувався в сивий колір. Легше не стало, але тішився тим, що ніхто не вгадає його віку. Отримати зиск зумів навіть із жахливих післяопераційних шрамів, що залишилися йому на згадку про замахи на його життя, який вчинила ображена на нього завсідниця студії "Фабрика". Кілька куль у живіт, клінічна смерть і фактична інвалідизація, кажуть, змінила Енді, який став учащати до рідної йому греко-католицької церкви, але не змінила Енді-"зірку". Сам собі менеджер, він не втратив нагоди оголосити на світлинах свої травми і вкотре епатувати публіку, змусити говорити про себе: "чим більше знаменитий, тим дорожче продаються твої твори". Проте душевні рани Енді приховував. "Хочу померти в джинсах", – казав він, у такий спосіб водночас зізнаючись у любові до США (рис. 6).

Рис. 6. Енді Воргол (Андрій Варгола) (Енді Воргол, 2022)

Лемко за кров'ю, був американцем за духом. Повертаючись із-за кордону, ладен був цілувати стіни митниці, де починалась його країна. Відтак обожнював усе, із чим її ідентифікують. Якщо символ Сполучених Штатів – "Кока-кола", джинси, долар, гамбургер, усе це варте увічнення в мистецтві. Бо то, на думку Воргола, ще й символ дорогої його серцю рівності: їх споживають та ними користуються і багаті, і бідні. Він здійснив не лише стандартну "американську мрію", а й глибоко особисту – не став старим: помер у 1987 р. у 58 років уві сні, не переживши чергової операції. Його могила знаходиться в Пітсбурзі, на греко-католицькому цвинтарі св. Івана Хрестителя: на ній можна побачити скульптурку сумного янголятка й ... банку консервованого супу "Кемпбел", що став знаменитим завдяки Ворголу. За чверть століття, від 1985-го до 2010 р., на аукціонах середні ціни на його твори зросли у 34 рази. Найдорожчу картину "Срібна

катастрофа (подвійна)" (1963) продали в листопаді 2013 р. за 105,4 млн дол.

Отже, могили цього всесвітньо відомого лемка на Лемківщині немає, зате є музей у сусідній Словаччині – у місті Медзілаборце (рис. 7). Це Музей сучасного мистецтва Енді Воргола (словац. *Múzeum moderného umenia Andyho Warhola*, англ. *Andy Warhol Museum of Modern Art*, скор. AWMMA), який засновано 1 вересня 1991 р. за ініціативи Джона Воргола, брата Енді Воргола. 16 листопада 2002 р. на площі перед музеєм було відкрито пам'ятник Енді Ворголу висотою 2,3 м (робота Ю. Бартуша). У 2016 р. Музей сучасного мистецтва імені Енді Воргола відзначив 25-річчя від дня свого заснування – з цієї нагоди музей відвідав племінник Енді Воргола Дональд Воргол (Donald Warhol) з родиною. Цікаво, що тут зберігається дитяча вишиванка, у якій хрестили Енді, та поштові конверти, підписані художником, у яких він надсилав листи своїм рідним.

Рис. 7. Музей Енді Воргола з пам'ятником йому в м. Медзілаборце (Словаччина) (Музей сучасного мистецтва Енді Воргола, 2024)

Всесвітня слава цього американського митця українського походження відлунувала і в Україні, зокрема в Ужгороді, двома артефактами (рис. 8): його мініскульптура "примостилася" на воротах Закарпатського художнього музею імені Й. Бокшая, а пам'ятник у повний ріст прикрасив одночасно і новий сквер поп-арту, і вхід до готелю-рестобара "Емігранд". Концептуальний пам'ятник Енді Ворголу в повний зріст вагою 44 кг було відкрито 28 жовтня 2016 р. Він складається із 4 тис. деталей з арматури, поєднаних газозваркою. Металічні прутики волосся відбілені кислотою, до руки прикріплено фотокамеру для селфі, яке придумав Е. Воргол. Скульптура стоїть біля входу до першого в Ужгороді концептуального арт-готелю й рестобару "Emigrand", що відкрився за місяць, 26 листопада, і теж відображає світ поп-арту. Відповідно оформлено кожен із 24-х номерів готелю, в яких одночасно можуть проживати 48 осіб. Оскільки американські готелі при нумерації уникають цифри 13, то нею позначене робоче приміщення. В останнього

24-го номера цифра 25. У кожному помешканні оригінальна аудіоатмосфера та інтер'єр за мотивами творчості Енді Воргола. Є навіть "номер Мерилін Монро". Ресторан пропонує американські страви. На початку ХХІ ст. українські мистецтвознавці й музейні працівники активізували дослідження творчості Енді Воргола та вплив на експериментальні сучасні мистецькі школи. 2003 р. у Перемишлі (Польща) відбулася виставка "Енді Варгол як Андрій Варгола" у рамках Міжнародного фестивалю "Галичина". У ній взяли участь понад 500 митців із Австрії, Угорщини, Чехії, України, Ізраїлю та Словаччини. У 2006 р. в Ужгороді відбулася віртуальна виставка "Енді Варгол – найсвітліший русинський діяч ХХ ст.". 2013 р. у місті Ужгород, як зазначалося, було відкрито публічну мініскульптуру Андрія Варголи – Енді Воргола, а 2014 – проведено перформанс-акцію "Писанки Енді Воргола". Утім найповніша колекція творів Енді Воргола зібрана нині в музеї Карнегі в Пітсбурзі, штат Пенсільванія, де знаходяться 12 тис. праць художника.

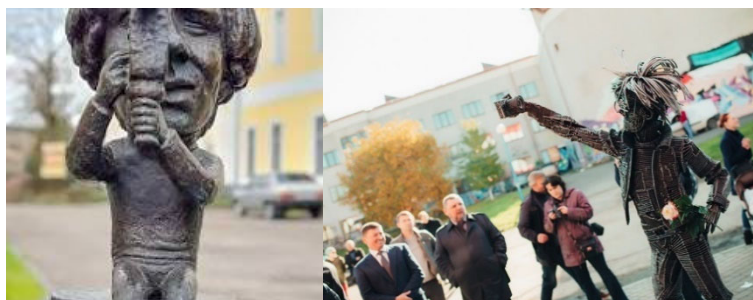

Рис. 8. Міні-скульптура та пам'ятник Енді Воргола в Ужгороді (Ужгород американський: Енді Воргол, 2024)

Програма 40-ї "Лемківської ватри" (22–24.07.2022 р.) у Ждині, окрім традиційного урочистого розпалення Ватри, містила спеціальний концерт під назвою "Ватра солідарна з Україною" за участю творчих колективів і солістів з Польщі, Словаччини та України (зокрема, з України вокальний дует "Мальви" із солістками Вікторією Думою та Мартою Іващишин), нічний концерт за участю фольк-і рок-груп з Польщі та України (група Go_A, Київ), головний концерт за участі ансамблю пісні й танцю "Лемковина" (Львів), вокальних тріо "Герда" (Івано-Франківськ)

і "Дивоцвіт" (Зимна Вода), ансамблю пісні й танцю Львівського університету "Черемош"; концерт дитячих і молодіжних ансамблів за участі українських колективів із Івано-Франківська та Львова. У 2023 р. захід "Лемківська ватра" проведений під гаслом "Лише вона має значення: земля наших предків, ватра, лемкині, музика" (рис. 9). У перший день фестивалю, 14 липня, о 18:30 (за варшавським часом) відбувся концерт "Ватра солідарна з Україною" (40 Лемківська Ватра у Ждині, 2022).

Рис. 9. Відкриття Міжнародного етнографічного фестивалю "Лемківська ватра" (40 Лемківська Ватра у Ждині, 2022)

Отже, Міжнародний етнографічний фестиваль лемківської культури "Лемківська ватра" у Ждині (Польща) являє собою неординарну туристичну подію, яка може привабити не тільки українських лемків, але й широке коло українських туристів, для яких буде цікаво познайомитись з цим фестивалем як подією зі збереження автентичності й самобутності лемківської культури, як частини українського простору. Надана інформація рекомендується до уваги українських туроператорів для організації спецтурів для українських творчих колективів на фестиваль "Лемківська ватра" у с. Ждиня (Польща), а також турів загальної спрямованості для туристів з України, яких цікавлять особливості лемківської культурно-історичної спадщини як найбільш західної етнічної групи української нації, а також заходи з її збереження в умовах лемківської спільноти у Республіці Польща, з відповідною маркетингово-рекламною підтримкою, у т. ч. у цифровому форматі.

Регіон південної Лемківщини належав до сфери впливу Київської Русі із середини X ст. до 1020-х рр., коли він опинився у складі Угорщини. Східна частина північної Лемківщини аж до р. Вислокатеж належала до Київської Русі, а потім до Галицько-Волинського князівства. Після того, як у 1340-х Казимир III Великий захопив східну частину Лемківщини, ціла територія регіону входила до складу Польщі до 1772 р. При цьому східна сторона стала так званою землею "Сянік", яка була частиною Руського воєводства (з центром у Львові), західна ж частина опинилася у складі Краківського воєводства Польського королівства.

Із середини XIV ст. землі Лемківщини зазнали трьох хвиль колонізації: словацько-німецьких колоністів з південного сходу, що оселилися на Закарпатті; німецько-польських – з північного заходу; та українців з валахськими скотарями, що оселилися на сході. Неукраїнські

колоністи заселили нижню, сільськогосподарську територію передгір'я й денаціоналізували більшість українського населення, особливо між рр. Вислока та Сян. Своєю чергою, українські поселенці зайняли малонаселені, покриті лісами гори Бескиди. Їхні села зазвичай засновувалися відповідно до валахського права, а займалися вони здебільшого скотарством. У західному регіоні Лемківщини, який не належав Галицько-Волинському князівству, українські колоністи оселялися між поляками та словаками, які проживали там протягом довгого часу. Процес колонізації завершився у XVI ст., однак декілька нових поселень виникли також у XVII ст. До кінця XVI ст. сформувалися сучасні лемківські діалекти та встановилися їхні межі, які існували з незначними змінами до 1946 р. (Лемки: історична доля та версії походження, 2020).

Отже, лемки (також лемаки, руснаки, русини) являють собою український субетнос, східнослов'янське населення Лемківщини (історико-культурна область на кордоні України, Польщі та Словаччини). У Польщі лемки умовно поділяються на дві групи: перші відносять себе до частини українського народу, що говорить на лемківському діалекті української мови, другі вважають себе окремою нацією (або частиною русинського народу), а свій ідіом – самостійною лемківською мовою. У Словаччині, як і в Польщі, серед лемків характерний дуалізм самоідентифікації, зокрема під час переписів населення частина лемків віднесла себе до українців, частина – до русинів, відповідно з рідною українською або русинською мовами. За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р., чисельність лемків на території України становила 672 особи, у Польщі під час перепису 2002 р. до лемків віднесли себе 5 863 особи, а під час перепису 2011 р. – 10 тис., у Словаччині під час перепису 2001 р. зафіксовано 24 201 осіб, що віднесли себе до русинів (рис. 10).

Рис. 10. Лемківський національний стрій (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Отже, Лемківщина (також Lemkowyna) – українська етнічна територія, розташована в Західних Карпатах, між річками Попрадом і Дунайцем на заході та Сяном, Цирохою і Ужем на сході. Територія займає Низькі (Лемківські) Бескиди, західну частину Середніх Бескидів та східну околицю Західних Бескидів. Земельний простір Лемківщини – близько 10 тис. кв. м, що простягається в довжину із заходу на схід майже на 170 км, та в ширину з півночі на південь – до 60 км. Сьогодні вона входить до складу трьох держав – Польщі (48 %), Словаччини (41 %) та України (11 %). З географічної позиції, Лемківщина умовно поділяється на Північну, яка сьогодні перебуває у межах Польщі, та Південну, яка знаходиться у межах Словаччини. У свою чергу Північна Лемківщина також поділяється на дві частини – Східну та Західну, що має історичні передумови. Південну Лемківщину також називають Пряшівщиною (від м. Пряшів). Як зауважують дослідники лемківської культури, здавна осіли та живуть лемки в Сербії, в околицях Бачки – так звані бачванські лемки, близько 50 тис. Науковці також спостерігають зв'язок лемків із

лужичанами (лужицькі серби) – західнослов'янським етносом, що здавна проживав у Верхній і Нижній Лужиці, яка сьогодні входить до Німеччини (рис. 11).

З фізико-географічного погляду Лемківщина – це гірська країна, основну територію якої займає Лемківський Низький Бескид, який межує на сході від джерел р. Сяну з Високим Бойківським Бескидом (через що бойків і називали верховинцями). Лемківський Бескид невисокий (до 1 125 м) і не стрімкий, прорізаний багатьма провалами й широкими долинами. Лемківські гори займають при кордонному краї Карпат від сходу Кізяту Гору з Вяселем, Загірянські верхи, Тирявські, Вільховецькі, Білогорські, Лішнянські узгір'я, що разом зі Сторожівськими горбовинами вінком оточують Сяницькі Землі. Далі розмістились Команчансько-Лупківські високорівні, Вислочансько-Мошанецькі верхи, Дуклянські гори, Діли, Губині, Явірники, Габурі, Кичери (Кучери), Мережки тощо. Від заходу піднімаються Студений Верх, Явориста гора, верх Тисове, Бліхнарска Висока, Гострий верх, Високі гори з Берестям, далі Зимний Шпиль, Вапенні гори та Скальські узгір'я над р. Скалкою.

Рис. 11. Територія розселення лемків на 1936 р.
(за проф. Р. Рейнфусом) (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Як виглядають лемки? За антропологією, лемко – стрункий, кремезної будови, добре розвинений і сильний. Він належить до дунайського антропологічного типу, його очі й волосся світлого кольору, хоч у деяких

селах зустрічаються кароокі лемки. Жінки стрункі, веселі, мрійливої вдачі, красиві, фізично здорові та напручені до працьовитості. Переважають красуні світлоокі зі світлим личком (рис. 12).

Рис. 12. Антропологічні типи лемків (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Лемко здібний до всього доброго: що очі бачать – руки роблять; він заповзятливий, хвацький і чесний. У біді лемки рятують один одного й допомагають, поважають і шанують себе та свою особистість. Лемки – гонорові люди. Вдача лемка загартована, тверда, рішуча та статечно-розважна. Лемко може довго терпіти, але біда тому, хто його занапастив; не дарує п'яді землі; він зрісся з горами, полюбив їх, як рідну матір, дорожить ними. Тут

його світ. Любов до роду, до рідної землі-колиски, краса, сила та плодovitість – це багатство лемка, його минуле й майбутнє. Для лемків характерний високий приріст населення, здатність до репродукції на належному рівні, кожна лемківська хижка (хата) повна дітей. Жодна тяжка праця не лякає лемка. Загалом він добрий чоловік, добрий господар і працьовитий робітник.

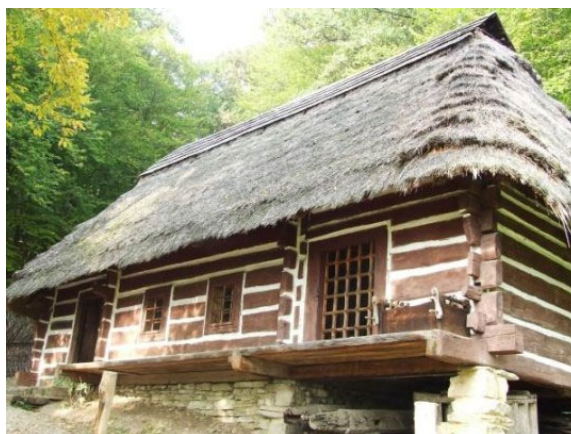

Рис. 13. Лемківська хата (хижа) (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Для поселень лемків характерна скупченість у долинах рік і річок та здебільшого однулична забудова. Традиційний селянський двір складався з довгої хати, яка під одним дахом об'єднувала всі основні житлові й господарські приміщення. Рідше зустрічався кількабудинковий селянський двір. До середини ХХ ст. в архітектурі й інтер'єрі житла лемків збереглися архаїчні елементи: зрубне будівництво, замазування щілин між вінцями зрубу та їхнє забілювання, велика курна піч, гряди (балки-полиці попід стелею) у хаті, глинобитна долівка,

чотирисхилий дах, покритий житніми сніпками ("жу-пами") (рис. 13).

Походження етноніма "лемко" досі не з'ясоване. Іван Вагилевич уважав, що етнонім "лемко" може бути пов'язаний зі словом "лемза" (вітрогон) або "лемзіти" (лазити). Існує також версія, що лемко походить від чеськ. *lem* – "границя, кордон, межа". Прикордонне розташування лемків дійсно могло створити передумови до виникнення такої назви. Мовознавець М. Худаш уважав по-іншому, а саме: слово "лемко" утворене від

слов'янського імені Лелимир – Лемир, звідси лемик, лемко. Та більшість дослідників усе ж визнають, що лемки дістали свою назву від надто вживаної частки "лем" – лиш, лишень, тільки. Найдавніша історія лемків теж є справжньою "білою плямою" на сторінках минулого Центральної та Східної Європи. Це в першу чергу пов'язано з дуже скромною джерельною базою. Територія теперішньої Лемківщини була периферійною як для Київської Русі, так і для Польщі з Угорщиною. Події в цьому регіоні не викликали зацікавлення у літописців. Легендарний початок Лемківщини пов'язується з особою литовського (подільського) князя Федора Корятовича, який вважається засновником Кам'янець-Подільської фортеці й самого м. Кам'янця-Подільського. Його ім'ям названо одну з головних вулиць цього старовинного українського міста. Хоча його ім'я обросло вже не одною легендою, проте він був автентичною історичною постаттю, добре відомою у XIV ст. Зокрема з його іменем пов'язано надання м. Кам'янцю-Подільському Магдебурзького права (І. Смирнов, О. Любіцева, 2023).

На сьогодні існують декілька версій походження лемків (Лемки: історична доля та версії походження, 2020).

1. *Вихідці з Київської Русі*. Більшість українських учених визнає, що територію лемків заселили вихідці з Київської Русі. Про це свідчать численні давньоруські назви місцевостей, які сягають околиць Кракова. У 2-й половині XI ст. на р. Сян почалося будівництво прикордонної оборонної фортеці – майбутнього міста Сянока. На той час у цьому регіоні вже були давньоруські поселення, що використовували давньоруське (Київське) право (Терепча, Межибрід, Дубрівка Руська, Заболотці, Улич, Лодина, Гломча, Тирява Сільна, Вільхівці, Сторожі Великі, Сторожі Малі, Костарівці, Половці, Чертеж, Прусик тощо). Давньоруські села були також далі на захід – у долині р. Вислок, уздовж Яселки. Одними з найдавніших лемських поселень, заснованих на давньоруському праві, були Босько і Дошно. За деякими даними, межа давньоруських поселень на півночі сягала Кракова та Ряшева.

2. *Волоське походження лемків*. У середині XIV ст. Польща захопила північну частину Західних Карпат, а Угорщина – південну. Повсюдно було запроваджено панщину, яку давньоруське право не нормувало. Оскільки Польща не мала власних правових норм, їх було запозичено у румунів (волохів). Цей факт окремі польські дослідники трактують як "Волоську колонізацію Західних Карпат", за якою русини і волохи колонізували Західні Карпати у XVI–XVII ст., де нібито проживали переважно поляки. На цій підставі польські вчені обстоюють свою теорію про волоське походження лемків. Відповідно до неї, лемки є нащадками волохів, які прибули у Карпати в часи середньовіччя. Там, на думку польських дослідників, уже від XIII ст. існували польські поселення, на які нашаровувалися поселення волоських мігрантів (румунських, албанських, сербських, болгарських), що прибували з Балкан та просувалися далі на північ уздовж схилів Карпат. Спочатку вони були пастухами-кочівниками, а потім переходили на осілий спосіб життя і у XV–XVI ст. заснували села на волоському праві. До них нібито долучалися племена давньоруські, які кількісно переважали волоські, вони ж і нав'язали їм свою мову та релігію. Ця штучна теорія про волоське походження лемків має найімовірніше політично-ідеологічний характер і покликана заперечити автохтонність русинів-лемків на теренах Польщі.

Критики теорії "волоської колонізації" наводять такі контраргументи:

- якби така масова міграція румунів мала місце, то існували б документальні її джерела. Крім того, румуни в умовах Польщі могли би хіба спольщитися або залишитися румунами, але не стати русинами;
- антропологія румунського населення суттєво відрізняється від антропології лемків-русинів;
- слова румунського походження могли перейти до лемків від русинів Закарпаття, які жили поряд із румунами (напр., верховинців, марамарошців);
- у Йосифінській метриці XVIII ст. із п'яти тисяч прізвищ лемків того часу 70 % – українські або такі, що творилися за правилами українського словотворення, до 20 % – загальнослов'янські, певна частина польських і словацьких, прізвищ же румунсько-угорського походження дуже мало, не більше 1 %.

3. *Лемки – нащадки білих хорватів*. Відмінну позицію від двох попередніх займають українські вчені, які рішуче заперечують висунену польськими науковцями теорію про волоську колонізацію, а етногенез лемків пов'язують з "білими хорватами". Вони доводять, що між VI і VII ст. у Західних Карпатах перебувало східнослов'янське плем'я білих хорватів, яке утворило сильну державу Білу Хорватію або Велику Хорватію. Зокрема, В. Гошовський хоч і не ставив собі за мету підтримати чи заперечити якусь із вищенаведених теорій, своїм блискучим дослідженням незалежно від істориків, по суті, підтвердив останню ("білохорватську") теорію походження русинів-лемків, вважаючи, що їхніми предками були білохорвати – загадкове плем'я індоіранського походження, яке згадується у різних історичних документах і літописах слов'ян, Візантії, Західної Європи і народів Сходу. На підставі висновків у працях дослідників В. Гошовський зауважує, що "Білохорватія була складовою частиною великої держави Антів і займала територію від Бугу до верхів'я Дністра на сході, і до Судет і Ельби на заході" (рис. 14). Пізніше вона розпалась і "частина хорватських племен з невідомих нам історичних причин рушила зі своєї прабатьківщини на південь і заселила Паннонію та Балкани, інша, напевно через перевали Західних Карпат, перейшла в Моравію і заселила її східне пограниччя, а решта залишилися жити у гірських районах своєї прабатьківщини, у Бескидах. Останні дві групи білохорватів із плином часу асимілювалися українцями і чехами" (Мушинка, 2018). Далі він зазначив, що "...білохорвати не були однорідним за своїм етнічним складом народом, а досліджуваний ним тип весільної пісні належав, напевно, одному зі слов'янських племен цього об'єднання. Його прабатьківщиною могла бути та частина Східних Карпат, де було виявлено вогнище весільної пісні, тобто етнографічна територія Лемківщини, яка, як указують історичні розвідки, входила до складу передбачуваної слов'янської держави Білої Хорватії". Яке ж місце досліджуваного В. Гошовським типу весільної пісні й чи може його наявність і відповідна роль у весільному обряді лемків підтвердити твердження про те, що лемки – нащадки білих хорватів? Цьому присвячена стаття Я. А. Бодака "Русини-лемки – нащадки білих хорватів. Етномузикологічне підтвердження гіпотези", матеріалом для якої послужив запис "Лемківського весілля на Горличчині" (Бодак, 2014). Як виявилось, у результаті аналізу весільних обрядових пісень "Лемківського весілля на Горличчині", досліджуваний В. Гошовським тип весільної пісні є одним із різновидів музичного супроводження цього весілля, причому він витіснив на другий план усі інші види, посівши у лемківському весільному обряді центральне місце. І це стосується не лише цього

конкретного запису весілля, але й інших відомих на сьогодні записів лемківських весіль, зроблених у XIX та XX ст. (Бодак, 2014). Це не тільки підтверджує висновки В. Гошовського про належність цього різновиду весільної пісні русинам-лемкам, але й доводить, що останні є нащадками східнослов'янського племені білих хорватів, тобто автохтонами Карпат. Це повністю спростовує надуману польську теорію про волоське походження русинів-лемків. Праця В. Гошовського "Слідами однієї весільної

пісні слов'ян" (Мушинка, 2018) та підтвердження її висновків наявністю досліджуваного ним типу весільної пісні у конкретних записах традиційних лемківських весіль має важливе значення, особливо на сьогодні, коли окремі, шовіністично налаштовані, польські "вчені" намагаються всупереч історичній правді заперечувати споконвічне проживання русинів-лемків на території Західних Карпат (у теперішній Польщі) та їхню належність до українсько-гонароду.

Рис. 14. Мапа розселення білих хорватів (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Перша вірогідна інформація про лемківське населення датується тільки XVI ст., коли прислані спеціально з Відня 1570 р. австрійські чиновники провели інспекцію у східній Словаччині (в районі Кошице). У своєму рапорті вони ствердили, що на південних схилах Карпат "від Мукачеве до Тренчина" живуть "русини". Імператорські державні чиновники засвідчили, що ці люди мали дуже широку свободу й постійно уникали сплати податків, у такий спосіб, що поселення отримували на деякий час звільнення від усяких державних повинностей. Та коли минав термін, призначений на облаштування господарства, "русини" переносилися на нове місце, де знову отримували звільнення від сплати податків. Австрійські чиновники пропонували, щоб змусити "русинів" платити податки шляхом "суворих покарань", або платити податки, або інакше повинні вони повернутися "до своєї первісної, русинської батьківщини". Невдовзі після того, 1654 р., примас Угорщини архієпископ Георгій Ліппай (1600–

1666) у листі до Апостольського престолу повідомляв, що в горах Карпат, від Спиша до Мармароша, по обидва боки гірського хребта, живе "народ руський". Угорський духовний оцінював їхню кількість у 300 тис. осіб. У релігійних справах ними мали опікуватися близько 600 священників. Вони були підпорядковані єпископу в Мукачеві, де єпархія існувала, за словами угорського архієпископа, з "незапам'ятних часів". У другій половині XVI ст. Лемківщину напевно населяли предки сучасних лемків. Але коли вони прибули в Карпати? Звідки вони прийшли і за яких обставин? На ці питання історики, імовірно, ніколи не зможуть дати вичерпну відповідь з огляду на брак вірогідних джерел. Це створює широке поле для спекуляцій, іноді доволі неймовірних. Крім того, на дискусію про походження лемків сильний вплив має поточна політика. Метою польських чи угорських істориків, як правило, є показати, що лемки не належать до українського етносу, а мають інше етнічне походження.

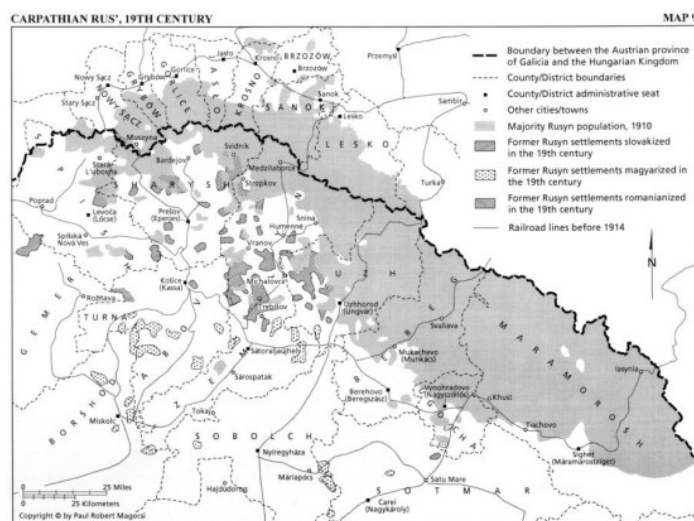

Рис. 15. Мапа Карпатської Русі, XIX ст. (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

Після Першої світової війни президент США Томас Вудро Вільсон проголосив право націй на самовизначення. Завдяки цій доктрині й умовам Версальського мирного договору Польща знову здобула незалежність після 123 років правління сусідніх держав (Австро-Угорщини, Російської імперії та Пруссії). Низькі Бескиди, територія проживання лемків, незабаром відійшли до Польщі. Лемки вирішили скористатися нестабільністю кордонів у перші повоєнні місяці для реалізації свого права на самовизначення і заснували Республіку Команча – незалежну лемківську державу, яка складалася із 33 сіл (Балигород, Бальниця, Вислік Великий, Височани, Воля Мигова, Дарів, Довжиця, Душатин, Кальниця, Карликів, Команча, Куляшне, Лупків, Манів, Миків, Мокре, Морохів, Мощанець, Ославиця, Полонна, Прелуки, Прибишів, Пулави, Радошиці, Репедь, Смільник, Сукувате, Суровиця, Тісна, Туринське, Чистогорб, Щавне, Явірник (рис. 15), орієнтовану на союз із Західною Україною. Було ухвалено створити Повітову українську національну раду для Сяноцького повіту (де сконцентровані лемки), головою якої було обрано отця Пантелеймона Шпильку. Гриць Судомир став керівником Українського повітового комітету, Андрій Кира – повітовим комендантом міліції (колишній австрійський підстаршина). Виконавчий орган Команчанської Республіки отримав назву "Комісаріат повіта Сяницького у Вислоці Великій". На керівника комісаріату був покладений обов'язок створення по селах громадських рад, які присягали на вірність Українській Державі (ЗУНР). Було ухвалено форму і зміст державної печатки. Для організації протипольського фронту й надійної охорони кордонів проголошеної республіки, о. Шпилька привіз із Угорщини до Вислока 12 офіцерів, розподіливши їх до шести станиць у селах Вислоці, Суровиці, Команчі, Щавнику, Куляшному, Репеді. Суддя Іван Куціла опікувався всіма судовими справами від імені Західноукраїнської Народної Республіки. У грудні 1918 р. на черговій нараді уповноважених у Вислоці прийнято ухвалу приєднати Східно-Лемківську Республіку до ЗУНР, адже представники останньої, яка охоплювала близько 30-ти лемківських сіл з майже 18-тисячним населенням, недвозначно вважали себе частиною ЗУНР, а своє особливе самоврядування – тимчасовим і вимушеним. Спроби отримати військову допомогу зі Стрії та Самбора не мали результату. Військова команда Стрія не вірила в успіх українського руху на Лемківщині, тому не надала Команчанській Республіці дієвої підтримки. Єдиним захистом для "команчан" була організована ними міліція (близько 800 осіб). За умови відсутності зв'язку з центральним урядом ЗУНР Команчанська Республіка вимушена була діяти автономно. Тадеуш Анджей Ольшанський звернув увагу на той факт, що "команчанці", шукаючи підтримки в Стрию, не намагались об'єднатися із ближче розташованими осередками влади ЗУНР у Лютовиськах і Балигороді. На думку дослідника, в основі цього факту могли бути міжетнічні й соціальні чинники: почуття "вищості" лемків щодо бойків, а також недовіра місцевих селян до урядуючих у Балигороді службовців – переважно "міських панів" (у "Команчанській Республіці" урядували в основному селяни та священники). Оскільки Східно-Лемківська Республіка відкрито прагнула до об'єднання з Україною, польські легіонери вирішили якомога скоріше її знищити. Вони зайняли Щавне, але під натиском селян із Прелук і Репеді змушені були відступити. Легіонери повторили напад на

Щавне, але селяни відтіснили їх до Сянока, причому військом роззброїли. Увечері 23 січня 1919 р. великий загін польського війська напав на Вислік. Після завзятої сутички поляки здобули перемогу й одразу кинулися шукати о. Шпильку, який у цей час перебував на Пряшівщині. За його видачу було встановлено винагороду у розмірі 5 тис. австрійських крон. У битві загинули селяни Федір Чура, Іван Карнафем, багатьох було заарештовано. Коменданта поліції Щуровського після жакливого катувань польські вояки розстріляли. Діяльність управи припинилася. Уранці 24 січня 1919 р. польська армія захопила Команчу. Отже, новоспечена республіка проіснувала менше місяця: її розгромили польські війська під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Хоча сама Польща була найбільшою із країн, які скористалися правом на самовизначення, польська влада не бажала визнавати існування цього права в етнічних меншин.

Після поразки Команчанської республіки на чолі лемківського руху встала група русофілів. Її лідер, місцевий адвокат Ярослав Качмарчик, розумів, що єдиний шлях виживання для лемківської держави – заручитися підтримкою основних гравців Паризької мирної конференції. Однак польський уряд завадив лемківським делегатам потрапити в Париж. І все ж 5 грудня 1918 р. представники більшості лемківських міст і сіл вирішили взяти справу в свої руки і оголосили про створення Лемківської республіки (іноді її називають лемківсько-русинська республіка) зі своїм власним урядом, адміністрацією й поліцією. Лемківські лідери прагнули легітимізувати існування своєї держави, довівши його ефективність, а потім домогтися допомоги переможців Першої світової війни. Самопроголошену республіку не визнала ні Польща, ні жодна інша країна, і тим не менше вона протрималася до 1920 р. За умовами Сен-Жерменського та Ризького договорів Лемківщина остаточно відходила Польщі. Отримавши документ, що підтверджував права Польщі на цей регіон, польський уряд почав упроваджувати тут свої закони, зокрема закликав лемків вступати до польської армії, що воювала з більшовиками. Будь-який опір жорстоко придушувався, усі діячі лемківської республіки були заарештовані й піддані суровим покаранням. Згодом суд їх виправдав, але мрія про республіку була втрачена і в наступні роки лемкам довелося пережити безліч утисків, але всупереч цьому лемківське населення ще довгі роки добивалося статусу етнічної меншини.

До 1939 р. на Лемківщині проживало приблизно 140 тис. лемків, але після Другої світової війни настав час радикальних змін. Спочатку приблизно 90 тис. лемків примусово переселили в Радянський Союз, звідки більшість не повернулася. Потім у 1947 р. польський комуністичний уряд провів так звану операцію "Вісла" – насильницьке переселення українців, лемків і бойків на захід та північ Польщі (т. зв. етнічні чистки). Мета операції полягала в тому, щоб роз'єднати населення цих територій – Лемківщини та Бойківщини, а також відірвати їх від України, не дати в майбутньому їм повторити крок до заснування Східно-Лемківської Республіки-2, адже популярність таких ідей і поглядів серед лемків зростала. Але лемківські повстанці в дійсності через свою певну зверхність і самостійність мали мало спільного з УПА. І тим не менш, 35 тис. лемків було переселено на захід і північ Польщі. Отже, у такий спосіб здійснювалось ополячення цього українського субетносу.

Рис. 16. Приклади національного строю лемків (Лемки: історична доля та версії походження, 2020)

На сьогодні більшість європейських етнографів, недостатньо обізнаних з реальним станом речей, трактують лемківську культуру як різновид польської, а їхню мову – польсько-словацьким діалектом, що не відповідає дійсності, оскільки з усього попереднього матеріалу видно, що основою "лемківської мови" є українська з певним мовним впливом сусідів – поляків і словаків (рис. 16). Щоправда, з 1991 р. у польських школах нібито дозволили офіційно вивчати лемківську (русинську) мову, а з 2000 в Педагогічному інституті Кракова студенти можуть обирати лемківську мову як мову спеціалізації. Проте діаспори лемків виявилася незворотною: лемки асимілювалися, не повернулися на Лемківщину, більшість із них забувають потроху рідну мову та культуру. І все ж, для більшості з них, Низькі Бескиди – це, як і раніше, батьківщина. Саме там щороку проходить найбільша "Ватра" (у с. Ждині) – легендарний фестиваль лемківської культури, який дозволяє лемкам знову відчувати себе єдиним цілим. Приміром, Ігор Хербут, лемко, вокаліст популярної групи "Lemko", свої почуття до Лемківщини у такий спосіб описав у персональному блозі: "У всіх лемків, яких я знаю, усередині щось клацає, коли вони приїжджають на Лемківщину (напр., на "Ватру" у Ждині). Це як уставити батарейку в електронний пристрій. Ти вставляєш її, вдавлюєш маленьку пружинку, батарейка встає на місце і пристрій починає працювати. Так я відчуваю себе в Низьких Бескидах, хоча моя родина ось вже два покоління живе далеко від цього місця. Та там я відчуваю себе як вдома" (39 Лемківська Ватра у Ждині, 2020).

Дискусія і висновки

Отже, лемки (також лемаки, руснаки, русини) – український субетнос, українське населення Лемківщини (історико-культурна область на кордоні України, Польщі та Словаччини). Складна історія та географія лемківської землі призвела до того, що нині в Польщі лемки умовно діляться на дві групи: перші відносять себе до частини українського народу, що говорить на лемківському діалекті українською мовою, другі вважають себе окремою нацією (або частиною русинського народу), а свій ідіом – самостійною лемківською мовою. А у Словаччині, як і в Польщі, серед лемків виявляється дуалізм самоідентифікації, зокрема під час переписів населення частина лемків відносить себе до українців, частина – до русинів, відповідно з рідною українською або русинською мовами. Лемківський фестиваль "Ватра" у Ждині якраз і

допомагає в усвідомленні лемків у Польщі та Словаччині, як частини українського народу, у зміцненні всебічних зв'язків Лемківщини з Великою Україною, в активізації взаємних контактів українських лемків з їхніми братами в Польщі та Словаччині, а нині, в умовах повномасштабної війни, у посиленні солідарності закордонних лемків з боротьбою України проти цієї агресії. Ці зв'язки обов'язково мають включати туристичний аспект, тобто збільшення взаємного туристичного обміну між українцями, українськими лемками та лемками за межами України. Як початковий крок, рекомендуємо здійснити обмін делегаціями українських і закордонних лемків під час щорічних лемківських фестивалів – "Ватра" у Польщі (с. Ждиня) та "Дзвони Лемківщини" в Україні (м. Монастирська, Тернопільської області). Додамо, що Всеукраїнський традиційний фестиваль лемківської культури проводиться в першу суботу та неділю серпня в урочищі "Бичова" у Монастирських – столиці лемків України на Тернопіллі. 3–5 липня щорічно "горить" (проходить) чергова (X на 2000 р.) Лемківська ватра в Енелвіллі (США), а XXV – у Канаді. "Палають" (проводяться) Ватри також у Словаччині, Сербії, Хорватії під спільним гаслом: "Ней навколо люди знають, же ся лемки ту стрічають". В Україні проводиться ще два "Лемківських фестивалі": у с. Зимна Вода біля Львова під назвою "Гомін Лемківщини" – із 2018 р. (Зимна вода, 2022) та "До тебе лину, моя рідна земле" у с. Нагірне біля Самбора – із 2015 р., їх теж слід залучити до співпраці (Лемківська ватра в Нагірному, 2022). Закордонних лемків також можна запросити на фестиваль-огляд "Ватра" присвячений Дню Героїв за темами "Слава Героям", "Звитяга Нескорених", "Квітуча моя Україно", "Україна назавжди" тощо, який проводиться щорічно з 2023 р. Українським державним центром національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді у Києві. Участь у Фестивалі базується на принципі добровільності та має на меті розкрити мистецькими засобами героїку російсько-української війни та мрію про Україну після Перемоги над рашизмом.

Внесок авторів: Ігор Смирнов – концептуалізація, методологія, методи, збір емпіричних даних й емпіричне дослідження; Ольга Любіцева – аналіз джерел, підготовка огляду літератури, програмне забезпечення.

Список використаних джерел

- 39 *Лемківська Ватра у Ждіні*. (2020). <https://krakow.mfa.gov.ua/news/39-lemkivska-vatra-u-zhdini>
- 40 *Лемківська Ватра у Ждіні*. (2022). <https://watrzdynia.pl/uk>.
- Богдан, Антоніч (2024). [https://uk.wikipedia.org/wiki/Бодак,_Я._\(2014\).](https://uk.wikipedia.org/wiki/Бодак,_Я._(2014).)
- Бодак, Я. (2014). Русини-лемки – нащадки білих хорватів. Етномузикологічне підтвердження гіпотези. *Проблеми етномузикології*, 9, 94–107. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Petnomuz_2014_9_8
- Бориспільська міська рада*. Офіційний сайт (2024). <https://borispol-rada.gov.ua/>
- Гошовський, В. (1995). *Народна пісня в кібернетичному просторі*. НТШ.
- Енциклопедія сучасної України*. (2010). <https://esu.com.ua/>
- Енді Воргол. (2022). https://uk.wikipedia.org/wiki/Енді_Воргол.
- Етнічний довідник: у 3-х ч. Ч. II. Етнічні меншини в Україні*. (1996). Фенікс.
- Ждіня: у Польщі розпочалася 41-ша Лемківська Ватра*. (2022). <https://www.polskieradio.pl>
- Зимна вода*. (2022). <https://zymnavoda.lviv.ua/news/1304.htm>
- Лемківська ватра в Нагірному*. (2022). <https://lemky.com/275-lemkivska-vatra-v-nagirnomy.html>
- Лемки: історична доля та версії походження*. (2020). <https://www.lemko-ool.com/?p=2698>
- Музей сучасного мистецтва Енді Воргола*. (2024). https://uk.wikipedia.org/wiki/Музей_сучасного_мистецтва_Енді_Воргола
- Мушинка, М. (2018). Відгомін праць Володимира Гошовського у Чехії та Словаччині. *Народознавчі зошити*, 1(139), 20–26.
- Никифор Дровняк. (2024). https://uk.wikipedia.org/wiki/Никифор_Дровняк
- Смирнов, І., & Любіцева, О. (2023). "Католицький мур" середньовічного Кам'янця-Подільського та його туристично-лінгвістичний потенціал. *Теорія та практика фізичної культури і спорту*, 2, 86–95.
- Ужгород американо-американський-енді-воргола-майл-стренк-та-свободка/ XXXV Lemkowska Watra*. (2017). *Dziennik Kijowski*, 15(550), 3.

References

- 39 *Lemkivska Vatra in Zhdynia*. (2020) [in Ukrainian]. <https://krakow.mfa.gov.ua/news/39-lemkivska-vatra-u-zhdini>

- 40 *Lemkivska Vatra in Zhdynia*. (2022) [in Ukrainian]. <https://watrzdynia.pl/uk>
- American Uzhhorod: Andy Warhol*. (2015) [in Ukrainian]. <https://varosh.com.ua/kultura/uzhgorod-amerikanskij-endi-vorgol-majkl-strenk-ta-svobodka/>
- Andy Warhol. (2022) [in Ukrainian]. https://uk.wikipedia.org/wiki/Andy_Warhol
- Andy Warhol Museum of Modern Art*. (2024) [in Ukrainian]. https://uk.wikipedia.org/wiki/Andy_Warhol_Museum_of_Modern_Art
- Bodak, Ya. A. (2014). Lemkos Ruthenians are descendants of White Croats. Ethnomusicological confirmation of the hypothesis. *Problems of ethnomusicology*, 9, 94–107 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Petnomuz_2014_9_8
- Bohdan, Antonych. (2024) [in Ukrainian]. https://uk.wikipedia.org/wiki/Bohdan_Antonych
- Boryspil City Council*. Official website. (2024) [in Ukrainian]. <https://borispol-rada.gov.ua/>
- Encyclopedia of modern Ukraine* [in Ukrainian]. (2010). <https://esu.com.ua/>
- Ethnic directory. Reference edition in three parts. Part II. Ethnic minorities in Ukraine*. (1996). "Phoenix" publishing house [in Ukrainian].
- Goshovsky, V.L. (1995). *Folk song in cybernetic space: tutorial*. NTSh [in Ukrainian].
- Lemki: historical fate and versions of origin*. (2020) [in Ukrainian]. <https://www.lemko-ool.com/?p=2698>
- Lemkiv fire in Nagirny*. (2022) [in Ukrainian]. <https://lemky.com/275-lemkivska-vatra-v-nagirnomy.html>
- Mushinka, M. (2018). Echoes of the Volodymyr Goshovsky's works in the Czech Republic and Slovakia. *Ethnological notebooks*, 1(139), 20–26 [in Ukrainian].
- Nikifor Drovniak. (2024) [in Ukrainian]. https://uk.wikipedia.org/wiki/Nikifor_Drovniak
- Smyrnov, I., Lyubitseva, O. (2023). "Catholic wall" of medieval Kamianets-Podilskyi and its tourism and linguistic potential. *Theory and practice of physical culture and sports*, 2, 86–95 [in Ukrainian].
- Winter water*. (2022) [in Ukrainian]. <https://zymnavoda.lviv.ua/news/1304.htm>
- XXXV Lemkowska Watra*. (2017). *Dziennik Kijowski*, 15(550), 3 [in Ukrainian].
- Zhdynia: 41st Lemkivska Vatra began in Poland*. (2022) [in Ukrainian]. <https://www.polskieradio.pl>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.02.24

Прорецензовано / Revised: 28.03.24

Схвалено до друку / Accepted: 25.05.24

Ihor SMYRNOV, DSc (Geogr.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0002-6395-7251
 Scopus ID: 57221337545
 e-mail: smyrnov_ig@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olga LUBITSEVA, DSc (Geogr.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0002-8508-9395
 Scopus ID: 57204772778
 e-mail: loa13@ukr.net
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"LEMKIVSKA VATRA" AS A RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF ETHNO-EXOGENIC TOURISM IN UKRAINE

Geographical and historical features of the Lemkis as the mostwestern ethnic group of the Ukrainian people are revealed. The example of the International Ethnographic Festival "Lemkivska Vatra", which is held annually in the small town of Zhdynia in the Small Poland Voivodeship of Poland, shows the possibilities of strengthening tourist cooperation between Polish and Ukrainian Lemkis in the current difficult conditions of unmotivated Russian aggression against Ukraine. Starting from 2022, the "Lemkivska Vatra" festival has been consistently running a line in support of Ukraine in this war, which was reflected in its slogan: "Vatra is in solidarity with Ukraine." Linguistic-cultural and geographical-historical features of Lemkivshchyna were analyzed and on this basis the close connection of the Lemkis with Great Ukraine, which they constantly maintained and maintain today under various historical conditions, were emphasized. The activation of tourist connections between Lemkis in Poland and Ukraine will contribute not only to the further expansion of the Ukrainian-speaking space, but also to the strengthening of Ukrainian-Polish relations. Profiles of outstanding representatives of the Lemkos, who have gained worldwide popularity and are therefore interesting for the development of tourism, are presented and characterized. Some of them are well known in Ukraine, moreover, their activities contributed to the formation of the national and patriotic consciousness of the Ukrainian nation. We are talking, first of all, about Mykhailo Verbytskyi, a Lemko by origin, the author of the music for the National Anthem of Ukraine. The next name of Lemko's origin, which is now known all over the world, is Andy Warhol (Andriy Vargola) – an American of Lemko's ancestry, who created a whole direction of modern cultural and artistic development called "pop art". Nikifor Drovniak, a representative of the "naive" folk art of the Polish Carpathians, also has Lemko's roots. Finally, one cannot fail to mention Bohdan-Ihor Antonych, a Ukrainian-Lemko's poet and writer. All of them have a connection with tourism, since the corresponding attractions and monuments were created both in Ukraine and in other countries (USA, Poland, Slovakia), but, unfortunately, they are not well known. The article fills this gap.

Keywords: Lemkis, Lemkivshchyna, festival "Lemkivska Vatra" (Poland), festivals of Lemkiv culture in Ukraine, "Vatra in solidarity with Ukraine", M. Verbytskyi, A. Vargola, N. Drovniak, B.-I. Antonych.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflict of interest. The sponsors did not participate in the design of the study; in the collection, analysis or interpretation of data; in writing a manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 613.74

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.4>

Tetiana MYKHAILENKO, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-7694-3943

WoS Researcher ID: AAE-6484-2019

e-mail: tanya_mykhailenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andriy SICHKA, chief doctor of the "Perlyna Life" health center,
combat medic 41 SSB Eastern Front, Kyiv, Ukraine

ECOCOMPLEX "PERLYNA DZVINKOVA": POSSIBILITIES OF CHILDREN-DISPLACEMENTS IN REHABILITATION AND RECOVERY

The full-scale war, which has been going on since February 2022, has made significant adjustments to the normal life of Ukrainians, which has led to the need to consider and search for new opportunities for providing health care services and organizing leisure time, psychological recovery for different categories of people. Children suffer the most from the impact of war, because they are very vulnerable and experiencing traumatic events during war can lead to serious psychological suffering.

The natural resources, including recreational and health, the available infrastructure of eco-complex "Perlyna Dzvinkova" of the Dzvinkove village, Kyiv region (Boyarska territorial community) were explored. The possibility of using this eco-complex and its adjacent territory as a health center for the rehabilitation needs of displaced children is substantiated. It was found that the area of the eco-complex has favorable natural resources and necessary infrastructure for the children's stay during the visit. This eco-complex provides the necessity for comfortable living, food, health and recreation for children. The main and specific features of psychotherapeutic work with children and adolescents as the main directions of the rehabilitation process were analyzed by authors.

The activities of the qualified staff of the "Questy Camp" children's camp and other participants of the charity program, which provide rest and rehabilitation for children of war, were analyzed. It was determined that the proposed range of events for children: various quests, outdoor activities, English language and acting lessons, various master classes are suitable for rehabilitative influence. It was indicated on the basis of practical experience that one of the most effective areas of psychological assistance in crisis situations are: therapy sessions with experienced psychologists, collective games, communication with animals, hippotherapy and horse riding, the opportunity to master the basics of sailing. The main consequences of the proposed services of each participant's of the charitable project in working with children affected by traumatic events are emphasized. It is summarized that as a result of various activities based on the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" and activities nearby, children's anxiety decreases, their psychological and emotional state raises, their attention improves, and their contact with each other also increases.

It was highlighted that ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" with the available infrastructure and health complex can serve as a center for psychological and health rehabilitation of children. The obtained results allow us to state that the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" and the secondary participants of the project, who launched an initiative for the psychological rehabilitation of children aged 8 to 14 (who suffered from Russian aggression on the Ukraine's territory) will allow providing rehabilitation and health services in wartime and the post-war period for migrant children.

Key words: *ecocomplex, rehabilitation services, migrant children, psychological rehabilitation of children, health services.*

Background

The full-scale war in Ukraine, which has been going on since February 24, 2022, has created an urgent need to consider and search for new opportunities to provide rehabilitation and recovery services, psychological recovery for various categories of people, with special attention to children. After all, children are very vulnerable, and experiencing traumatic events during the war can lead to serious psychological suffering and various cumulative consequences: sleep and nutrition disorders, aggression, withdrawal, loss of control, etc. According to official information, more than 1654 children have suffered in Ukraine as a result of the full-scale armed aggression of the Russian Federation. Of these, 510 children were killed and more than 1144 were injured of varying severity. Children in Donetsk, Kharkiv, Kherson, Kyiv, Zaporizhzhia, Mykolaiv, Dnipro, Chernihiv and Luhansk regions were most affected. Many children were forced to leave their places of residence. Children who have suffered as a result of Russian military aggression have an increased level of anxiety and many fears, which can have different manifestations.

The most important problem for migrant children is the difficulty of integration into a new social environment. It is the need to stabilize emotional state, overcome emotional exhaustion and frustration, return to the usual active way of life, establish communication and interaction with peers that are important aspects of psychological and rehabilitation assistance to children.

The issue of social and psychological rehabilitation of the individual, training of appropriate personnel to work with people who have been affected by the war and forced to leave their homes is mainly concerns with specialists of medicine, psychology and pedagogy fields. In this context, scientists have analyzed foreign models (Georgian, Dutch and American) of working with children exposed to the psychotraumatic influence of the war and identified the main factors of psychosocial rehabilitation of children and adolescents, which should be taken into account by practitioners in the field of support (Chuiko, 2017); was developed a model of psychological rehabilitation of primary school children who have been injured by war and have needs in psychological rehabilitation (Kovalchuk, 2022).

Normative-legal issues of organizing rehabilitation in the healthcare sector in Ukraine, innovative methods of therapy in physical and rehabilitation medicine are the subject of research by the team of the State Institution "Ukrainian Research Institute of Medical Rehabilitation and Resort Therapy of the Ministry of Health of" (Evidence-based physical ... a practical guide, 2023). Thorough research into aspects of the organization of psychological assistance to various segments of the population in order to overcome the consequences of psychological trauma, the main directions of socio-psychological support to victims of psychotraumatic events with the support of the OSCE Project Coordinator in Ukraine belongs to the team of authors of psychologists, therapists and social science specialists (Prorok, 2018).

© Mykhailenko Tetiana, Sichka Andriy, 2024

Special attention of researchers is devoted to art therapy as an effective method of socio-psychological rehabilitation that helps solve mental health problems (Melnichenko, 2017; Babchenko, 2018) and its successful use as a resource for psychological harmonization of the individual, a positive influence on the psyche through art and artistic creativity, having a great impact on the child through impressions (Kulakova, & Kulakov, 2022).

Some local studies are devoted to the peculiarities of the work of children's health and recreation institutions during martial law and the factors that affect their functioning (Alekseenko, & Svatnikov, 2023).

Despite the fact that many scholars have studied the psychological consequences of war and this area is interdisciplinary, today there is still a need for research that would reflect the consequences of war on the most vulnerable category – children and ways of rehabilitation, not only in the context of a set of direct methods, but also the principle of selecting comfortable areas with existing infrastructure on the basis of which such services will be provided.

It is the aspects of local research on the possibilities of choosing new locations that could serve as an alternative to the usual children's health care facilities for providing rehabilitation and psychological services that remain without the attention of researchers. Therefore, this issue at the local level requires further research.

The goal of the research is to investigate and justify the use of the "Perlyna Dzvinikova" ecocomplex and its adjacent territory as a center for the provision of psychological, rehabilitation and health services for displaced children in Kyiv region as one of the factors in the development of a center for rehabilitation and health services during the war and post-war period. Also to analyze the possibilities of providing a range of rehabilitation services to children affected by the war and suffered the military aggression of the Russian Federation.

Methodology

The source research method allowed to collect and process information on the available methods of rehabilitation in the study area, the impact of various health and rehabilitation services on improving the emotional state of children – forced migrants who suffered from Russian aggression. The method of analysis and synthesis provided a justification for the selected territory of the ecocomplex "Perlyna Dzvinikova" in Kyiv region and its adjacent territory (in terms of existing natural conditions and infrastructure) for rehabilitation and health improvement, selection of the necessary methods and measures to provide rehabilitation and health services to young visitors. The logical method and generalization made it possible to justify the correctness of the chosen territory for children to stay during the recovery period, to argue the feasibility of the proposed project methods and measures to improve the psychological state of children and the alternative of using such institutions for rehabilitation. The research was carried out in several stages: at the first stage, research preparation (direction of the problem); on the next – the primary information gathering; at the third stage – processing of the found information; at the last stage – analysis of the received information (results interpretation, formulation of the general conclusions of the research).

Results

Psychologists note that socio-psychological rehabilitation is important not only for the children and of internally displaced

persons, but also for the whole society. The majority of displaced children are psychologically unable to independently return to the system of social ties and norms of peaceful life on their own, so there is a need for specialized provision of social and psychological assistance.

Health services are services for the provision of preventive, therapeutic, rehabilitation care, accommodation, food, leisure and other services provided at a resort, in the medical and recreational area and in sanatorium organizations (Kravets, & Ryabev, 2017).

Rehabilitation is the socially necessary functional and social-labor recovery of patients and persons with disabilities, carried out through a comprehensive implementation of medical, psychological, pedagogical, professional, legal, government, social and other measures that can help return victims to normal life and work, according to their condition (Voropaev, & Yezhova, 2019). One of the goals of rehabilitation is to adapt to everyday life.

Rehabilitation is also one of the five strategies in the field of health care (Babov, 2023).

Considering that various psychological and rehabilitation practices are still being developed and implemented, psychologists have to overcome the challenge presented to them.

Psychological rehabilitation of children can be defined as a comprehensive approach to the process of restoring and maintaining children's psychological health, aimed at the ability to feel harmony in life, the ability to manage their emotions, gain self-confidence, and a sense of security of their self. In this vein, rehabilitation involves the intervention of experienced professionals, taking into account the nature and origin of the received injuries, the life history of each child and his or her environment.

One of the prerequisites for searching new locations to organize psychological recovery and rehabilitation for children who suffered from the consequences of the war is the reduction of the total number of children's health and recreation facilities. This trend is due to the partial temporary occupation of the coastal areas of the Black and Azov Seas (Kherson, Mykolaiv, Zaporizhzhia and Donetsk regions), the destruction of infrastructure and the impact of active hostilities in the northern and central regions of Ukraine (Kyiv, Kharkiv, Chernihiv, Zhytomyr and Sumy), a decrease in demand for children's health services through the departure of parents with children abroad and a decrease in the number of employees of health facilities.

One of these perspective areas where children will be provided with a comfortable stay, organization of psychological rehabilitation and receipt of all the necessary health and rehabilitation services can be the ecocomplex "Perlyna Dzvinikova", which is located in 35 km from the capital of Ukraine in Fastiv district (Boyarska territorial community). The favorable location of the ecocomplex makes it easy to get to. The road will take 25–30 minutes by car from Kyiv. The Dzvinikove village can be reached by public transport by suburban Kyiv bus #778 ("Kyiv – Yablunivka"), which runs hourly from the Nyvky metro station.

The natural conditions of the complex's territory are favorable for therapeutic and health-improving effects: mild climate (temperate continental climate with sufficient moisture, enough warm summers and moderately cold winters), the presence of green areas (which provides a favorable microclimate) and the presence of the Irpin River. The average long-term air temperature is -3,5°C in

January and +20,3°C in July. Weather conditions are often variable, especially in winter. Even in cold January there are short-term periods of warming and thawing. Summer weather is hot with uneven rainfall. A month's worth of precipitation can fall in one rainfall. The terrain of the territory is flat, slightly undulating.

The Irpin River (a right tributary of the Dnipro) which was navigable in the times of Kyivan Rus, flows through Dzvinkove. Plants of oak, hornbeam, maple, birch, acacia and pine predominate among the flora. The complex has 350 species of park plants and its own source of drinking water.

There is a national-importance nature reserve called Dzvinkivskiy near the village and the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova", which is subordinated to the Boyarka Forest Research Station. Its area is 700 hectares. The reserve protects unique highly productive pine plantations in the floodplain of the Irpin River (a well-preserved typical landscape of the southern Kyiv Polissia). The Dzvinkivskiy reserve contains the oldest pine forests in Kyiv region, which age is on average 150 years old. Among the animals there are moose, roe deer, foxes, wild pigs, hares, etc. (Forest reserve of public significance "Dzvinkivskiy", 2023; Dzvinkivskiy Reserve, 2023).

The specified natural conditions are favorable for the therapeutic and health effects: the mild climate of the area, the presence of green areas and the Irpin River (favorable microclimate of the area), the location of the Dzvinkivsky Nature Reserve of national importance. The existing forests and air, combined with walking (terenkur) and hiking, have a powerful healing effect on the body.

In the summer of 2023, with the participation of the International Association of Charitable Organizations in cooperation with the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova", the Questy Camp children's camp, certified psychologists of Ukraine, representatives of the juvenile police, the Yasnohorodka eco-park, and the Klondike equestrian club, an initiative was launched to provide psychological rehabilitation for children. The project targets children aged 8–14 who have been affected by the war (Project for the psychological rehabilitation of children, 2023). The course of recovery and rehabilitation is 10 days, 40 children are rehabilitated in one shift. In August 2023, psychological assistance and rehabilitation was provided to 120 children. The ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" serves as the basis for accommodation, 4 meals a day, and psychological and recreational rehabilitation. A team of experienced psychologists is responsible for the psychological rehabilitation part of the project, and they also supervise

various activities, workshops, training, and games. The goal of this project is year-round functioning to involve as many children as possible who need psychological help.

The "Perlyna Dzvinkova" ecocomplex has all the necessary infrastructure for young visitors. There are 15 two-story cottages on its territory with all amenities, each of which can accommodate from 4 to 6 people (Health ecocomplex "Perlyna Dzvinkova", 2023). The cottage usually accommodates 2 to 4 children with a curator. For a comfortable stay, children are accommodated by two people in a room with a private bathroom. The territory of the ecocomplex provides an opportunity for full meals during the entire stay of visitors, because there is a catering establishment (cafe). If the child has a special diet or certain peculiarities in nutrition, the menu will be adjusted for him or her. The restaurant's menu features dishes of traditional Ukrainian and European cuisine, prepared from organic products, with a focus on healthy eating.

The complex operates year-round and has a "Perlyna Life" health center on its territory, which specializes in the diagnosis of diseases, their prevention and therapy. The center works according to the methods of the Altimed medical clinic ("Altimed" Medical Center, 2023). The main technique used for diagnostics and therapy is frequency-wave therapy, which is based on electromagnetic vibrations. The body recovers without medication. The health center "Perlyna Life" offers visitors, and in particular children, the following health therapy courses, the causes of which could have been caused by the war: stressful situations and their consequences, treatment of the consequences of viral infections and inflammatory processes, chronic fatigue syndrome, restoration of the body's vital forces, normalization blood circulation of central and peripheral vessels, normalization of the functioning of the immune system under the supervision of a doctor (Health center "Perlyna Life", 2023). The service of comprehensive primary and routine diagnostics of all organs and body systems is worth highlighting separately. The specifics of this method of diagnosing the body and treatment are suitable for recovery not only for adults but also for children.

Considering that the complex operates year-round, among the additional opportunities (Table 1) for leisure and recreation on its territory, it is worth noting: the beach of the local reservoir, forest trails for cycling and hiking, fishing in the local pond, a swimming pool, an equipped children's area (trampoline, playground) and areas for playing table tennis and badminton, horse riding.

Table 1

Basic and additional services of the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova"

Basic services	Additional services	Period of additional services provision	
		Autumn-winter	Spring-summer
• Accommodation • Nutrition • Work with psychologists • Camp stay program	Diagnosis and treatment	•	•
	Use of the beach area (thalassotherapy, arotherapy, heliotherapy)	-	•
	Swimming	-	•
	Bike rides	-	•
	Terencur	•	•
	Fishing	•	•
	Playground	•	•
	Horseback riding	•	•
	Active sports (badminton, table tennis)	-	•

In addition to the main place of residence and spending time and leisure, the children's quest camp "Questy Camp", which has been operating in the market of children's recreation services in our country for 6 years, is responsible for the full program in the project. It does not have a permanent place of accommodation, changing its location every time, choosing areas favorable for health and recreation. Since the summer of 2023, the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" (Children's camp "Questy Camp", 2023) has been chosen as the location for its activities. The format of the camp is family-friendly, so it focuses on small groups of children – from 25 to 50 people. A team of professionals and our own medical officer work with the displaced children during their stay in the camp. The displaced children are always under the close supervision of specialists who try not to leave them with "war traumas". The children are provided with a rich program that focuses on receiving positive emotions (thanks to quests, games, workshops, learning English and other forms of entertainment) and creating a friendly microclimate among children.

A team of certified Ukrainian psychologists is involved in direct work with displaced children, because they are the most important component of any social and psychological rehabilitation. Children of war are particularly vulnerable and need specialized, highly professional psychological support, so the selection of psychologists is treated with special care and requirements. Improving the functional and emotional state of each child became the main challenges for psychologists, which requires a comprehensive approach. As a result of working with psychologists, the children's sleep began to improve, their irritability decreased, and they began to show openness to each other and reveal their abilities.

"Klondike Equestrian Club" – one of the partners of the proposed project, is located in 15 km from the Kyiv city in the Zabirya village. Children are given the opportunity to take riding lessons and enjoy horseback riding in the picturesque nature of the forest or near the lake ("Klondike" Horse Club, 2023). Horses are known to have a positive effect on the human condition, both physical and psychological. Communication with horses and caring for these animals improves mood, relieves stress, which is significant among children of internally displaced persons. Therapy with the help of horses, and especially a ride on horseback, is useful for its load on almost all muscle groups, and this strengthens the body as a whole. Horseback riding has excellent therapeutic properties, improves children's mood, helps to forget what they experienced in the war for a while, and replenish their vitality. At the same time, children have a unique chance to get a lot of positive impressions and bright emotions. The advantages of this type of activity are that the child does not need special training, it is available for children from 4–6 years old, and it has a general positive effect on health.

The family ecopark "Yasnohorodka", which also joined the charity program to help children, is located in the Yasnohorodka village, Makarivsky district, Kyiv region, in 14,5 km from Dzvinkove. This is a family eco-park with the largest ostrich farm in Ukraine, which has more than 500 animals, located on 18 hectares of land. There is also a contact zoo ("Yasnohorodka" Family Eco Park, 2023) with a rather diverse world of animals: deer, Scottish cows, buffaloes, rabbits, pigs, goats, rams, and a poultry house (which includes a large number of chickens, turkeys, fighting

cocks and peacocks). Most animals can be hand-fed with special food, and communication with animals is also a therapy for children. Communication with animals helps to stabilize the child's emotional state, to socialize after a severe shock. In other words, such contact with animals has a positive effect on children who have experienced the impact of military actions, in particular in terms of improving emotional changes, reducing post-traumatic syndrome and depressive states.

Representatives of the juvenile police also join the team of psychologists and workers with children. These experts give instructions, explain and teach children: security measures in wartime, organizational and preventive measures regarding road safety in order to prevent injuries, inform about fire and mine safety, traps of fraudsters and intruders on the Internet, also remind about actions in case of an air alert. Informational and educational work is also carried out with knowledge of one's own rights, ways to overcome life's obstacles.

The last to join the project was the yacht club "Sailing Academy", whose office is located in Kyiv. The school of this academy offers training in the driving of various types of yachts (Yacht club "Sailing Academy", 2023). However, children are offered yacht trips with the opportunity to feel like a captain or a sailor for a few moments, the ability to control a real watercraft. Of course, this type of leisure organization is seasonal, possible only in the warm period of the year, and is aimed at getting new positive emotions and improving the emotional state.

Ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" took on another function – providing children with comfortable buses that take children to the required locations and back. Therefore, we believe that this complex is a good alternative to the usual institutions of medical and recreational services during the war for the displaced children to provide comprehensive psychological rehabilitation services and the opportunity to improve their health.

Discussion and conclusions

Today the problem of recovery and rehabilitation of children affected by the war is acute in society, because it is important to return them to a normal and fulfilling life, to restore their physical and mental health. After all, prolonged stress can lead to undesirable short- and long-term consequences.

Considering the war in Ukraine, the large-scale destruction of both civilian infrastructure and healthcare facilities, the long-term occupation of populated areas, the growing need for treatment and recovery and rehabilitation, especially during the period of hostilities in Ukraine, the territory of the ecocomplex "Perlyna Dzvinkova" and its health center are considered promising for providing health and rehabilitation services to displaced children. Children living through the war in Ukraine have been traumatized and need help to overcome this. One of the measures to overcome the consequences is the provision of psychological assistance, which through a diversified range of services, helps to improve the psycho-emotional state of children.

The psychological rehabilitation of children affected by internal migration processes caused by the military aggression of the Russian Federation should be considered as an important component of personality development.

On the one hand, we see the prospects for further research in the possibility of involving other recreation centers and complexes located in favorable natural

conditions, as well as other leisure locations that will be useful for the rehabilitation of displaced children. And on the other hand, such institutions could become an alternative to the usual children's institutions of medical and health profile. It is worth noting that a program is being developed together with the representatives of the local authorities of the Boyar Territorial Community and the public for the further development of the territory, the construction of institutions for the rehabilitation and recreation of certain categories of citizens in the post-war period.

Authors' contribution: Tetiana Mykhailenko – conceptualization, methodology, preparation of the theoretical foundations of the research, analysis of sources, writing – original draft. Andriy Sichka – conceptualization, empirical research, writing – review and editing.

References

- Aliksienko, T., & Svatnikov, O. (2023). *Features of the activities of children's camps during the period of martial status*. *Bulletin of Science and Education*, 5(11) [in Ukrainian]. [Алексєнко Т., Сватєнков О. (2023). *Особливості діяльності дитячих закладів оздоровлення і відпочинку в період воєнного стану*. *Вісник науки та освіти*, 5(11)]. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-339-349](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-339-349)
- "Altimed" Medical Center. (2023) [in Ukrainian]. [Медичний центр "Альтімед". (2023)]. <https://www.altimed.net/uk>
- Babchenko, L. (2018). *Characteristics of psychologist's preparation for sociopsychological rehabilitation of children from the anti-terrorist operation zone*. *Actual Problems of Psychology: Personality psychology. Psychological assistance of the individual*, XI (17), 5–18. Zhytomyr Ivan Franko State University publishing [in Ukrainian]. [Бабченко Л. (2018). *Особливості підготовки психологів до соціально-психологічної реабілітації дітей із зони АТО*. *Актуальні проблеми психології: Психологія особистості*. *Психологічна допомога особистості*, XI (17), 5–18. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка]. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v11/i17/3.pdf>
- Chuiiko, O. (2017). *Foreign models of psychosocial rehabilitation of children traumatized by war*. *Ukrainian psychological journal*, 1(3), 192–202 [in Ukrainian]. [Чуйко О. (2017). *Зарубіжні моделі психосоціальної реабілітації дітей, травмованих війною*. *Український психологічний журнал*, 1(3), 192–202]. https://www.researchgate.net/publication/361852795_Foreign_models_of_psychosocial_rehabilitation_of_children_traumatized_by_war
- Evidence-based physical and rehabilitation medicine: the alphabet for multidisciplinary rehabilitation teams: a practical guide*. (2023). In K. Babov (Ed.), *Ukrainian Research Institute of Medical Rehabilitation and Resort Therapy of the Ministry of Health of Ukraine* [in Ukrainian]. [Доказова фізична та реабілітаційна медицина: абетка для мультидисциплінарних реабілітаційних команд: практичний довідник. (2023). У К. Бабов (Ред.), *Державна установа "Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України"*].
- Forest reserve of public significance "Dzvinkivskyi"*. (2023) [in Ukrainian]. [Лісовий заказник загальнодержавного значення "Дзвінківський". (2023)]. <https://dzvinkove.com.ua/vse/nashe-selo/zakaznik>

- Dzvinkivskyi Reserve*. (2023) [in Ukrainian]. [Дзвінківський заказник (2023)]. <https://esu.com.ua/article-24062>
- Health center "Perlyna Life"*. (2023) [in Ukrainian]. [Оздоровчий центр "Перлина Лайф" (2023)]. <https://perlyna-otdyh.com.ua/uk/poslugi/ozdorovytyelnyj-czentr>
- Health ecosomplex "Perlyna Dzvinkova"*. (2023) [in Ukrainian]. [Екокомплекс "Перлина Дзвінкова" (2023)]. <https://perlyna-otdyh.com.ua/uk/>
- "Klondike" Horse Club*. (2023) [in Ukrainian]. [Кінний клуб "Клондайк" (2023)]. <https://horsehouse.org.ua/catalog/kiyevskaya-oblast/37-ksk-klondajk>
- Kovalchuk, I. (2022). A model of psychological rehabilitation of children of younger school age who suffered injuries as a result of the war. *J Child Psychol*. 6(4), 40–44. <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4980>
- Kravets, O., Ryabev, A. (2017). *Resortology: a textbook*. Kharkiv: O. M. Beketov NUUEKh [in Ukrainian]. [Кравець, О., Рябев, А. (2017). *Курортологія*. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. <https://core.ac.uk/download/pdf/141489399.pdf>
- Kulakova, L., & Kulakov, R. (2022). *Psychological rehabilitation of children-forced migrants by means of art therapy*. *Scientific perspectives*, 10(28) [in Ukrainian]. [Кулакова, Л., Кулаков, Р. (2022). *Психологічна реабілітація дітей – вимушених переселенців засобами арт-терапії*. *Наукові перспективи*, 10(28)]. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10\(28\)-386-394](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10(28)-386-394)
- Melnichenko, L. (2017). Art-therapeutic technologies of socio-psychological rehabilitation in work with participants of ATO. *Actual Problems of Psychology: Personality psychology. Psychological assistance of the individual*, XI(15), 331–338. Ivan Franko State University publishing. [in Ukrainian]. [Мельниченко, Л. (2017). *Арт-терапевтичні технології соціально-психологічної реабілітації у роботі з учасниками АТО*. *Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*, XI (15), 331–338. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка]. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v11/i17/3.pdf>
- Prorok, N., Zaporozhets, O., Craymen, J., Gridkovets, L., Kovalchuk, O., Nevmerzitsky, V., Kondratenko, L., Manilova, L., Chekster, & O., Palienko, T. (2018). *Basics of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis*. P. 1 [in Ukrainian]. [Пророк, Н., Запорожець, О., Креймеєр, Дж., Грідковець, Л., Царенко, Л., Ковальчук, О., Невмержицький, В., Кондратенко, Л., Манилова, Л., Чекстер, О., & Палієнко, Т. (2018). *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи*. Т. 1]. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>
- Voropaev, D., & Yezhova, O. (2019). *Basics of physical rehabilitation (general characteristics of physical rehabilitation)*. Sumy: SumDU [in Ukrainian]. [Воропаєв, Д., & Єжова, О. (2019). *Основи фізичної реабілітації (загальна характеристика засобів фізичної реабілітації)*. СумДУ]. <https://core.ac.uk/download/pdf/324229507.pdf>
- Project for the psychological rehabilitation of children*. (2023) [in Ukrainian]. [Проект психологічної реабілітації дітей (2023)]. <http://www.poryatunok.com>
- Children's camp "Questy Camp"*. (2023) [in Ukrainian]. [Дитячий табір "Questy Camp" (2023)]. <https://questycamp.org/winter>
- Yacht club "Sailing Academy"*. (2023). <https://sailing.com.ua> [in Ukrainian]. [Яхт-клуб "Вітрильнийська Академія" (2023)]. <https://sailing.com.ua>
- "Yasnogorodka" Family Eco Park*. (2023) [in Ukrainian]. [Сімейний екопарк "Ясногородка" (2023)]. <https://yasnogorodka.com.ua/>
- Отримано редакцією журналу / Received: 22.02.24**
Прорецензовано / Revised: 25.04.24
Схвалено до друку / Accepted: 25.06.24

Тетяна МИХАЙЛЕНКО, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-7694-3943

WoS Researcher ID: AAE-6484-2019

e-mail: tanya_mykhailenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій СІЧКА, гол. лікар оздоровчого центру "Перлина Лайф",
бойовий медик 41 ОСБ Східний фронт, Київ, Україна

ЕКОКОМПЛЕКС "ПЕРЛИНА ДЗВІНКОВА": МОЖЛИВОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Повномасштабна війна, яка триває з 24 лютого 2022 року, внесла суттєві корективи у звичне життя українців. І це зумовлює актуальну потребу у розгляді та пошуку нових можливостей надання послуг оздоровлення й організації дозвілля, психологічного відновлення для різних категорій людей. Найбільше від впливу війни страждають діти, бо вони дуже вразливі, а переживання травматичних подій під час війни може призвести до серйозних психологічних страждань та різних накопичувальних наслідків.

Методично стаття базується на використанні методів аналізу й синтезу, логічного методу та узагальнення, джерелознавчого, що дозволили дослідити природні ресурси, у тому числі рекреаційні та оздоровчі, наявну інфраструктуру екокомплексу "Перлина Дзвінкова" села Дзвінкове Київської області, Боярської територіальної громади. На основі отриманої інформації обґрунтовано можливість використання цього екокомплексу та прилеглої до нього території як оздоровчого центру для потреб реабілітації дітей-переселенців. Виявлено, що досліджувана територія екокомплексу має сприятливі природні ресурси й необхідну інфраструктуру для перебування дітей під час заїзду. З'ясовано, що цей екокомплекс забезпечує потребу в комфортному проживанні, харчуванні, оздоровленні та проведінні дозвілля для дітей. Авторами проаналізовано основні та специфічні особливості психотерапевтичної роботи з дітьми та підлітками як основних напрямів реабілітаційного процесу.

Проаналізовано діяльність кваліфікованого персоналу дитячого табору "Questy Camp" та інших учасників благодійної програми, які забезпечують відпочинок і реабілітацію дітей війни. Визначено, що запропонований асортимент проведення заходів для дітей (різноманітні квести, активності на свіжому повітрі, уроки англійської мови й акторської майстерності, різні майстер-класи) підходять для реабілітаційного впливу. На основі практичного досвіду зазначено, що одними із найрезультативніших напрямів психологічної допомоги у кризових ситуаціях виступають: сеанси терапії з досвідченими психологами, колективні ігри, спілкування із тваринами, іпотерапія та кінні прогулянки, можливість опановувати ази вітрильного спорту. Підкреслено основні наслідки запропонованих послуг кожного з учасників благодійного проєкту в роботі з дітьми, що постраждали внаслідок травматичних подій.

Резюмовано, що в результаті проведення різних занять на базі екокомплексу "Перлина Дзвінкова" та заходів поблизу неї у дітей знижується тривожність, покращується психологічний та емоційний стан, поліпшується увага, зростає контактність один із одним тощо.

Висвітлено, що екокомплекс "Перлина Дзвінкова" із наявною інфраструктурою та оздоровчим комплексом можуть служити центром психологічної й оздоровчої реабілітації дітей. Отримані результати дозволяють стверджувати, що екокомплекс "Перлина Дзвінкова" та допоміжні учасники проєкту, які започаткували ініціативу щодо психологічної реабілітації дітей віком від 8 до 14 років, які постраждали від російської агресії на території України, дозволять надавати реабілітаційно-оздоровчі послуги у воєнний і післявоєнний період для дітей-переселенців.

Ключові слова: Екокомплекс, реабілітаційні послуги, діти – вимушені переселенці, психологічна реабілітація дітей, оздоровчі послуги.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

IV. КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 084.3:796.56+373

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.5>

Oleg GRYNIUK, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-0758-9618

e-mail: oleg.gryniuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Antonina YURIEVA, Master's Student

ORCID ID: 0009-0003-8682-8457

e-mail: yurievaantonina4@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CREATING OF SPORTS MAPS FOR SECONDARY SCHOOL

Background. Modern education is impossible to imagine without gaining practical skills and abilities that are difficult to obtain only in the classrooms of the school. Training that forms practical competencies is more effective. Orienteering is a type of activity that combines physical, practical and intellectual components. This is effortless to do when organizing training sessions "plain air" in the green areas adjacent to university buildings. However, the deficit of appropriate cartographic material, namely the quality sports maps, prevents such training sessions for students. Thus, it is relevant to study the functionality of available GIS software. The purpose of this study is to reveal the possibility of using and the availability of sports orientation in general secondary education institutions and to develop an algorithm for creating a map and a route for conducting orientation with students on the example of Tetiiv Lyceum No. 2 of the Kyiv region.

Methods. The research methodology is based on the analysis and generalization of geo-information software for creating sports maps, the analysis of the suitability of satellite images of the territory of Ukraine and other cartographic materials. The GIS mapping method was used – from the selection of the optimal projection and the corresponding coordinate system to the creation of a sports map in the Open Orienteering Mapper program.

Results. The main stages of creating a sports map are: preparing the base map; mapping the territory – creating a map; distance planning; preparing the map for printing. To create a substrate, we recommend using the "SASPlanet" program. You can use the "Open Orienteering" program to create an actual cartographic work – a sports map. It is better to plan, create a race distance, design and prepare a map for printing in the "Purple Pen" program. The algorithm for creating a sports map with the possibility of further mapping with the help of free GIS support is presented on the example of the territory of the town of Tetiiv, Kyiv region.

Conclusions. The practical significance and novelty lies in the fact that an algorithm and toolkit are presented for the full organization of classes, the acquisition of practical skills, and the holding of orienteering competitions on the territory of an educational institution.

Keywords: orienteering, sports map, secondary school, GIS, Open Orienteering Mapper.

Background

In countries where geography, as a science and an educational discipline, has gained significant development, it is a common practice to involve children in sports orienteering – a type of active recreation, which is designed to teach schoolchildren to orient themselves in the area using auxiliary tools – a compass and maps. In addition to the fact that students learn to apply the acquired knowledge in practice, they also engage in physical training, which, of course, has a good effect on their health. That's why teachers' initiation of such classes and competitions is especially important now, when schoolchildren mostly lead a sedentary lifestyle and are poorly aware of where they may need the knowledge they have acquired at school.

A study of the experience of foreign countries allows us to single out Great Britain as a country where in school education considerable attention is paid to sports orientation. So, for example, approximately 55 % of schools in Great Britain can offer students this sport. In addition, teacher training is also actively conducted here. To understand why they should teach children in the future, teachers can choose one of the many courses offered by the government or private companies. Also, UK associations can offer teachers and quality equipment for a certain price. It is worth noting that in the 1990s there was stagnation in school guidance in Great Britain. Over time, the number of competition participants decreased. Because of this, the country was forced to partially reform education and direct

schools to interest students in orienteering. In order for children to test their own strength, in Scotland, for example, school orienteering festivals are held every year in early June. The Scottish School Guidance Association also offers teachers special programs that they can use to teach children. Measures taken by the government helped to overcome the stagnation and over time the number of students interested in orientation increased again.

In New Zealand, where orienteering is practiced mainly in high school, there are several levels of competition, including regional and national. Also, depending on the difficulty of the route, they are marked with different colors: white – for beginners, yellow, orange and red – more difficult (respectively, red routes are considered the most difficult). In addition, there are 18 orienteering clubs operating in the country. In such clubs, during training, students acquire the necessary knowledge, skills and abilities, develop more professionally, and participate in various competitions.

In Japan, orientation is taught in geography lessons, accordingly, the whole class participates in learning (it can contain up to 40 people). Training is often held on the school premises, where it is easier for students to master the basics. Thanks to this, schoolchildren develop basic skills and skills in working with a map. Over time, teachers make the routes more difficult, and at the end of each such session, students can receive feedback with an analysis of their results. Also, at the school, student orientation clubs can be created, which contribute to the deepening of

acquired knowledge and skills and the further development of schoolchildren. In Japan, orientation is considered very important, because the terrain can change due to frequent cataclysms (earthquakes, tsunamis, typhoons), and therefore it is necessary to be able to quickly adapt to an unfamiliar environment in order to survive (Kobayashi, 2019).

Quite interesting is the experience of the Swedish Orienteering Federation (the federation has about 75 thousand athletes and 600 clubs), which since 2018 increased investments in the secondary education system and supported the implementation of a new curriculum aimed at studying and knowing maps. One of the aspects of the cooperation is the introduction of a training day (fortbildningsdag), during which advice and methods are provided on how to organize orientation in the school education system, starting from primary school.

Thus, based on the experience of other countries, we can see that it is quite possible to solve the most common problems, which are low activity and interest of students in sports orientation. This necessity led to the conduct of a study, the results of which are presented in this article.

Ya. Galan proved the positive impact of sports orientation on the health of students by conducting a pedagogical experiment where the general physical characteristics of schoolchildren were compared before and after classes in this sport (Galan et al., 2016). P. Huikko and S. Raus have compiled an online guide for teachers that contains a lot of necessary information for teaching student orientation (Huikko, & Raus, 2020). Metrôlho proposed the use of special web applications during orienteering competitions. Such programs allow 1) to improve control over the course of the competition; 2) using existing functions to make the process more gamified, which will interest students; 3) reduce the use of paper, because when using the application, there is no need to print the maps (Metrôlho et al., 2019). P. Frânti also proposed the use of mobile applications and presented the mobile game O-Mopsi, which is intended for orientation and increasing physical activity of schoolchildren (Franti et al., 2017). Guo Cheng presented the Cinton geoinformation system, the main purpose of which is to reduce the rather heavy burden, which is usually placed on the organizers of the competition, and help in solving several problems: fixing the unfair passage of the route; possible injury to the participants and the timeliness of providing assistance to them (Cheng, Xing, & Wang, 2019). L. Datsenko presented the main features of sports cards and the requirements for their creation (Datsenko, 2008). K. Bobrysheva and O. Hrynyuk considered the algorithm for creating a basis for a sports map using SAS Planet and Global Mapper software (Bobrysheva, & Hrynyuk, 2016).

Having analyzed the main topics of the publications, the following conclusions can be drawn. Most of the works are devoted to theoretical and methodological aspects of orientation, as well as the use of various applications directly during training, games and competitions; however, at the same time, there are very few studies that address the issue of creating sports maps and planning distances for competitions, which determines the relevance of this study. As a rule, this information can be obtained only at specialized seminars or courses, which is almost not available for most teachers.

The purpose of this study is to reveal the possibility of using and availability of sports orientation in general secondary education institutions and to develop an algorithm for creating a map and a route for conducting orientation with students on the example of Tetiiv Lyceum No. 2 of the Kyiv region.

Methods

The research methodology is based on the analysis and generalization of geo-information software for creating sports maps, the analysis of the suitability of satellite images of the territory of Ukraine and other cartographic materials. The GIS mapping method was used – from the selection of the optimal projection and the appropriate coordinate system to the creation of a sports map in the Open Orienteering Mapper program.

Results

The latest approaches in education convincingly show the importance of acquiring practical skills and abilities. However, for this, it is necessary to increase the professional competence of geography teachers by offering them courses and available equipment. In addition, the acquisition of digital competences not only by students, but also by teachers is very important nowadays, because with the help of technology, a better effect can be achieved in the educational process. With the help of special programs, teachers will be able to create sports maps of the area for holding competitions and, accordingly, plan distances. Geography teachers must have such skills, because if they lead a club and conduct competitions, they will need to use sports maps of the chosen area, and they do not exist for every territory. So, in similar situations, they will have to be created independently. For competitions, it is also necessary to be able to develop sufficiently clear and understandable distances, taking into account the age and experience of the participants. That is why the study of software for creating sports maps and distances is quite relevant for geography teachers. Nowadays, cartographic materials are available not only in the classic, paper format, but also in digital format. In addition, it should be noted that nowadays there is enough software that allows you to independently create a diverse cartographic product. Most of them are paid, but at the same time there are enough with a cheaper license for the educational process or even free.

OCAD is a recognized leader in the field of creating sports cards. The free analogue of the OCAD program is Open Orienteering.

There are various applications for creating maps. Some of them have paid and free versions, which, accordingly, differ in sets of functions. In this article, we offer to consider the software "SAS Planet", "Open Orienteering" and "PurplePen".

To create a map, you should have a basis, the so-called "base map", which uses space images of the territory. It should be noted that most resources prohibit the use of their images for commercial purposes. But there are resources that not only do not prohibit, but also allow editing of their maps, such as Open Street Map. In this case, the algorithm for working with the "SAS Planet" resource will be presented to obtain the creation of a map on a non-commercial basis for the purpose of training and organizing a higher quality educational process.

The "SAS Planet" software provides access to a large number of different map support, among which there are, of course, the most popular space images from Google Maps and Bing Maps resources. These two resources represent high-quality space images of the entire planet, taken in the last few years. In addition to access to various map materials, this program provides the ability to save images of the territory with georeference, which facilitates their further use. It should also be noted that to select a picture of the territory, you need to use all available services. So, in our case, the picture taken from the Bing Maps resource turned out to be more successful and suitable for further use (see Fig. 1).

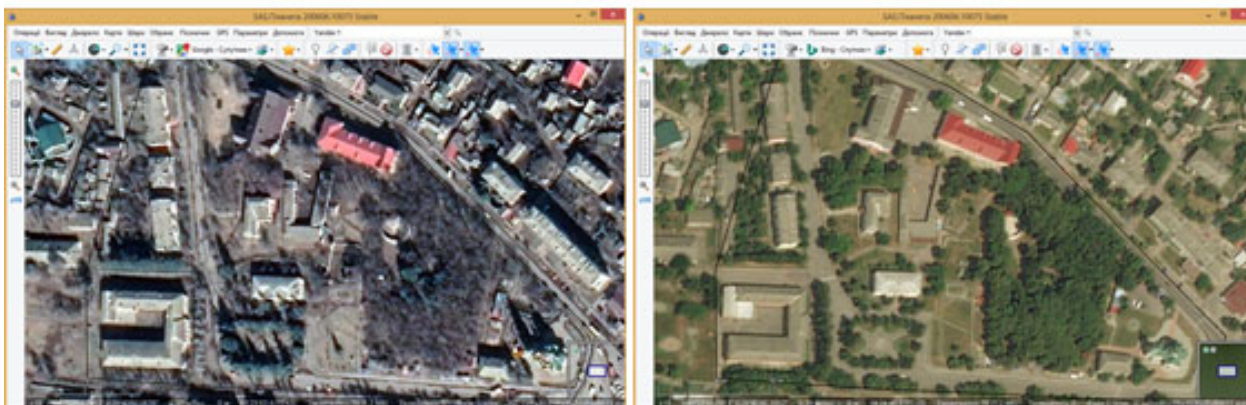

Fig. 1. Comparison of satellite images from Google Maps (left) and Bing Maps (right) for the selected area

An important aspect of research is the selection of the scale of the picture. On the one hand, the larger the scale, the better the detail. But, it should be understood that such a picture has considerable "weight", which makes it difficult to work with it. It is recommended to use the Z-19 scale, which is sufficient for creating maps of urban development or, as in our case, maps of the school and the surrounding area.

With the help of the tools presented in the "SAS Planet" program, it is possible to choose precisely the territory that is planned to be mapped. To do this, you should use the "Area" tool in the configuration that is suitable for the selected territory. It makes no sense to cover as much territory as possible, because this will only increase the "weight", but will not affect either the quality or the clarity of the picture. For a more successful (without loss of quality) saving of a picture of the selected area and the ability to always have access to it, we recommend loading it into the cache, but not only at the selected scale, but also two more previous ones (in our case, these are Z-17 and Z-18). Thus, the cache will contain images of the territory of different scales, which, when "gluing" them together, will reduce the loss and pixelization of the territory. When gluing images together and saving them later, you should pay attention to

two points: 1) choosing a projection (we recommend using the Mercator projection, the WGS84 coordinate system and the set of geodetic parameters – EPSG:3395); and 2) choosing the binding format (we recommend using the binding file extension .w (shorttext)).

So, the interface of this software is quite convenient and it is quite easy to learn how to work in the application. The only problem that may arise when creating a polygon is that if the point of the polygon is placed too close to the edge of the working area, the program will suddenly show a completely different place (for example, fields outside the city limits). In contrast, after saving, the polygon does not disappear anywhere, and if necessary, it can be adjusted only by entering the program. It is also necessary to take into account that satellite images of the chosen place may be outdated, this is a significant disadvantage and may have a negative impact on the following stages.

Thus, as a result of work in the "SAS Planet" program, a polygon (with a scale of Z-19) was created on the basis of a satellite image of the central part of the Tetiv town and Tetiv Lyceum No. 2 (see Fig. 2) with preserved georeference into the WGS84 coordinate system.

Fig. 2. A picture of the selected territory in the Tetiv town and the created polygon

To create a cartographic work, and in this case a sports map, we used the "Open Orienteering" software. This program is open source, thanks to enthusiastic programmers and cartographers. Its biggest advantage of the program over OCAD is the possibility of installation on the Android platform, which makes it possible to use it in the field. This aspect is important not only for creating maps, but also for teaching, because the teacher can show the object both in the picture and "live" directly in the field.

To successfully work in the "Open Orienteering" program, you must follow the following recommendations:

1. When creating a new map, you should choose a scale of 1:4000 (recommended by IOF for sprint maps within the urbanized area) and a set of signs ISSprOM 2019_4000 (the latest set of signs at the moment).

2. Download the base map that is the basis for mapping in JPEG format.

3. Carry out georeferencing of the image (base map), which occurs almost completely in automatic mode (we do not recommend changing and leaving the proposed options for placement and scaling of the image), you only need to enter the determined value of the magnetic declination, which is obtained from the service of the National Office of Oceanic and Atmospheric Research.

These recommendations mainly refer to the creation of maps specifically for school orientation and the educational process. Of course, they can be interpreted and used to create similar maps of urban development.

Thus, we get a prepared and tied basis for creating a map. Next, you should proceed to display the relevant objects, which are already displayed in this program with the appropriate conventional designations. Line and planar callouts can be displayed to scale, point calls can only be out of scale. In addition, the color of conventional designations assigns them to a certain group. But here you should pay attention to the specifics of the use of colors on sports cards. For example, the degree of vegetation permeability (degree of permeability) is indicated by white, light green, green and dark green colors. Anthropogenic objects and rocks/stones indicated in black, etc.

When creating a sports card, we recommend following the following algorithm:

- 1) first display the roads, the width of which is given on a scale, which will allow dividing the map into areas that should be mapped in the future;

- 2) to display significant planar objects, such as forest plantations, open natural areas, flower beds, wide sidewalks, asphalt platforms, water bodies, etc.; as a rule, these objects are tied to main roads;

- 3) houses shown to scale;

- 4) linear objects, including off-scale roads;

- 5) out-of-scale point objects.

When mapping the territory, you should immediately mark dangerous areas. This will need to be taken into account when planning the distance. Such areas are marked accordingly, "closed" for running.

So, working in this program is somewhat more difficult than in the previous one. In addition, the work in "Open Orienteering", in this case, is much longer compared to "SAS Planet" and is not limited to several days, as it requires scrupulous work with the objects – marking them as accurately as possible and making sure that there are no gaps. Also, as mentioned in the part about the previous program, satellite images of the territory may be out of date, so further research requires detailed and careful clarification of the location of objects on the terrain. Thus, it should be noted that the field stage is extremely important and cannot be neglected when creating sports cards.

Also, an additional advantage of this program is the ability to create copyright symbols. While working with existing characters is not too difficult, entering your own character is much more difficult. The program is quite poorly used for creating vector images, if you consider the possibilities of "Open Orienteering" from the side of graphic editors, where, of course, you can easily create the necessary marks if you have elementary skills in working with such programs. In fact, this system relies on creating signs using coordinates. After understanding the basics of working with such a system, three author's conventional signs were created for the designation of benches, playgrounds and Orthodox church buildings. Also, with only the existing notations, a fountain mark was created.

It should be noted that in this case we neglected the terrain. We assumed that the area of the site is relatively small, and the relative height difference is so insignificant that it will not affect the chosen direction of movement of the participants of the competition.

So, as a result of the work done, a sports map of Tetiiv Lyceum No. 2 and the surrounding area (see Fig. 3) was created on a scale of 1:4000.

Fig. 3. Map of a part of the center of Tetiiv town and Tetiiv Lyceum No. 2

The final stages of working with the map are planning the distance and preparing the map for the competition. All this can be done in the free program "Purple Pen".

When preparing a map for the competition, we recommend following the following algorithm: create a map of the distance into which you need to load a file with the map (it must first be saved in the .ocd extension without a background) and the scale that was previously in the map (as, for example, in our case – 1:4000); we recommend naming the file according to the name of the competition (in our case, "School Competitions").

At the same time, an important aspect is the determination of the map printing format, because the map should fit on the sheet, but at the same time not fill it by 90 %, you should leave space for the legend, inscriptions, logos of sponsors, etc. (so in our case the A6 format in the future was changed to A5).

1. Arrangement of "start", "finish" and "control points". All these points have been determined in the field and it remains only to place them in the appropriate places on the map. The latter should cover as much of the territory as possible, while avoiding dangerous areas, some of which can be additionally marked as prohibited zones. A total of 12 checkpoints have been set up, as well as two road crossings with very low traffic, where students will be under the supervision of judges.

2. Creating a legend. Each of the control points must be described (in notation) so that it is clear what exactly it is – a corner of a building, a tree or a group of such, a turn in the road, etc. Actually, most often such objects are found at the created distance, since they are quite easy to navigate. Also, such a description should indicate the direction where the

control point is located relative to a certain object or where one can walk to reach it.

3. The distance is created almost automatically. You should create a distance type and select the start, finish and control points required for this distance. The program itself will create the given distance and calculate its length. In our case, there was only one distance intended for children and it was named according to the age category – "11–14 years old". It includes all control points.

4. Placement of the legend. The legend should be placed on the sheet in such a way that it does not overlap the map and especially the distance.

5. Issuance of the card. In this case, the design consisted of adding a frame, scale, author of the map, its title, the date it was created, the coat of arms of the city, and a legend. This can be done using the tools available in the PurplePen program. It is worth noting that in the presented example, the colors for the inscriptions and frames were created using the program's functions, and were not chosen from the standard set, since those colors are more difficult to combine harmoniously with each other. There may also be difficulties with adding wildcards. When saving the file in PDF format, they may be displayed too vaguely or may not be visible at all. To avoid this, you should save with a significant resolution, at least 300 dpi.

6. Preparation for printing. For printing, it is better to choose the CMYK color scheme, where colors will be more accurately transmitted, while RGB will make them too bright, and some of the colors will change beyond recognition.

As a result of working with all the presented programs, an A5 format map was obtained with a prepared distance for the competition $\approx 1,4$ km long (see Fig. 4).

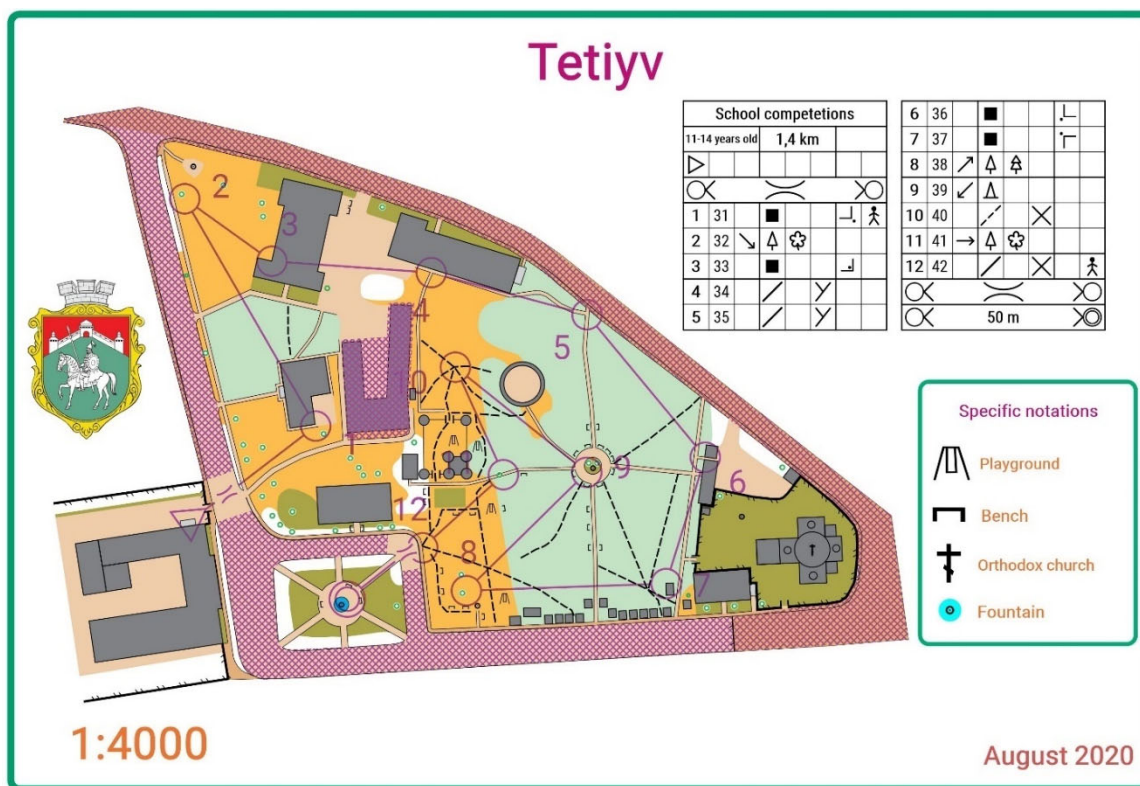

Fig. 4. Sports map with distance

Discussion and conclusions

So, orienteering is a sport that develops not only physical abilities, but also logical thinking, decision-making speed,

the ability to "read" a map, orient oneself in space. And its main advantage is age availability (at competitions, groups of "children" with a minimum age of 6 years and older are

forming more and more often). In addition, orientation can be conducted in the sports hall and school yard (the so-called "labyrinth") or on the territory adjacent to the school. The main obstacle is the lack of specific cartographic material – sports maps. Urbanized areas are quite easily deciphered from space photographs. This article presents an algorithm for creating sports maps of urbanized areas using the example of Lyceum No. 2 in Tetiv town. The main stages are: preparation of the base of the map (the so-called "base map"); mapping the territory – creating a map; distance planning; preparing the map for printing. Different free programs are used at each of the stages. To create a substrate, we recommend using the "SASPlanet" program. You can use the "Open Orienteering" program to create an actual cartographic work – a sports map. It is better to plan, create a race distance, design and prepare a map for printing in the "Purple Pen" program. Anyone can master the functionality of the presented programs, as their interface is quite convenient. Training teachers to create sports maps can be a step to intensify the activities of clubs related to orientation, and will also be useful for conducting thematic excursions and visualization when studying certain topics. In addition, high school students can be involved in creating maps, for example, creating a map of their home territory.

The scientific novelty of the study consists in determining the main stages of creating sports cards and compiling an algorithm for each of the stages presented in the work. The determination of the methodology for creating cartographic works for orienteering competitions constitutes the scientific and practical significance of the conducted research.

Authors' contributions: Oleg Gryniuk – conceptualization, methodology, revision, editing; Antonina Yurieva – original draft, creating a map.

Олег ГРИНЮК, канд. геогр. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-0758-9618
e-mail: oleg.gryniuk@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Антоніна ЮР'ЄВА, магістр
ORCID ID: 0009-0003-8682-8457
e-mail: yurievaantonina4@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

References

- Bobrysheva, K., & Gryniuk, O. (2016). Sports orienteering: preparation of basemap for creating sports maps. *Periodical Cartography*, 13, 13–22 [in Ukrainian].
- British Schools Orienteering Association. What is Orienteering? (2023). <http://www.bsoa.org/What/Whats>
- British Schools Orienteering Association. School Orienteering. (2023). <https://www.britishorienteering.org.uk/index.php?pg=75#>
- British Schools Orienteering Association. Shop – Control Markers. (2015). <https://www.bsoa.org/Shop/Shop>
- Datsenko, L. M. (2008). Map in orienteering. *Institute of Advanced Technologies. Problems of continuing geographical education and cartography*, 8, 84–87 [in Ukrainian].
- Galan, Ya., Zoriy, Ya., Briskin, Yu., & Pityn, M. (2016). Orienteering to optimize the psychophysical wellbeing of youngteens (13 to 14-year-old). *Journal of Physical Education and Sport*, 3, 16, 914–920. <https://doi.org/10.7752/jpes.2016.03144>
- Cheng, Guo, Xing, Qi-Ming, Wang, & Qi-Sheng. (2019, January 20–21). The Design and Implementation of a Geographical Information System Applying to Orienteering Competition. *International Conference on Information Technology, Electrical and Electronic Engineering (ITEEE)*. [Conference presentation]. <https://doi.org/10.12783/dtce/iteee2019/28711>
- Huikko, P., & Raus, S. (2020). *Online Orienteering Guide for Teachers*. Haaga-Helia University of Applied Sciences.
- Kobayashi, T. (2019). Orienteering in Geography Education in Japanese High School. *Proceedings of the International Cartographic Association*, 2(63), 1–8. <https://doi.org/10.5194/ica-proc-2-63-2019>
- Metrólho, J., Ribeiro, F., Eduardo-Fonseca, E., & Luís-Machás, L. (2019). A mobile application for orienteering event in physical education subjects. *In Annual International Conference of Education, Research and Innovation* (pp. 8597–8605). *ATED Academy*. <https://doi.org/10.21125/iceri.2019.2049>
- Orienteering New Zealand. (2023). *About Orienteering – Getting Started*. <https://www.orienteering.org.nz/about-orienteering/get-started/>
- Pasi, Franti, Radu, Marinescu-Istodor, & Lahari, Sengupta (2017). O-Mops: Mobile orienteering game for sightseeing, exercising, and education. *ACM Trans. Multimedia Comput. Commun. Appl.* 13(4), 1–25. <https://doi.org/10.1145/3115935>
- Scottish Schools Orienteering Association. (2016). *About the Scottish Schools Orienteering Association*. <https://www.ssoa.org.uk/about.html>
- Svensk Orienteering. (2018). *About orienteering*. <https://www.svenskorienteering.se/Utbildning/larareochskolor/>
- Отримано редакцією журналу / Received: 16.02.24**
Прорецензовано / Revised: 27.03.24
Схвалено до друку / Accepted: 25.05.24

СТВОРЕННЯ СПОРТИВНИХ КАРТ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Вступ. Сучасна освіта має формувати практичні компетентності. Спортивне орієнтування в закладах середньої освіти поєднує в собі і фізичну, і практичну, і інтелектуальну складові. Його доволі легко організувати на навчальних заняттях "просто неба", поряд із закладом освіти. Проте відсутність відповідного картографічного матеріалу, а саме спортивної карти, перешкоджає проведенню таких навчальних занять як для учнів, студентів, так і для викладачів. Отже, актуальним є вивчення функціоналу доступного програмного забезпечення ГІС. Мета цього дослідження – розкрити можливість використання спортивного орієнтування в закладах загальної середньої освіти й розробити алгоритм створення карти та маршруту для проведення орієнтування з учнями на прикладі Тетіївського ліцею № 2 Київської області.

Методи. Методика розвідки базується на аналізі й узагальненні геоінформаційного програмного забезпечення для створення спортивних карт, розгляді ресурсів придатності супутникових знімків території України та інших картографічних матеріалів. Використовувався метод ГІС-картографування – від підбору оптимальної проєкції та відповідної системи координат до створення спортивної карти в програмі Open Orienteering Mapper.

Результати. Основними етапами створення спортивної карти є: підготовка основи карти (т. зв. "підложки"); картування території – розроблення карти; планування дистанції; підготовка карти до друку. На кожному з етапів використовуються різні безкоштовні програми. Для формування "підложки" рекомендуємо скористатись програмою "SAS Planet". Для створення власне картографічного твору – спортивної карти – можна використати програму "Open Orienteering". Запланувати, організувати дистанцію змагань, оформити й підготувати карту до друку краще в програмі "Purple Pen". Представлено алгоритм створення спортивної карти з можливістю подальшого картування за допомогою безкоштовного ГІС-забезпечення на прикладі території м. Тетіїв Київської області.

Висновки. Навчання вчителів створенню спортивних карт може стати кроком для активізації діяльності гуртків, пов'язаних з орієнтуванням, а також буде корисним для проведення тематичних екскурсій та унаочнення при вивченні певних тем. Практичне значення і новизна полягають у тому, що представлено алгоритм та інструментарій для повноцінної організації занять, отримання практичних навичок, проведення змагань зі спортивного орієнтування на території закладу освіти.

Ключові слова: Спортивне орієнтування, спортивна карта, заклади середньої освіти, ГІС, Open Orienteering Mapper.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

V. МОЛОДІ НАУКОВЦІ

УДК 338.48:656.2(4-672)(045)

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.88-89.6>

Олександр ТЕПЛЮК, асп.
ORCID ID: 0009-0007-8170-5756
e-mail: Otepiliuk0@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛОГІСТИКИ ПАЛАЦОВО-ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

Палацово-замковий туризм – один із різновидів туризму, що швидко набуває популярності у світі та в Україні зокрема. Цей вид культурного туризму спрямований на відвідування й вивчення пам'яток історії та архітектури, таких як палаци, замки, фортеці, монастирі та інші об'єкти, які мають велику історичну, культурну й архітектурну цінність. Він дозволяє відвідувачам побачити унікальні архітектурні споруди, дізнатися більше про історію та культуру країни, регіону або міста, в якому вони перебувають. Крім того, палацово-замковий туризм сприяє розвитку місцевої економіки та підтримці культурної спадщини.

Ця стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних засад логістики в палацово-замковому туризмі. У ній було проаналізовано особливості логістичних процесів у сфері культурної спадщини, визначено важливість впровадження логістики для покращення обслуговування туристів та оптимізації управління туристичними потоками. Також розглянуто питання збереження історичної цінності об'єктів, управління потоками туристів, використання інформаційних технологій у логістиці та інші аспекти, що впливають на розвиток палацово-замкового туризму. Робота містить аналіз сучасних тенденцій у галузі, висвітлює виклики та перешкоди у введенні логістики в даній сфері та вказує на перспективи подальших розвідок. Висновки можуть бути корисними для учасників туристичної галузі, дослідників й урядових структур, які займаються розвитком культурної спадщини.

Обрана тема має велику актуальність у сучасному світі. Зростаючий інтерес до культурної спадщини, у тому числі палаців і замків, відкриває нові можливості для туристичної галузі. Розвиток логістики в цьому контексті стає важливим чинником для покращення обслуговування туристів та оптимізації управління туристичними потоками. Дослідження цієї теми може сприяти розвитку ефективних стратегій управління туристичними маршрутами, збереженню історичної цінності об'єктів культурної спадщини й забезпеченню сталого розвитку палацово-замкового туризму.

Ключові слова: Логістика; палацово-замковий туризм; культурна спадщина; туристичні потоки; інформаційні технології; управління логістичними процесами.

Вступ

Актуальність обраної теми є важливою з кількох причин. Передусім, палацово-замковий туризм набуває все більшої популярності в усьому світі, пропонуючи унікальні культурні й історичні враження. Вивчення теоретико-методологічних аспектів логістики в цьому сегменті туризму може сприяти покращенню обслуговування туристів, оптимізації використання ресурсів та інфраструктури об'єктів культурної спадщини. Дослідження цієї теми також має практичне значення, оскільки впровадження сучасних логістичних підходів може сприяти збільшенню прибутковості для місцевих урядів і підприємств туристичної галузі, а також підвищенню конкурентоспроможності об'єктів палацово-замкового туризму на міжнародному ринку та привертанню більших інвестицій. З наукової позиції, розвідка теоретико-методологічних засад логістики в цьому виді туризму є важливою, оскільки вона дозволяє розширити наші знання про особливості цього сегменту та сприяє вдосконаленню логістичних підходів у галузі культурно-історичного туризму.

Метою дослідження є розкриття теоретико-методологічних засад логістики в палацово-замковому туризмі задля вдосконалення управління логістичними процесами у цій галузі. Для досягнення цього ставляться такі завдання:

- Проаналізувати особливості палацово-замкового туризму та його логістичних аспектів.
- Вивчити сучасні теоретичні й методологічні елементи логістики туризму та їхнє застосування у палацово-замковому туризмі.
- Розглянути найефективніші стратегії управління логістичними процесами (туристопотоками) у палацово-замковому туризмі.

- Дослідити практичний досвід застосування логістичних підходів для оптимізації цього сегменту туризму.

- Розробити рекомендації щодо оптимізації логістичних процесів у палацово-замковому туризмі для підвищення його конкурентоспроможності та привабливості для туристів.

Огляд літератури. Теоретичні та методологічні основи логістики в туризмі розглядали цілий ряд науковців, серед яких Р. Б. Кожухівська, В. В. Волинець, І. Г. Смирнов, Т. В. Марусей, Г. М. Тарасюк, Л. П. Середницька та ін. Проблеми розвитку палацово-замкового туризму в Україні та світі останніми роками лежать у центрі уваги вчених-туризмознавців. Їх висвітлювали у своїх працях такі дослідники, як В. Азар, М. Волошин, В. Кицяк, Ю. Лебединська, О. Любіцева, М. Рутинський та ін. Наприкінці листопада 2023 р. на базі кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулась міжнародна науково-практична конференція "Замки та палаци в туризмі", на якій було обговорено сучасний стан різних аспектів палацово-замкового туризму.

Рівень вивчення питання теоретико-методологічних засад логістики палацово-замкового туризму в Україні можна вважати доволі низьким порівняно з іншими країнами. Українські дослідники і практики туризму лише починають звертати увагу на цю тему й розробляти власні підходи та методики управління логістикою в галузі палацово-замкового туризму. Проте останні дослідження та публікації свідчать про зростаючий інтерес до цієї проблематики серед учених і практиків, що може сприяти подальшому розвитку й поглибленню вивчення цієї теми в Україні. Тому зважаючи на те, що питання теоретичних і методологічних засад логістики в туризмі,

зокрема в палацово-замковому, ще мало досліджене, ця стаття матиме непересічну наукову цінність.

Методика дослідження містить аналіз літератури, визначення основних понять у логістиці туризму, розгляд потреб та особливостей палацово-замкового туризму, вивчення сучасних методик у логістиці, розробку стратегій управління логістичними процесами, проведення емпіричної розвідки, аналіз результатів і розробку рекомендацій, що дозволить удосконалити управління логістичними процесами (потокami) у палацово-замковому туризмі.

Результати

Палацово-замковий туризм є особливим видом туризму, який привертає увагу туристів своєю унікальністю та історичним значенням. Основною особливістю цього виду туризму є відвідування культурно-історичних об'єктів, таких як палаци, замки, фортеці та інші архітектурні пам'ятки, що мають велике історичне, культурне й архітектурне значення. Ці об'єкти часто є важливими символами країни або регіону і приваблюють туристів із усього світу (Рутинський, 2007).

Логістичні аспекти палацово-замкового туризму визначаються його особливостями. Однією із ключових логістичних потреб є забезпечення комфортного пересування й відвідування туристів на території об'єктів культурної спадщини. Це містить організацію транспортування до об'єктів, створення зручних маршрутів екскурсій, а також забезпечення необхідної інформації для туристів про об'єкти відвідування.

Крім того, важливою логістичною потребою є організація харчування та проживання для туристів, які відвідують палацово-замкові об'єкти. Логістичне забезпечення якісного харчування, відпочинку й розваг є важливим аспектом задоволення від подорожі та може значно впливати на загальне враження туристів від мандрівки.

Також слід урахувати потребу в організації безпеки та контролю за туристами на території об'єктів культурної спадщини. Гарантування безпеки та запобігання нещасним випадкам є важливим завданням для логістичних служб палацово-замкового туризму.

Логістика в палацово-замковому туризмі відіграє важливу роль у забезпеченні якісного обслуговування туристів та оптимізації управління логістичними процесами на об'єктах культурної спадщини. Основна мета логістики у цьому виді туризму полягає в забезпеченні доступності й комфорту для відвідувачів, а також у збереженні історичних об'єктів і культурної спадщини (Василенко та ін., 2019).

У контексті палацово-замкового туризму логістика стає ключовим елементом успішного функціонування та розвитку туристичної індустрії. Однією з основних особливостей логістики у цьому виді туризму є потреба у глибокому розумінні історичного й культурного контексту об'єктів відвідування. Відсутність цього розуміння може призвести до неадекватної організації туристичних маршрутів, несвоєчасної підготовки до екскурсій і надання послуг низької якості. Планування маршрутів та екскурсій у палацово-замковому туризмі вимагає врахування не лише логістичних площин, але й вивчення історичних фактів, культурних і мистецьких особливостей кожного об'єкта. Це передбачає співпрацю з істориками, археологами й кураторами для забезпечення правильного контексту та якісної екскурсійної інформації для відвідувачів (Білецька, 2011).

Логістична організація харчування й розваг у палацово-замковому туризмі також має свої особливості. Важливо забезпечити доступ до автентичних страв і напоїв, які відображають місцеву культуру та традиції. Розваги

повинні бути відповідними до атмосфери й історичного контексту місця, щоб зберегти цілісність і автентичність враження від відвідування.

Забезпечення безпеки та комфорту відвідувачів є однією з найважливіших функцій логістики в палацово-замковому туризмі. Це містить організацію безпечного пересування по території, контроль за кількістю туристів у групах і забезпечення медичної допомоги в разі потреби.

До того ж, логістика в палацово-замковому туризмі вимагає врахування особливостей культурно-історичного середовища, зокрема необхідності збереження цінностей та унікальних артефактів. Отже, важливим аспектом логістики у цьому виді туризму є збалансованість між туристичними потоками й необхідністю збереження культурної спадщини (Пікулик, 2014).

Методологічні підходи до організації логістики в палацово-замковому туризмі базуються на вивченні й аналізі існуючих методик і моделей логістики, а також урахуванні специфіки цього виду туризму. Основні методологічні підходи містять такі критерії: інтегрований, клієнтоорієнтований, стратегічне планування й використання сучасних технологій (Осіпчук, 2021).

Інтегрований підхід забезпечує взаємодію між усіма ланками логістичного ланцюга, включаючи транспортні послуги, розваги, харчування та інші аспекти обслуговування туристів. Цей підхід сприяє підвищенню ефективності та якості обслуговування. Клієнтоорієнтований підхід ураховує потреби й побажання туристів при плануванні та організації логістичних процесів. Це охоплює забезпечення комфорту, безпеки й задоволення від відвідування палацово-замкових об'єктів. Стратегічне планування полягає в розробці довгострокових стратегій розвитку логістичної інфраструктури та послуг для підвищення конкурентоспроможності об'єктів палацово-замкового туризму. Використання сучасних технологій зводиться до застосування інформаційних інновацій для автоматизації логістичних процесів, відстеження й контролю за рухом туристів, а також для підвищення рівня сервісу.

Аналіз існуючих методик і моделей логістики в палацово-замковому туризмі дозволяє визначити найефективніші підходи до організації логістичних процесів. Серед них можуть бути моделі управління запасами, моделі транспортування та маршрутизації, а також моделі планування й контролю логістичних потоків. Крім того, важливо врахувати індивідуальні особливості кожного палацово-замкового об'єкта та його історичне й культурне значення при виборі методів логістики (Круш, & Мегедь, 2018).

Визначення оптимальних стратегій для забезпечення логістичних процесів у палацово-замковому туризмі базується на комплексному аналізі потреб і логістичних особливостей цього виду туризму. Однією із ключових стратегій є розвиток інтегрованої логістичної системи, яка об'єднує всі аспекти обслуговування туристів на об'єктах культурної спадщини. Це передбачає створення єдиного механізму планування, координації та контролю за логістичними процесами для забезпечення їхньої ефективності та якості.

Ще однією важливою стратегією є використання інформаційних технологій для оптимізації логістичних процесів. Це містить впровадження систем автоматизації управління запасами, відслідковування маршрутів і контролю за рухом туристів, а також електронних систем бронювання та обліку послуг. Використання сучасних технологій дозволяє підвищити ефективність логістичних

процесів і покращити задоволення від відвідування палацово-замкових об'єктів (Марусей, 2022).

Також важливою стратегією є розвиток партнерських відносин з місцевими громадами та бізнесом для забезпечення необхідної логістичної інфраструктури. Це може включати укладання угод з місцевими перевізниками для організації транспортування туристів, співпрацю з місцевими ресторанами й готелями для забезпечення харчування та проживання, а також співпрацю з місцевими майстрами й ремісниками для організації майстер-класів та екскурсій.

Оптимальні стратегії для забезпечення логістичних процесів у палацово-замковому туризмі мають бути спрямовані на забезпечення високої якості обслуговування й комфорту для туристів, а також на збереження історичної та культурної цінності об'єктів культурної спадщини.

Практична реалізація теоретичних і методологічних засад логістики в палацово-замковому туризмі може бути ілюстрована прикладами успішної практики, що показують ефективність впровадження логістичних стратегій у роботу об'єктів культурної спадщини.

Один із прикладів успішної практики – впровадження інформаційних технологій для покращення логістичних процесів на пам'ятках культурної спадщини. Приміром, деякі замки й палаци використовують спеціальні мобільні додатки для відвідувачів, які дозволяють відслідковувати маршрути екскурсій, отримувати цікаву інформацію про історію об'єкта та зручно планувати свій візит. Це підвищує якість обслуговування й комфорт для туристів.

Ще одним прикладом є впровадження інноваційних підходів у безпеку та контроль за туристами на об'єктах культурної спадщини. Деякі замки й палаци використовують системи відеоспостереження та електронні системи контролю доступу, що дозволяє забезпечити безпеку та покращити контроль за рухом туристів на території об'єкта.

Також важливою практикою є розвиток партнерських відносин з місцевими підприємствами для забезпечення логістичної інфраструктури. Наприклад, співпраця з місцевими перевізниками для організації транспортування туристів або з місцевими ресторанами для надання харчування може значно підвищити якість обслуговування та стимулювати розвиток місцевого бізнесу.

Такі приклади показують, що впровадження теоретичних і методологічних засад логістики в палацово-замковому туризмі може сприяти покращенню якості обслуговування та збільшенню конкурентоспроможності об'єктів культурної спадщини.

Упровадження логістики в управління й оптимізацію палацово-замкового туризму може стикатися з рядом викликів і перешкод, які ускладнюють його ефективність. Деякі з найпоширеніших містять:

- **Збереження історичної цінності.** При впровадженні логістики необхідно забезпечити збереження історичної цінності палаців і замків. Це може бути складно внаслідок необхідності введення нових технологій та інфраструктури, які можуть вплинути на автентичність і стан історичних споруд

- **Забезпечення безпеки й комфорту туристів.** Підвищення безпеки та комфорту туристів може вимагати значних інвестицій у сучасні системи безпеки та інфраструктуру, що може бути важким для деяких пам'яток культурної спадщини.

- **Управління потоками туристів.** Ефективне управління потоками туристів вимагає розроблення ефек-

тивних систем маршрутизації та розподілу, що може бути складним у великих палацових і замкових комплексах.

- **Сезонність і нерівномірність навантаження.** Палацово-замковий туризм часто підлягає сезонним і нерівномірним навантаженням, що може створювати виклики у плануванні й управлінні логістичними процесами.

- **Соціокультурні аспекти.** Упровадження логістики може вимагати врахування таких соціокультурних аспектів, як взаємодія з місцевими громадами та збереження традицій і місцевої культури.

Врахування цих викликів і перешкод та розробка стратегій для їхнього подолання є важливими для успішного впровадження логістики в палацово-замковому туризмі.

Дискусія і висновки

У результаті дослідження теоретико-методологічних засад логістики палацово-замкового туризму можна дійти висновку, що логістика в цій галузі відіграє ключову роль у забезпеченні комфорту й безпеки туристів, оптимізації логістичних процесів й ефективного управління туристичними потоками. Важливо враховувати всі аспекти ланцюга постачання й обслуговування туристів, а також забезпечити взаємодію між усіма учасниками туристичного процесу. Використання сучасних інформаційних технологій є важливим для підвищення ефективності логістичних процесів і покращення обслуговування туристів. Однак у впровадженні логістики виникають такі виклики, як збереження історичної цінності об'єктів, управління потоками туристів і забезпечення безпеки відвідувачів. Для подальшого розвитку галузі важливо вивчати більш деталізовані стратегії управління логістичними процесами, вплив логістики на збереження історичної цінності об'єктів та аналіз соціокультурних аспектів логістики. Отже, дослідження цієї проблематики є актуальним та може сприяти покращенню якості обслуговування та збільшенню конкурентоспроможності туристичних об'єктів культурної спадщини.

Список використаних джерел

- Білецька, І. М. (2011). Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*, 31, 1–9.
- Василенко, А., Василенко, В., Діхтяренко, О., & Перепелиця, А. (2019). Стан та перспективи замково-палацового комплексу України в туризмі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"*, 9, 173–178.
- Круш, П. В., & Мереда, Ю. В. (2018). Сучасні інноваційні технології в логістичній діяльності. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, 2(13), 103–106.
- Марусей, Т. (2022). Логістичні інновації в туристичній галузі. *Економіка та суспільство*, 41, 266–272.
- Осіпчук, А. С. (2021). Логістичний підхід як засіб сталого розвитку туристичної сфери. У А. С. Осіпчук (Ред.), *Теоретичні і прикладні напрями розвитку туризму та рекреації в регіонах України* (с. 396–402). Середняк Т. К.
- Пікулик, О. Б. (2014). Логістичний підхід в організації туристичної діяльності. У В. Й. Лажнік (Ред.). *Актуальні проблеми країнознавчої науки* (с. 46–48). Вежа-Друк.
- Рутинський, М. Й. (2007). *Замковий туризм в Україні*. Центр учбової літератури.
- Смирнов, І. Г. (2009). *Логістика туризму*. Знання.
- Теплюк, О., & Смирнов, І. (2023). Сучасний стан та ресурсна база для розвитку замкового туризму в Республіці Молдова. У І. Винниченко (Ред.), *Замки та палаци в туризмі* (с. 101–105). Геопринт.
- Тертична, Ю. В. (2010). Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм*, 3, 91–97.
- Тюріна, Н. М., Гой, І. В., & Бабій, І. В. (2015). *Логістика*. Центр учбової літератури.
- Шикеринець, В. В. (2012). Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони. Серія Державне управління*, 3(39), 92–96.

References

- Biletska, I. M. (2011). The current state and prospects for the development of castle tourism in Ukraine. *Problems of increasing infrastructure efficiency*, 31, 1–9 [in Ukrainian].

Krush, P. V., & Meged, Yu. V. (2018). Modern innovative technologies in logistics activities. *Eastern Europe: Economics, Business and Management*, 2(13), 103–106 [in Ukrainian].

Marusei, T. (2022). Logistic innovations in the tourism industry. *Economy and Society*, 41, 266–272 [in Ukrainian].

Osipchuk, A. S. (2021). Logistical approach as a means of sustainable development of the tourism sector. In A. S. Osipchuk. *Theoretical and applied directions of development of tourism and recreation in the regions of Ukraine* (pp. 396–402), Serednyak T. K. [in Ukrainian].

Pikulyk, O. B. (2014). Logistical approach in the organization of tourist activities. In V. Y. Lazhnik (Ed.). *Actual problems of country studies: materials of the international scientific and practical conference*. (pp.46–48). Tower-Druk [in Ukrainian].

Rutynskiy, M. Y. (2007). *Castle tourism in Ukraine. Center of educational literature* [in Ukrainian].

Shykerynets, V. V. (2012). Prospects for the development of castle tourism in Ukraine. *State and regions. Public administration series*, 3(39), 92–96 [in Ukrainian].

Smyrnov, I. G. (2009). *Tourism logistics. Education manual Knowledge* [in Ukrainian].

Tepluk, O., & Smyrnov, I. (2023) Current state and resource base for the development of castle tourism in the Republic of Moldova. In I. Vynnychenko (Ed.), *Castles and palaces in tourism* (pp. 101–105), Geoprint [in Ukrainian].

Tertychna, Yu. V. (2010). Castle tourism in Ukraine. *Geography and Tourism*, 3, 91–97 [in Ukrainian].

Tyurina, N. M., Goy, I. V., & Babii, I. V. (2015). *Logistics*. Center of educational literature [in Ukrainian].

Vasylenko, A., Vasylenko, V., Dikhtyarenko, O., & Perepelitsa, A. (2019). State and prospects of the castle-palace complex of Ukraine in tourism. *Herald of V. N. Karazin KhNU. Series "International relations. Economy. Local studies"*. *Tourism*, 9, 173–178 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 04.04.24

Прорецензовано / Revised: 15.05.24

Схвалено до друку / Accepted: 25.05.24

Oleksandr TEPLIUK, PhD Student

ORCID ID: 0009-0007-8170-5756

e-mail: Otepluk0@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE LOGISTICS OF PALACE AND CASTLE TOURISM

Palace and castle tourism is a kind of tourism that is rapidly gaining popularity in the world, particularly in Ukraine. This kind of cultural tourism is focused on visiting and studying historical and architectural monuments, such as palaces, castles, fortresses, monasteries and other objects of great historical, cultural and architectural value. It helps visitors to see unique historical objects, find out more about history and culture of the country, region or city where they are situated on. Moreover, palace and castle tourism boosts the localeconomy and cultural heritage..

This article is aimed at the study of the theoretical and methodological basics of logistics in the palace and castle tourism. In this article the peculiarities of the logistical processes in the area of cultural heritage are analyzed, the importance of the implementation of logistics for the better tourist service and improving of the tourist flow management is set. Also, the issues of the preservation of Historical value of the objects, tourist flow management, using the IT in logistics and other aspects affecting the development of the palace and castle tourism are considered in this article. This work includes the analysis of the current trends in the tourist area, highlights challenges and obstacles in the implementation of logistics and shows the perspectives for future research. The research findings can be valuable for the members of the tourism industry, researchers and government structures that are involved in the development of the cultural heritage.

The chosen topic has a high relevance in the modern world. The growing attention to the cultural heritage including palaces and castles provides new possibilities for the tourism industry. The development of logistics in this context becomes an important factor of the better tourist service and the improvement of the tourist flow management. The research of this topic boosts the development of the tourist routes management, the preservation of objects of cultural and historical value and provision of the stable development to the palace and castle tourism.

K e y w o r d s : *logistics; palace and castle tourism; cultural heritage; tourist flow; IT; management of logistical processes.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

VI. РЕЦЕНЗІЇ

Сергій ЗАПОТОЦЬКИЙ, д-р геогр. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-3515-4187
e-mail: zapototsk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЦЕНЗІЯ

**[на навчальний посібник авторства професора,
доктора геогр. наук Ігоря Смирнова та професорки, докторки геогр. наук,
завідувачки кафедри країнознавства та туризму Ольги Любіцевої, у 3-х томах:
Том 1. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі. Книга 1. Міжнародний
туристичний бізнес (Київ: Видавництво Ліра-К, 2022, 288 с. (23,23 друк. арк.).
Том 2. Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі. Логістика в туризмі
(Київ: Видавництво Ліра-К, 2024, 420 с. (34,12 друк. арк.). Том 3. Міжнародний
туристичний бізнес і логістика в туризмі. Логістика в гостинності
(Київ: Видавництво Ліра-К, 2024, 184 с. (14,95 друк. арк.))]**

Перший том має дві частини: теоретичну і практичну (кейси). У теоретичній частині розглянуто теми (розділи): міжнародний туристичний бізнес (МТБ) як феномен сучасного світу; теорії МТБ; теорія конкурентних переваг М. Портера та її застосування в туризмі; особливості МТБ як ринку послуг; економічні функції МТБ; компонентна структура МТБ; сталий туристичний бізнес – парадигма сучасності; регіональна структура МТБ, міжнародні туристичні організації; нові форми МТБ в умовах глобалізації; індустрія туризму гостинності в умовах пандемії Covid-19: світовий та український досвід. Усі розділи супроводжуються запитаннями для самоперевірки та завданнями для самостійної роботи. Також є тести для тематичного й підсумкового модульного контролю.

Практична частина містить 12 кейсів, у т. ч.: виставкова діяльність у туризмі як складник МТБ; конкурентоспроможність країн світу у МТБ; брендинг туристичних дестинацій у МТБ; туристичні кластери в МТБ: досвід Словаччини; інтим-туризм як різновид; туристичний бізнес польського Розточчя та можливості українсько-польської туристичної співпраці; воєнний туризм: актуальні проблеми в сучасних умовах (на прикладі України та Польщі) – англ. мовою; регіональні особливості ресурсної бази воєнного туризму в США; "Білий слон" в Українських Карпатах: рекреаційно-туристичний потенціал польсько-української співпраці; вірменська спадщина в Україні та Польщі як ресурс для розробки транскордонних українсько-вірменсько-польських турів; пам'ятки Голокосту в м. Кам'янці-Подільському як ресурс МТБ. Усі кейси супроводжуються питаннями до обговорення.

Другий том рецензованого навчального посібника присвячено логістиці в туризмі. Він складається із двох частин. Перша частина другого тому "Теоретичні та історичні аспекти логістики в туризмі та гостинності" містить такі розділи: теоретичні основи логістики; науково-практичні концепції логістики; характеристика логістичних потоків; логістика в ретроспективі: українсько-давньоримський контекст; історичний аспект логістики туризму; воєнна логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам'яток козацької доби, бою під Крутами та Лінії Арпада); гетьман П. Конашевич-Сагайдачний – перший український воєнний логіст (туристичний аспект); українське чумацтво як туристичний ресурс: логістичний вимір; Національний історико-архітектурний

заповідник "Кам'янець" як туристичне диво України: логістичний аспект; Софія Вітт-Потоцька: внесок у розвиток туризму в Україні (логістичний вимір).

Друга частина другого тому під назвою "Логістика туризму" містить такі розділи: логістика туризму як складова логістики послуг; теоретичні засади логістики туризму; логістичні основи сталого розвитку туризму; логістика ресурсної бази туризму; логістика турфірми; логістика туру; логістика виставкової діяльності в туризмі; інформаційна логістика в туризмі; фінансова логістика в туризмі; транспортна логістика в туризмі; від геополітичної концепції Міжмор'я до єврологістичного проекту ЄС "Ініціатива Тримор'я": туристичний вимір; міжнародні транспортні коридори як чинник розвитку туризму; логістика урботуризму в умовах овертуризму; логістика як чинник ефективної організації туристичного простору на засадах сталого розвитку (на прикладі сакрального туризму); логістика круїзного туризму; розвиток туризму та сфери гостинності у період пандемії Covid-19: світовий та український досвід; явище відкладеного попиту як чинник розвитку туризму в постковідний період; волонтерський туризм як напрям розвитку туризму у воєнний період (на прикладі м. Кам'янця-Подільського); українське бароко в сакральній архітектурі Києво-Подолу, його туристичний потенціал; логістичний аспект туристичних чудес світу та України. Кожний розділ посібника має запитання й завдання для самоконтролю, а сам посібник – численний список рекомендованої літератури, більшість джерел якого становлять авторські публікації в логістичних і географічних фахових виданнях України та Європейського союзу (англ. мовою).

Третій том рецензованого навчального посібника має назву "Логістика в гостинності". Він містить 13 розділів: сфера гостинності як складник туристичного комплексу (автор Діана Гринюк, канд. геогр. наук); готельно-ресторанна справа в античному світі: транспортно-логістичний аспект; логістика готельних послуг у туризмі; інновації в готельному бізнесі: логістика постачання; логістика товарно-матеріальних запасів і складська логістика в готельному господарстві; логістика в ресторанному бізнесі; логістика міжнародної системи гостинності "Все включене": турецький досвід та його застосування в Україні; логістика круїзного туризму; розвиток туризму та сфери гостинності в період пандемії Covid-19:

світовий та український досвід; явище відкладеного попиту як чинник розвитку логістики туризму й гостинності у постковідний період; волонтерський туризм як напрям розвитку туризму та гостинності у воєнний та поствоєнний період (на прикладі м. Кам'янця-Подільського); українське бароко в сакральній архітектурі Києво-Подолу, його туристичний потенціал і логістичний аспект; феномен "гетьманського" борщу як національного та світового туристичного бренду України та його логістичний аспект. Кожний розділ має запитання й завдання для самоконтролю, а сам посібник – численний список рекомендованої літератури, який складається переважно з публікацій авторів у логістичних і географічних виданнях України та Європейського союзу (англ. мовою).

Сам перелік розділів тритомника підводить до таких висновків: 1) це перший посібник в Україні, присвячений питанням міжнародного туристичного бізнесу та логістики в туризмі й гостинності; 2) посібник має чітку національно-патріотичну та україноцентричну спрямованість, що підтверджується тим, що: 3) низка розділів опубліковані вперше в Україні, наприклад у першому томі – "Теорія конкурентних переваг М. Портера та їх застосування в туризмі"; у другому – "Воєнна логістика як туристичний ресурс (на прикладі пам'яток козацької доби, бою під Крутами та Лінії Арпада)", "Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний – перший український воєнний логіст (туристичний аспект)", "Українське чумацтво як туристичний ресурс: логістичний вимір", "Від геополітичної концепції Міжмор'я до єврологістичного проекту ЄС "Ініціатива Тримор'я": туристичний вимір" (де згадуються дослідження української вченої Олени Степанів з географії та

логістики туризму); міжнародні транспортні коридори як чинник розвитку туризму" (з урахуванням реакції ЄС на російську агресію проти України у транспортно-логістичній сфері). Уперше розглянуто особливості розвитку сфери туризму та гостинності у світі та в Україні у доковідний період ("Логістика урботуризму в умовах овертуризму"), у період пандемії Covid-19 та постковідний період. Наводяться приклади особливостей розвитку туризму й гостинності в Україні у воєнний та поствоєнний періоди на прикладі волонтерського туризму в м. Кам'янці-Подільському та логістичного підходу в туристично-інфраструктурній реконструкції Києво-Подолу; у третьому томі – "Логістика круїзного туризму", "Логістика міжнародної системи гостинності "Все включене" та "Феномен "гетьманського" борщу як національного та світового туристичного бренду України (логістичний аспект)"; 4) відчувається, що автори посібника добре знають як логістику туризму та гостинності, так і враховують географічні аспекти міжнародного туристичного бізнесу й логістичних технологій та підходів у туризмі й гостинності на підставі їхнього сталого розвитку.

Усе вищевикладене зумовлює високу оцінку рецензованого навчального посібника "Міжнародний туристичний бізнес і логістика в туризмі" (у 3-х томах) авторства професора, доктора геогр. наук Ігоря Смирнова та професорки, докторки геогр. наук, завідувачки кафедри країнознавства та туризму Ольги Любіцевої, його актуальність, практичну спрямованість для розвитку туристичної галузі України в умовах російсько-української війни.

Serhii ZAPOTOTSKYI, DSc (Geogr.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REVIEW

[of the textbook authored by Professor Igor Smirnov and Professor Olga Lyubitseva in 3 volumes:
Volume 1. International tourist business and logistics in tourism. Book 1. International tourist business.
Volume 2. International tourist business and logistics in tourism. Logistics in tourism.
Volume 3. International tourist business and logistics in tourism. Logistics in hospitality]

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуск 1/2(88/89)

Редактор І. Курницька

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Наклад 300. Зам. № 224-11042.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Гр1.
Підписано до друку 15.08.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02